

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БРИКОВ ВІКТОР МИХАЙЛОВИЧ

УДК 343.13-057.1:81'25-051]:340.132

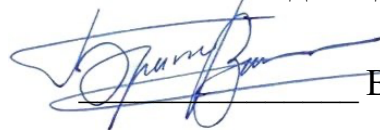
ДИСЕРТАЦІЯ

ПЕРЕКЛАДАЧ ЯК УЧАСНИК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

В. М. Бриков

Науковий керівник:

Стратонов Василь Миколайович,
доктор юридичних наук, професор

Івано-Франківськ – 2026

АНОТАЦІЯ

Бриков В. М. Перекладач як учасник кримінального провадження. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Херсонський державний університет, Міністерство освіти і науки України, Івано-Франківськ, 2026.

Представлена дисертаційна робота присвячена всебічному та комплексному теоретико-прикладному дослідженню інституту перекладача як самостійного учасника кримінального провадження, його історико-правовим витокам, сучасній нормативно-правовій регламентації, процесуальним функціям, обсягу професійної компетентності, етичним стандартам та практичним аспектам забезпечення якості перекладу в кримінальному судочинстві. У роботі здійснено системний аналіз ролі перекладача у забезпеченні засади мови кримінального провадження, реалізації права особи на справедливий суд і доступ до правосуддя, а також визначено напрями вдосконалення правового регулювання участі перекладача у кримінальному процесі з урахуванням міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду.

Робота побудована за послідовною логікою: від вивчення загальної історії перекладацької діяльності та ознайомлення із теоретичними підвалинами перекладознавства як міждисциплінарної галузі гуманітарного знання, до аналізу конкретних юридичних конструкцій, що врегульовують залучення перекладача до кримінального провадження в провідних країнах світу й Україні та напрацювання унікальних практичних рекомендацій для покращення правового регулювання відповідних питань, зокрема шляхом внесення змін до чинного законодавства.

Методологічною основою дисертації є комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів дослідження, а також емпіричні методи (соціологічні опитування, статистичний аналіз), застосування яких дозволило поєднати доктринальні надбання з практичними спостереженнями та порівняльною аналітикою. В дисертаційній роботі вперше в Україні здійснено

компаративістське теоретико-правове дослідження статусу перекладача як учасника кримінального провадження в Україні та зарубіжних країнах.

У першому розділі дослідження здійснено ретроспективний аналіз історичної еволюції перекладацької діяльності як засобу комунікації, професії та соціально-правового інституту, проілюстровано шлях її розвитку від античності до сучасності та висвітлено особливості та специфіку становлення кримінально-процесуального перекладу на українських землях. Установлено, що перекладацька практика довгий час виконувала функцію забезпечення комунікації між гетеромовними представниками суспільств і вже на ранніх етапах розвитку правових систем відігравала важливу роль у забезпеченні достовірності правових актів, судових рішень і публічних свідчень. Простежено поступову інституціоналізацію ролі перекладача й трансформацію вимог до його компетентності під впливом соціокультурних та правових перебудов структури соціуму, а також становлення перекладознавства як окремої філологічно-лінгвістичної науки. Значну увагу приділено становленню правового регулювання участі перекладача у кримінальному судочинстві на українських землях. Встановлено, що перші системні передумови нормативного закріплення участі перекладача були сформовані у Судових статутах 1864 року, які в межах судової реформи закріпили можливість залучення перекладачів і тлумачів до судового провадження, визначили порядок їх присяги та можливість відводу. Водночас у цей період перекладач розглядався переважно як технічна допоміжна особа. Еволюція цього інституту знайшла своє відображення в кримінальному процесуальному законодавстві 1920-х років, яке передбачало обов'язок залучення перекладача у разі неволодіння мовою провадження її учасниками, а також окремі процесуальні права та гарантії його діяльності. Поряд із цим, з'ясовано, що подальший законотворчий процес радянської епохи істотно не модернізував правовий статус перекладача. Зроблено висновок, що історичний розвиток інституту перекладача характеризується поступовим переходом від його сприйняття як технічного посередника до усвідомлення важливості цього

учасника провадження для забезпечення процесуальних прав суб'єктів кримінального процесу та гарантії законності відповідних процедур.

Другий розділ роботи присвячено детальному розгляду процесуального статусу перекладача в умовах сучасного українського кримінального провадження. За результатами проведеного аналізу чинного кримінального процесуального законодавства виявлено ряд суттєвих прогалин правового регулювання залучення й участі перекладача у процесі. Так, закон не наводить дефініцію перекладача як учасника саме кримінальних процесуальних правовідносин, що значною мірою шкодить реалізації принципу правової визначеності. Перекладач визнається іншим учасником кримінального провадження та наділяється низкою процесуальних прав і обов'язків, однак жодним чином не врегульовуються вимоги до його кваліфікації та компетенції, порядку їх верифікації, нагляду за якістю перекладу під час провадження тощо. З метою мінімізації ризиків, що випливають з окресленого вище та задля вдосконалення правового регулювання розглядуваних питань, автором надані практичні рекомендації та запропоновані конкретні зміни до профільного законодавства. Серед іншого, напрацьоване авторське визначення перекладача, як процесуально незаінтересованої особи, яка має належну кваліфікацію, володіє державною мовою та іншою мовою або відповідними засобами комунікації на рівні, достатньому для виконання своїх процесуальних функцій, і залучається сторонами кримінального провадження, слідчим суддею чи судом у випадках та порядку, передбачених законом, для здійснення перекладу (сурдоперекладу) пояснень, показань або документів у кримінальному провадженні.

Значну увагу приділено правовим наслідкам невідповідності перекладу критеріям точності, адекватності й нейтральності, зокрема ризикам викривлення доказів, порушення права на захист і заподіяння шкоди процесуальній справедливості. Виявлено прогалини: відсутність законодавчого визначення ролі перекладача як процесуальної фігури, брак механізмів атестації й централізованої реєстрації перекладачів, що залучаються до кримінального провадження, нестандартизовані правила фіксації перекладу, недосконалість

процедур оскарження якості перекладу та неврегульованість питань оплати й компенсації витрат перекладачів.

Третій розділ дослідження містить компаративістський аналіз міжнародних стандартів та національних моделей організації судового перекладу (зокрема практики Німеччини, Польщі, Австрії, Нідерландів, Франції та США) і релевантної практики Європейського суду з прав людини з відповідних питань. Автором встановлено, що в європейських юрисдикціях застосовуються системні підходи до підготовки, сертифікації та тарифікації послуг судових (кримінальних) перекладачів, запроваджуються національні реєстри та механізми контролю якості перекладу, що істотно підвищує довіру до перекладу як процесуального інструменту й мінімізує ризики порушення прав учасників провадження. На підставі здійсненого порівняльного аналізу обґрунтовано й доведено необхідність адаптації найкращих практик регламентації кримінального процесуального перекладу до українських умов з урахуванням специфіки національного нормативного поля та судової практики.

За результатами проведеного порівняльного дослідження сформульовано низку конкретних пропозицій і рекомендацій, серед яких: законодавче визначення перекладача як учасника кримінального провадження із встановленням мінімальних кваліфікаційних вимог, регламентація на підзаконному рівні вимог професійної етики та стандартів поведінки перекладачів, які залучаються до кримінального провадження; створення єдиного державного реєстру таких перекладачів із зазначенням диференційованих мовних компетенцій та спеціалізацій; впровадження системи сертифікації/атестації з практичним іспитом і періодичною підготовкою; розробка етичного кодексу перекладача, який чітко закріпив би засади нейтральності, конфіденційності та запобіжники конфлікту інтересів; встановлення процедур фіксації перекладу та технічних вимог до його запису; визначення прозорого механізму оскарження якості перекладу і процедури заміни перекладача протягом процесу; впорядкування питань оплати праці та відшкодування витрат із застосуванням уніфікованих тарифів і методик оцінки

складності перекладацьких завдань на прикладах реальних кейсів; запровадження навчальних модулів для суддів, слідчих, прокурорів і адвокатів щодо взаємодії з перекладачами та оцінки якості перекладу.

Наукова новизна дисертації полягає у формуванні комплексної теоретико-правової концепції перекладача як самостійного суб'єкта кримінального провадження, що інтегрує історико-юридичний аналіз, доктринальні підходи, результати емпіричних спостережень, дослідження впливу сучасних технологій на процес перекладу та компаративістський огляд досвіду правового регулювання залучення перекладачів до кримінального провадження провідних держав світу.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження полягає в можливості їх безпосереднього використання при розробці змін до кримінального процесуального законодавства України, галузевих підзаконних актів, що регулюють вітчизняну перекладацьку галузь, зокрема при створенні державних реєстрів та системи сертифікації перекладачів, у методичних рекомендаціях для суддів, слідчих, прокурорів і адвокатів, а також при підготовці навчальних програм і курсів підвищення кваліфікації. Запропоновані положення сприятимуть підвищенню якості перекладу в кримінальному провадженні, захисту прав осіб, які не володіють державною мовою, та, як наслідок, зміцненню довіри до системи правосуддя в цілому.

Ключові слова: перекладач, кримінальне провадження, учасник кримінального провадження, процесуальний статус, права людини, право на захист, досудове розслідування, судовий розгляд, доказування, достовірність, справедливий суд, Європейський суд з прав людини, етичні стандарти, спеціаліст, носії інформації.

SUMMARY

Brykov V. M. Interpreter as a Participant in Criminal Proceedings. – Qualification scientific work presented as a manuscript.

Dissertation for obtaining the Doctor of Philosophy degree in specialty 081 "Law". – Kherson State University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Ivano-Frankivsk, 2026.

The presented dissertation is devoted to a comprehensive theoretical and applied study of the institution of the interpreter as an independent participant in criminal proceedings, its historical and legal origins, the current regulatory framework governing its activity, procedural functions, scope of professional competence, ethical standards, and practical aspects of ensuring the quality of interpretation in criminal justice. The study provides a systematic analysis of the interpreter's role in ensuring the principle of the language of criminal proceedings, the realization of the individual's right to a fair trial and access to justice and identifies directions for improving the legal regulation of the interpreter's participation in criminal proceedings with due regard to international standards and foreign experience.

The research is structured according to a consistent logical progression: from the study of the general history of translation activity and the theoretical foundations of translation studies as an interdisciplinary field of humanitarian knowledge to the analysis of specific legal constructions regulating the involvement of interpreters in criminal proceedings in leading countries of the world and in Ukraine, as well as the development of practical recommendations aimed at improving the legal regulation of the relevant issues, including through amendments to existing legislation.

The methodological basis of the dissertation consists of a complex of general scientific and special legal research methods, as well as empirical methods (sociological surveys and statistical analysis), the application of which made it possible to combine doctrinal achievements with practical observations and comparative analytical approaches. The dissertation presents the first comparative theoretical and legal study in Ukraine devoted to the status of the interpreter as a participant in criminal proceedings in Ukraine and foreign jurisdictions.

The first chapter provides a retrospective analysis of the historical evolution of translation activity as a means of communication, a profession, and a socio-legal institution. It illustrates its development from antiquity to the present and highlights

the peculiarities of the formation of criminal procedural interpretation on the territory of Ukraine. It has been established that translation practice for a long time performed the function of ensuring communication between representatives of different linguistic communities and already at the early stages of the development of legal systems played an important role in ensuring the authenticity of legal acts, judicial decisions, and public testimonies. The study traces the gradual institutionalization of the interpreter's role and the transformation of requirements for professional competence under the influence of socio-cultural and legal transformations of society, as well as the formation of translation studies as a separate philological and linguistic discipline. Particular attention is paid to the development of legal regulation of the interpreter's participation in criminal proceedings on the Ukrainian territories. It has been established that the first systemic prerequisites for the normative consolidation of the interpreter's participation were formed in the Judicial Statutes of 1864, which introduced the possibility of involving interpreters in judicial proceedings and regulated the procedure for their oath and challenge. At the same time, during that period the interpreter was perceived mainly as a technical auxiliary participant. The further evolution of this institution was reflected in the criminal procedural legislation of the 1920s, which provided for the obligation to involve an interpreter where participants did not know the language of the proceedings and introduced certain procedural rights and guarantees of the interpreter's activity. However, the subsequent legislative process of the Soviet era did not substantially modernize the interpreter's legal status. It is concluded that the historical development of the interpreter institution demonstrates a gradual transition from its perception as a technical intermediary to the recognition of its importance for safeguarding procedural rights and ensuring the legality of criminal procedural activities.

The second chapter is devoted to a detailed examination of the procedural status of the interpreter within modern Ukrainian criminal proceedings. The analysis of current criminal procedural legislation revealed a number of significant regulatory gaps concerning the involvement and participation of interpreters in criminal proceedings. In particular, the law does not provide a definition of the interpreter as a participant in

criminal procedural legal relations, which negatively affects the implementation of the principle of legal certainty. Although the interpreter is recognized as another participant in criminal proceedings and endowed with a set of procedural rights and obligations, the legislation does not regulate the requirements for professional qualifications and competence, procedures for their verification, or mechanisms for monitoring the quality of interpretation during proceedings. In order to minimize the risks arising from these deficiencies and to improve the legal regulation of the relevant issues, the author proposes practical recommendations and specific amendments to the relevant legislation. Among other proposals, the dissertation formulates an author's definition of the interpreter as a procedurally disinterested person who possesses appropriate qualifications, has a sufficient command of the state language and another language or other means of communication, and is involved by the parties to criminal proceedings, the investigating judge, or the court in the cases and according to the procedure established by law for the purpose of interpreting (including sign-language interpretation) explanations, testimonies, or documents in criminal proceedings. Considerable attention is also paid to the legal consequences of interpretation that does not meet the criteria of accuracy, adequacy, and neutrality, including the risks of distortion of evidence, violation of the right to defence, and damage to procedural fairness. The study identifies significant deficiencies in the legal framework, including the absence of a legislative definition of the interpreter's procedural role, the lack of mechanisms for certification and centralized registration of interpreters involved in criminal proceedings, the absence of standardized rules for recording interpretation, the imperfection of procedures for challenging the quality of interpretation, and the insufficient regulation of remuneration and reimbursement of interpreters' expenses.

The third chapter contains a comparative analysis of international standards and national models for the organization of court interpretation (including the practices of Germany, Poland, Austria, the Netherlands, France, and the United States), as well as relevant case law of the European Court of Human Rights. It has been established that European jurisdictions apply systematic approaches to the training, certification, and remuneration of court interpreters, introduce national registers, and implement

mechanisms for monitoring the quality of interpretation. Such approaches significantly increase trust in interpretation as a procedural instrument and minimize the risks of violations of the rights of participants in criminal proceedings. On the basis of the comparative analysis, the necessity of adapting best international practices of regulating criminal procedural interpretation to Ukrainian conditions has been substantiated, taking into account the specific features of the national legal framework and judicial practice.

As a result of the comparative study, a number of concrete proposals and recommendations have been formulated, including: the legislative definition of the interpreter as a participant in criminal proceedings with the establishment of minimum qualification requirements; regulation at the by-law level of professional ethics and standards of conduct for interpreters involved in criminal proceedings; the creation of a unified state register of such interpreters indicating differentiated language competencies and specializations; the introduction of a certification and attestation system with practical examinations and periodic professional training; the development of an interpreter's code of ethics establishing principles of neutrality, confidentiality, and safeguards against conflicts of interest; the establishment of procedures for recording interpretation and technical requirements for such recording; the definition of a transparent mechanism for challenging the quality of interpretation and replacing an interpreter during proceedings; the regulation of remuneration and reimbursement procedures using unified tariffs and methods for assessing the complexity of interpreting tasks based on real cases; and the introduction of training modules for judges, investigators, prosecutors, and lawyers concerning interaction with interpreters and the assessment of interpretation quality.

The scientific novelty of the dissertation lies in the formation of a comprehensive theoretical and legal concept of the interpreter as an independent participant in criminal proceedings, integrating historical-legal analysis, doctrinal approaches, empirical observations, the study of the influence of modern technologies on interpretation processes, and a comparative review of international experience in the legal regulation of interpreters' participation in criminal proceedings.

The practical significance of the dissertation results lies in the possibility of their direct application in the development of amendments to the criminal procedural legislation of Ukraine, sectoral by-laws regulating the national translation and interpretation sector, including the creation of state registers and certification systems for interpreters, in methodological recommendations for courts, investigators, prosecutors, and lawyers, as well as in the development of educational programs and professional training courses. The proposed provisions will contribute to improving the quality of interpretation in criminal proceedings, protecting the rights of persons who do not possess sufficient command of the state language, and strengthening public trust in the justice system as a whole.

Keywords: interpreter, criminal proceedings, party to criminal proceedings, procedural status, human rights, right to defense, pretrial investigation, court proceedings, evidence, reliability, fair trial, European Court of Human Rights, ethical standards, specialist, data carriers.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бриков В.М. Перекладач у системі кримінальних процесуальних правовідносин: правовий статус, функції, проблематика. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2023. Вип. 5. С. 10. DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-5-2>. URL: <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/issue/view/14/67>.

2. Бриков В.М. Професійні стандарти і етика перекладача в контексті кримінального правосуддя. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2024. Вип. 6. С. 24. DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2024-6-5>. URL: <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/issue/view/21/109>.

3. Бриков В.М. Роль перекладача у забезпеченні права на справедливий суд: аналіз практики Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2025. Вип. 4. С. 23. DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-4-4>. URL: <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/issue/view/25/133>.

4. Brykov V.M., Stratonov V.M. Legal status and current challenges of interpreters' participation in criminal proceedings in Ukraine and Poland: a comparative aspect. *Łódzkie Studia Humanistyczne.* No. 2. Łódź, 2025. P. 26. DOI <https://doi.org/10.32782/2956-333X/2025-2-4>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Бриков В.М. Особливості залучення перекладача в кримінальному провадженні. У зб.: *Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів.* ХДУ. Івано-Франківськ, 2022.

2. Бриков В.М. Участь перекладача у кримінальному та цивільному процесах: порівняльний аспект. У зб.: *Стратегічні пріоритети розвитку економіки,*

менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів.

ХДУ. Івано-Франківськ, 2023.

3. Бриков В.М. Трансформація ролі та функцій перекладача у кримінальному провадженні у контексті розвитку технологій штучного інтелекту. У зб.: *Кримінальна юстиція в умовах військової агресії та глобальних викликів XXI століття*. НЮУ імені Ярослава Мудрого. Харків, 2023.

4. Бриков В.М., Стратонов В.М. Інші учасники кримінального провадження: проблеми правового статусу та класифікація. У зб.: *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*. ННЦ «Інститут судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України. Харків, 2025.

5. Бриков В.М. Роль перекладача у забезпеченні дотримання принципу мови кримінального провадження. У зб.: *Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів*. ХДУ. Івано-Франківськ, 2025.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. ІСТОРИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ ТА ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ.....	14
1.1. Світова історія становлення та розвитку перекладу як професії та галузі знань.....	14
1.2. Генеза перекладознавства та історія кримінального процесуального перекладу на українських землях.....	27
1.3. Концептуальні основи перекладацької діяльності: принципи, моделі, класифікації	54
Розділ 2. ПРАВОВИЙ СТАТУС ПЕРЕКЛАДАЧА ЯК УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	70
2.1 Роль перекладача у забезпеченні принципу мови кримінального провадження.....	70
2.2 Права, обов'язки та процесуальні гарантії перекладача як учасника кримінального провадження.....	83
2.3 Професійні стандарти, етика та відповідальність перекладача в кримінальному провадженні.....	101
Розділ 3. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УЧАСТІ ПЕРЕКЛАДАЧА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН.....	140
3.1 Компаративістський аналіз правового регулювання участі перекладача у кримінальному процесі зарубіжних країн.....	140
3.2 Роль перекладача у забезпеченні права на справедливий суд у контексті практики Європейського Суду з прав людини.....	173
3.3 Проблеми практичної реалізації перекладачем своїх процесуальних функцій та шляхи вдосконалення правового регулювання та практичних механізмів процесуальної діяльності перекладача	186
ВИСНОВКИ.....	214
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	222

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. В умовах стрімко зростаючих тенденцій до глобалізації та інтенсифікації взаємної інтегрованості всіх сфер людської життєдіяльності в міжнародному та міжнаціональному контекстах, а також зважаючи на сталий та неухильний вектор і конституційно затверджений курс Українського народу до європейської та євроатлантичної інтеграції, можемо ствердно зазначити, що одним із основних завдань нашої держави на обраному шляху є забезпечення такого стану дотримання всередині країни прав, свобод та законних інтересів людини й громадянина, який зміг би повною мірою відповідати кращим світовим стандартам та провідним європейським практикам.

Ступінь розвитку кримінальних процесуальних правовідносини, як вузької та специфічної частини суспільних відносин є важливим індикатором «цивілізованості» та прогресивності суспільства й держави. У свою чергу, наріжним каменем кримінального процесуального права як юридичної науки можна вважати проблему належного дотримання прав, свобод і законних інтересів сторін кримінального провадження – будь яких осіб, діяння яких підпадають під нормативне регулювання імперативних норм релевантного законодавства. Чинне кримінальне процесуальне законодавство у процесі свого еволюційного розвитку набуло достатньо багато механізмів гарантування та додержання необхідного рівня прав та свобод широкого кола суб'єктів кримінального процесу. Такі механізми, зазвичай є загальними стандартами та можуть застосовуватися у багатьох видах справ, на різних етапах провадження, у альтернативні способи тощо. Однак, існує окрема категорія кримінальних проваджень, для яких виникає потреба застосування додаткового механізму дотримання процесуальних прав їх учасників. Ідеться про процеси, учасниками яких є особи які не володіють, або недостатньо володіють мовою кримінального провадження. У такому випадку, додатковим механізмом, згаданим вище слугує процедура залучення до кримінального провадження перекладача.

Проблемні питання щодо участі перекладача у кримінальному процесі неодноразово ставали предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних

дослідників (як правників, так і представників дотичних наукових напрямків). Так, у різні часи й над різними аспектами діяльності перекладача як учасника кримінального провадження працювали такі вітчизняні вчені як: Басиста І. В., Баулін Ю. В., Бунова І. І., Гавловська А. О., Галаган В. І., Грошевий Ю. М., Гловюк І. В., Імамутдінова Г.Я., Капліна О. В., Коваленко А. В., Коваль А.А., Лобойко Л. М., Марочкін І. Є., Маслов В. П., Панов М. І., Погорецький М. А., Руденко О. М., Савицький О. Д., Саркисянц Г. П., Сотула О. С., Стратонов В. М., Тищенко О. І., Туманянц А. Р., Удалова Л. Д., Хавронюк М. І., Шепітько В. Ю., Шибіко В. П., Шило О. Г., Шматов О. П., Щербаковський М. Г. та інші. На міжнародному рівні ключовими дослідниками відповідних питань є Ейнсворт Дж., Култгард М., Міккельсон Г., Моран К., Нап'єр Дж., Ортега-Ерраес Х., Пьоххакер Ф., Роат С., Селігсон С. Б., Солан Л., Тірсма П., Хейл С. та інші.

Однак, на нашу думку, незважаючи на наявність у вітчизняній доктрині певного наукового доробку в напрямку теми дисертації, зазначені вище дослідження мають лише фрагментарний характер, фокусуються на обмеженому колі конкретних питань та у своїй сукупності не є достатніми для належного наукового обґрунтування й осмислення проблематики участі перекладача у кримінальному провадженні. Наразі потребує висвітлення й аналізу на науковому рівні низка дискусійних моментів щодо обсягу кримінальної процесуальної право- та дієздатності перекладача, гарантій його діяльності, механізмів залучення до процесу, стандартизації та етики професійних перекладачів, притягнення їх до відповідальності за порушення або зловживання своїми правами тощо.

З огляду на статистичні дані, наведені у Додатку Б до дисертаційної роботи, можемо констатувати, що кількість учасників кримінальних проваджень, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою та потребують додаткових лінгвістичних ресурсів протягом усіх стадій кримінального процесу, є достатньо значною для того щоб включати питання про ефективність існуючих механізмів забезпечення їхніх процесуальних прав до порядку денного сучасної юридичної науки. Це підкреслює нагальну потребу в системному та науково

обґрунтованому дослідженні процедур залучення перекладача до кримінального процесу, оцінки його ролі та впливу на належне здійснення досудового розслідування та відправлення правосуддя.

Актуальність обраної теми зумовлена не лише практичними викликами, пов'язаними з інтернаціоналізацією кримінальних правовідносин та збільшенням кількості відповідних учасників процесу, але й необхідністю гармонізації національної практики з міжнародними стандартами, що регламентують забезпечення прав осіб, які не володіють мовою провадження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності факультету бізнесу і права Херсонського державного університету в межах цільової комплексної програми «Теоретичні та практичні проблеми розвитку окремих галузей права» (номер державної реєстрації 0124U002381). Тема дисертації затверджена вченою радою Херсонського державного університету 28 листопада 2022 року (протокол № 7).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є здійснення комплексного, всебічного, ґрунтовного теоретико-прикладного дослідження генези становлення та розвитку правового статусу перекладача як учасника кримінального провадження.

Відповідно до поставленої мети, нами було визначено такі завдання:

- дослідити світову та вітчизняну історію розвитку перекладацької діяльності та правового регулювання участі перекладача у кримінальному провадженні;
- провести ретроспективний аналіз історії законодавчого регулювання перекладацької діяльності в рамках кримінального процесу на території України;
- охарактеризувати роль перекладача як процесуального суб'єкта, який гарантує додержання засади державної мови кримінального провадження;
- описати правовий статус (права, обов'язки, гарантії діяльності, відповідальність тощо) та місце перекладача в системі учасників кримінального провадження в Україні;

- окреслити існуючі європейські та вітчизняні стандарти професійної діяльності та етичні вимоги до перекладача, якого можуть залучати до кримінального процесу;

- провести компаративістський аналіз правового регулювання участі перекладача у кримінальному процесі провідних країн світу, а також систематизувати та узагальнити практику Європейського суду з прав людини щодо права сторін та учасників кримінального провадження залучати перекладача в рамках реалізації права на справедливий суд;

- виокремити наявні та/або потенційні проблеми (виклики) у правовому регулюванні діяльності перекладача як учасника кримінального провадження;

- оцінити перспективи впливу новітніх технологій, зокрема штучного інтелекту та нейронних мереж, на здійснення перекладу для кримінальних процесуальних цілей;

- розробити обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України, що регулює участь перекладача в кримінальному провадженні з урахуванням передових міжнародних стандартів та практик.

Об'єктом дослідження є кримінальні процесуальні правовідносини, що виникають, розвиваються та припиняються при залученні та безпосередньо під час участі перекладача у кримінальному провадженні на кожній із його стадій (етапів).

Предметом дослідження є правовий статус, процедури та механізми залучення й участі перекладача у кримінальному провадженні, нормативно-правове регулювання та практичні аспекти реалізації перекладачем своїх процесуальних функцій в рамках кримінального провадження.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційної роботи становить комплекс методів й прийомів наукового пізнання, вибір яких обґрунтовано специфікою теми, мети, завдань роботи, а також, об'єктом та предметом дослідження. Задля вирішення поставлених задач, було використано такі загальнонаукові методи пізнання:

- догматичний (формально-юридичний) – для дослідження змісту положень законодавства, їх належного тлумачення, визначення законодавчої техніки тощо;
- герменевтичний – для аналізу юридичних текстів, включно із судовими рішеннями судів різних рівнів;
- формально-юридичний метод – для визначення нормативно-закріпленого правового статусу перекладача у кримінальному процесуальному законі;
- моделювання та прогнозування – для напрацювання пропозицій щодо вирішення наявних та потенційних проблемних питань;
- метод логічного аналізу – для формулювання понятійно-категоріального апарату дисертаційного дослідження та з'ясування змісту норм права, що врегульовують правовідносини, пов'язані із залученням перекладача до кримінального провадження;
- історичний – з метою здійснення ретроспективного аналізу вітчизняного нормативного регулювання відповідних питань;
- телеологічний метод – для аналізу підходів до змісту норм права з огляду на «законодавця» як творця відповідних правил (як за у минулому, так і станом на зараз);
- статистичний, який застосовувався в процесі узагальнення матеріалів практики;
- системно-структурний, що дозволив виокремити логіку та критерії, використані законодавцем при віднесенні перекладача до учасників кримінального провадження;
- метод узагальнення, який було використано для формулювання висновків, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства України у відповідній сфері;
- порівняльно-правовий – для зіставлення найпоширеніших підходів до правового регулювання участі перекладача в кримінальному провадженні в Україні, країнах Європейського Союзу та світу та виявлення кращих практик.

Нормативно-правову та інформаційну основу дисертаційного дослідження становлять Конституція України, акти Конституційного Суду України,

міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, акти права Європейського Союзу, профільне законодавство іноземних країн, практика Європейського суду з прав людини, положення чинного Кримінального процесуального кодексу України та кримінальних процесуальних кодексів, що діяли на території України в минулому та втратили чинність, законодавчі й підзаконні нормативно-правові акти, а також судова практика Верховного Суду та судів нижчих інстанцій.

Теоретичну базу дослідження сформовано на основі доктринальних джерел та наукових праць вітчизняних і зарубіжних дослідників у сфері загальної теорії держави і права, конституційного, кримінального, кримінального процесуального, цивільного процесуального права, а також філософсько-правової думки.

Емпіричну основу дисертаційного дослідження становлять рішення Європейського суду з прав людини, результати узагальнення судової практики, проведені автором соціологічні опитування, статистична інформація, одержана з відкритих джерел. Крім того, у дослідженні враховано професійний досвід діючих співробітників правоохоронних органів та судів, особисту практику автора щодо питань залучення перекладача до участі в кримінальному провадженні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексних досліджень, присвячених вивченню проблематики перекладача, як учасника кримінального провадження. Дана робота є самостійною науковою працею, в якій з урахуванням національного законодавства, актів права Європейського Союзу та іноземних країн, правових позицій Європейського суду з прав людини, національної правозастосовної практики тощо отримано нові консолідовані результати щодо правової природи перекладача як окремого суб'єкта кримінальних процесуальних правовідносин. Автором, на підставі проведеного ґрунтовного аналізу, запропоновано дієві практичні пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного кримінального

процесуального законодавства та практики його застосування. Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому що:

вперше:

- системно й послідовно досліджено історію правового регулювання залучення та участі перекладача в кримінальному провадженні;

- сформульовано авторське визначення перекладача як учасника кримінального провадження та описана сутність його процесуальної діяльності із врахуванням повного комплексу елементів правового статусу;

- висвітлено інституційні та процедурні проблеми залучення перекладача на різних стадіях кримінального провадження (досудове розслідування та судовий розгляд) із виокремленням прогалин правового регулювання та практики їх подолання;

- запропоновано науково обґрунтовану модель удосконалення процесуального статусу перекладача, що передбачає запровадження критеріїв доступу до професії, механізмів акредитації, оцінювання компетентності та дисциплінарної відповідальності;

- здійснено системний аналіз використання дистанційного перекладу в кримінальному провадженні та визначено умови його допустимості, технічні та процесуальні ризики тощо;

- обґрунтовано концептуальні засади інтеграції технологій штучного інтелекту у сферу кримінального процесуального перекладу, сформульовано критерії оцінки допустимості, точності та надійності автоматизованого перекладу, а також визначено межі його використання з огляду на права учасників провадження;

- змодельовано оптимальний механізм взаємодії слідчого, прокурора, суду, захисника та перекладача з урахуванням комунікативної природи перекладу, що дозволяє мінімізувати процесуальні ризики, пов'язані з неточностями або викривленням змісту висловлювань;

- систематизовано та науково обґрунтовано перелік стандартів перекладацької діяльності в Україні;

- системно доведено вплив недостатньої якості перекладу на доказування в кримінальному процесі, включно з можливістю процесуальної недопустимості доказів, ризиком викривлення показань, порушенням принципу змагальності та стандарту справедливого судового розгляду;

- проілюстровано на основі офіційних статистичних даних кореляцію між соціальними детермінантами різної природи та злочинністю з іноземним елементом, а також вплив зазначеного на інститут кримінального процесуального перекладу;

- сформульовано пропозиції до формування кодексу етики перекладача, який бере участь у кримінальному провадженні;

удосконалено:

- підходи до визначення змісту та структури процесуального статусу перекладача в кримінальному провадженні шляхом уточнення його прав, обов'язків, гарантій діяльності та меж відповідальності з урахуванням сучасних умов функціонування правосуддя;

- класифікацію видів перекладацької діяльності у кримінальному процесі з урахуванням особливостей усного, письмового, синхронного, дистанційного та автоматизованого перекладу, а також їх впливу на достовірність сприйняття та передачі процесуально значущої інформації;

- процедури фіксації фактів неякісного або викривленого перекладу у матеріалах провадження, що сприяє підвищенню рівня доказової чистоти процесуальних дій та забезпеченню контролю за діяльністю перекладача;

- методологічні засади оцінювання компетентності перекладача, включно з критеріями професійної кваліфікації, мовної підготовки, етичної надійності та технічної спроможності до роботи з дистанційними і цифровими технологіями;

- механізми взаємодії перекладача з іншими учасниками провадження з урахуванням комунікативної специфіки його функцій та необхідності забезпечення точності, повноти й нейтральності перекладу під час слідчих і судових дій;

набули подальшого розвитку:

- теоретичні положення щодо визначення ролі перекладача як суб'єкта забезпечення права на захист і справедливий суд, з акцентом на його участь у формуванні доказової інформації та недопущенні мовного дисбалансу між сторонами;
- підходи до розмежування професійної, процесуальної та етичної відповідальності перекладача в кримінальному провадженні, що дозволило точніше визначити наслідки порушення ним стандартів діяльності;
- концепції забезпечення мовних прав учасників кримінального процесу шляхом установлення стандартів якості перекладу, адаптованих до сучасних умов багатомовності та зростання кількості проваджень за участю іноземців;
- підходи до нормативно-правового регулювання залучення перекладачів, зокрема через виявлення потреби у створенні спеціального реєстру судових перекладачів, механізмів акредитації та процедур перевірки професійної добросовісності;
- доктринальне обґрунтування необхідності формування комплексної державної політики у сфері судового перекладу, яка має охоплювати професійну освіту, стандартизацію діяльності, технічне забезпечення та гарантії якості перекладу;
- наукове уявлення про значення комунікативних бар'єрів у кримінальному провадженні та їхній вплив на процес доказування, ефективність слідчих (розшукових) дій і дотримання прав людини.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені в дисертаційному дослідженні висновки і пропозиції можуть бути використані: *у науково-дослідницькій сфері* – для подальших досліджень правового статусу перекладача як учасника кримінального провадження, під час підготовки наукових публікацій, повідомлень тощо; *у законотворчій діяльності* – з метою вдосконалення кримінального процесуального законодавства України у частині детальнішої регламентації прав, обов'язків, гарантій діяльності та відповідальності як перекладача так і

інших учасників кримінального провадження, розробці підзаконних актів щодо організації судового перекладу;

у правозастосовній діяльності – як підґрунтя для роботи осіб, які здійснюють свої повноваження на етапі досудового розслідування та судового розгляду, зокрема при залученні перекладача до кримінального провадження. Запропоновані автором підходи до визначення статусу перекладача, оцінки його компетентності та контролю за якістю перекладу можуть бути використані в судовій практиці;

у навчально-методичному процесі – в процесі підготовки методичних рекомендацій для перекладачів, суддів і слідчих, а також для створення професійних навчальних програм, при викладанні курсу кримінального процесуального права та інших дотичних навчальних дисциплін, підготовці підручників і науково-практичних посібників.

Апробація результатів дослідження. Дисертація виконана на кафедрі національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності факультету бізнесу і права Херсонського державного університету, неодноразово обговорена на її засіданнях, під час звітування за підсумками навчальних років, рекомендована до захисту (протокол від 30 квітня 2026 року № 10).

Основні положення, висновки та пропозиції, одержані в результаті дисертаційного дослідження, було представлено автором у виступах на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема таких: «Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів» (2022, 2023, 2025 роки, м. Івано-Франківськ); «Кримінальна юстиція в умовах військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (2023 рік, м. Харків); «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики» (2025 рік, м. Харків).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота підготовлена автором самостійно, її основні положення є унікальним доробком автора та відображають його наукову позицію й суб'єктивне ставлення до предмету дослідження.

Визначені наукові положення та обґрунтовані висновки в дисертаційному дослідженні є особистим внеском здобувача.

Результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у чотирьох наукових публікаціях, три з яких – у вітчизняних, а одна у зарубіжному фаховому науковому виданні. Сформульовані в дисертації положення, узагальнення, висновки, рекомендації, пропозиції обґрунтовані автором на підставі особистих досліджень у результаті опрацювання та аналізу наукових та емпіричних джерел.

Структура та обсяг дисертації обумовлюються метою, завданнями, об'єктом та предметом дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять шість підрозділів, висновків та списку використаних джерел і чотирьох додатків.

Загальний обсяг роботи становить 265 сторінок, з них основного тексту – 208 сторінок. Список використаних джерел містить 268 найменувань та розміщується на 26 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ ТА ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

1.1. Світова історія становлення та розвитку перекладу як професії та галузі знань

Починаючи з прадавніх часів та найдавніших етапів відомої на сьогодні історії людства, мова відігравала ключову роль у формуванні суспільства, будучи не лише засобом спілкування між індивідами, а й інструментом збереження й передачі знань, важливих навичок, норм поведінки, культурних традицій та уявлень про світ. Саме через мову, як усну так і писемну, забезпечується комунікація та налагоджується взаєморозуміння між людьми та їх групами, здійснюється узгодження інтересів і регулювання соціальних відносин. Відомий австрійський філософ Людвіг Уітгенштейн у своїх трактатах писав: «межа мови людини є межею її світу», ілюструючи цим, що людина не може осмислити ті речі або явища, які не може описати за допомогою мови [1, с. 74].

Утім, мова не лише окреслює межі індивідуального пізнання, а й виступає підґрунтям для взаємодії різних спільнот, культур і держав. Із розширенням соціальних зв'язків, розвитком торгівлі, військових союзів і дипломатичних контактів постала об'єктивна потреба у посередництві між представниками різних мовних систем. Саме в цей момент мова перестає бути виключно внутрішнім інструментом конкретної спільноти та набуває міжкультурного виміру, а переклад виникає як закономірний наслідок розвитку людських суспільств і ускладнення їхніх взаємовідносин, перетворюючись на важливий інструмент політичної, економічної та культурної взаємодії. Історичні джерела засвідчують, що перекладацька практика сформувалася ще в глибоку давнину та супроводжувала становлення перших державних утворень і міждержавних контактів.

Так, перші задокументовані свідчення перекладацької діяльності на території Давнього Єгипту датуються XV століттям до н. е. Вони представлені перекладами дипломатичного листування з давньоєгипетської мови на аккадську, здійсненими за допомогою клинопису. У період правління фараона Рамзеса II (XIII ст. до н. е.) перекладацька практика досягає свого апогею, що збігається із часом загального розквіту держави. Саме до цього часу належить найбільша кількість збережених пам'яток перекладу, переважно дипломатичних і договірних текстів.

Після цього спостерігається певне послаблення перекладацької активності, яке змінюється новою хвилею під час еллінізації Єгипту, що стала наслідком завоювань Олександра Македонського. Необхідність перекладів у цей період була зумовлена тим, що місцеве населення не володіло грецькою мовою, запровадженою в якості офіційної мови адміністрації та управління. У своїх працях Геродот (V ст. до н. е.) звертав увагу на соціальну структуру єгипетського суспільства, зазначаючи, що в Єгипті існує сім основних каст, серед яких виокремлювалися також тлумачі, поряд із жрецькими, воїнами, пастухами, свинопасами, торговцями та керманічами [2, с. 158]. Такий підхід свідчить про те, що вже у V ст. до н. е. перекладацька діяльність сприймалася не як випадкова чи допоміжна практика, а як окрема соціально значуща функція, інституціоналізована в межах суспільного устрою. Виокремлення тлумачів в окрему групу поряд із жрецькими та воїнами вказує на високий рівень їхньої затребуваності та визнання державою ролі мовного посередництва у забезпеченні дипломатичних, торговельних і культурних контактів.

Відомою також була й перекладацька культура Стародавнього Шумеру, Вавилону, Хетської держави. У Стародавньому Римі, на відміну від античної Греції, активно використовувався зовнішній переклад, насамперед із грецької мови, що стало фундаментальним чинником у становленні його культури. Хоча грецькі досягнення слугували потужним початковим стимулом, римська культура зрештою розвивалася автономно. На ранніх етапах, після контактів, ініційованих кампанією Пірра (280 р. до н.е.), грецька мова мала високий

соціальний статус серед еліти (приклад усного перекладача – сенатор Гай Ацилій, 155 р. до н.е.).

Засновником писемної традиції та фактичним початківцем римської літератури був Луцій Лівій Андроник (близько 275 - 200 рр. до н.е.), який переклав «Одисею». Він розробив адаптаційний метод перекладу, що передбачав культурну локалізацію, включаючи заміну теоніміки та метричну адаптацію. Ця стратегія «усвідомлення», а не буквальної передачі тексту, була притаманна й таким авторам як Квінт Енніта й Тіт Макцій Плавт, який «конструював власні комедійні твори на основі грецьких, застосовуючи такий прийом як контамінація, тобто поєднуючи досить влучний переклад окремих фраз з авторськими фрагментами» [3, с. 58]. Важливим етапом стало формування літературної норми Публієм Теренцієм Афром (190 -159 рр. до н.е.), який застосував наявний досвід, але надав мові своїх перекладів витонченого, нормативного характеру, за що був високо оцінений освіченою аристократією.

Паралельно сформувалася і теоретична база: Марк Туллій Цицерон (I ст. до н.е.) став першим, хто відкинув дослівність, пропонуючи орієнтуватися на сенс («*non verbum pro verbo*») та реципієнта перекладу.

Внаслідок цієї інтенсивної діяльності до кінця II ст. до н.е. грецька традиція була глибоко інтегрована. Це призвело до формування самостійної латинської літературної мови та оригінальної римської літератури. З I ст. н.е. вплив грецьких зразків став переважно опосередкованим (через сюжетику, як у творчості Горация) та змістився до прозаїчного перекладу, наприклад, романів. Таким чином, переклад виступив як ключовий інструмент культурної асиміляції та інституціоналізації римської ідентичності.

Середньовічною добою було спричинено докорінну трансформацію підходів до перекладу, замінено античне світосприйняття монотеїстичним, християнським. Ця зміна була зумовлена сакралізацією Священного Письма, яке перестало оцінюватися за античними мірками. Теоретичні основи середньовічного перекладу сягали корінням у неоплатонізм (Блаженний Августин, Псевдо-Ареопагіт) і ґрунтувалися на концепції іконічної природи

слова, що передбачала аксіоматичний, нерозривний зв'язок між словом як образом і самою річчю. Пошана зосереджувалася на Слові, яке сприймалося як прямий зв'язок із Богом.

На практиці домінував дослівний (буквальний, «рабський») переклад, яскраво ілюстрований готською Біблією, перекладеною монахом Вульффілою (IV ст. н.е.). Принцип дослівного перекладу, що передбачав передачу кожного слова окремо та ігнорування контексту, був не стільки ознакою лінгвістичної наївності, скільки вираженням найвищого пієтету перед оригіналом. Перекладач прагнув доктринальної вірності й бажав відчувати себе «рабом» Божественного тексту. Ця практика призводила до широкого застосування калькування, транскрипції та прямого запозичення граматичних структур мови оригіналу, наприклад, латинських синтаксичних конструкцій.

Незважаючи на домінування дослівного принципу, у ранньосередньовічних перекладах Біблії, особливо поетичних, спостерігалася єдність трьох принципів: дослівного перекладу, культурної адаптації (наприклад, заміна пустелі на ліс у давньосаксонському «Хеліанді») та логічного вирівнювання (створення «євангельських гармоній»). Важливою особливістю культурної парадигми була відсутність опозиції між оригінальною та перекладною літературами та розмите поняття авторства, оскільки текст сприймався як спільне надбання всього християнського світу, що пояснює надзвичайно високу частку перекладів (до 99%).

Починаючи з XII-XIII ст., структура перекладацької діяльності зазнала змін: значно зросла частка світських текстів, зокрема переклади лицарського роману та старофранцузького епосу, що сприяло формуванню нових літературних жанрів по всій Європі. Що стосується усного перекладу, то він, на відміну від письмового, який був богоугодною справою ченців, спочатку сприймався як підозріле, «бісівське» ремесло. Однак потреба у забезпеченні дипломатичних контактів між європейськими державами швидко надала усному перекладачеві статусу офіційної посадової особи. Ця потреба у професіоналізації відобразилася

у перших ініціативах із заснування спеціалізованих навчальних закладів, як-от Вищої школи усних перекладачів зі східних мов у Парижі (XIII ст.).

Перехід від Середньовіччя до раннього Відродження був позначений зміною антропоцентричних орієнтирів, що спричинило фундаментальну трансформацію поглядів на текст і, відповідно, на переклад. Поява університетів у XII столітті (Болонський, Паризький та інші) як центрів світського знання сприяла десакралізації латини, яка набула статусу мови світської науки та освіти, зрівнявшись за функціоналом з іншими європейськими мовами.

Ця еволюція викликала зміну ставлення до тексту: від середньовічного пієтету перед формою до посиленого інтересу до його змісту. Теоретично цю зміну обґрунтував Роджер Бекон (XIII ст.), який у своєму «*Opus majus*» підкреслював неможливість абсолютної передачі сенсу в перекладі через іманентну своєрідність мов, закликаючи до поглибленого знання мов-оригіналів [4, с. 233].

На практиці відбулася переорієнтація на світську літературу. У XIV–XV століттях різко зріс інтерес до античних класиків (Вергілій, Овідій) та до новинок італійської літератури (Данте, Петрарка, Боккаччо), які активно перекладалися основними європейськими мовами. Відродилася антична традиція культурної адаптації, наприклад, німецький перекладач XV ст. Альбрехт фон Ейб локалізував антураж та імена дійових осіб при перекладі комедій Плавта.

Незважаючи на ці тенденції, церква чинила опір, пов'язуючи доктринальну чистоту з дослівним перекладом і застосовуючи жорсткі санкції проти вільного тлумачення, як у випадку страти гуманіста Етьєна Доле в 1546 р.. Водночас церковна заборона на переклад Біблії народними мовами була порушена вже у XIV–XV століттях. Хоча перші такі спроби (наприклад, анонімний німецький переклад 1466 р. з Вульгати) страждали від синтаксичної ускладненості та надмірного калькування з латини, вони заклали фундаментальну передумову для радикальних змін у перекладацькій практиці, що відбулися у XVI столітті.

Переломний етап в історії перекладознавства ознаменувала Реформація, ключова роль у якій належить Мартіну Лютеру. Суспільна потреба у «прямій

комунікації з Богом» без церковного посередництва зумовила радикальну ревізію головного тексту – Біблії. Лютер розробив нові принципи перекладу, які, зберігаючи канонічну точність оригіналу, вимагали адаптації мови до загальнозрозумілих норм розмовної мови [5, 233]. Введення Лютером просторічних елементів у священний текст парадоксальним чином підвищило їхній стилістичний статус до рівня високого стилю через авторитет Біблії. Цей підхід, орієнтований на повне самостійне розуміння тексту як перекладачем, так і читачем, швидко поширився в Європі на переклади Біблії, а згодом – на інші християнські та світські тексти. Паралельно, розвиток світського знання (астрономія, медицина, географія) сприяв розширенню діапазону перекладу нехудожніх творів, де також утвердився принцип повної передачі змісту засобами рідної мови.

У XVII столітті на хвилі рекатолизації спостерігалось часткове повернення до дослівного принципу, проте лютеранська концепція зберегла своє домінування. Епоха Класицизму (з кінця XVII ст.) завершила формування світського художнього тексту, закріпивши його жанрові межі. Принципи класицистичного перекладу підпорядковувалися нормам естетики Буало та естетичному ідеалу. Ідеал вважався зовнішнім щодо оригіналу, тому оригінал розцінювався як недосконалий «сирий матеріал». Переклад прагнув досягти цієї ідеальної реальності, що призводило до значних змін у сюжеті, композиції та персонажах твору. В результаті усувалася авторська і стилістична своєрідність, а також національна специфіка, що відповідало панівній ідеї інтернаціональної, просвітницької місії літератури. Це часто спричиняло використання мови-посередника (переважно французької). Норми мови перекладу змістилися від орієнтації на загальнонародну мову до вимог конкретного літературного жанру, нерідко далеких від розмовної (наприклад, переклади трагедій Шекспіра, де усувалися поєднання прози/поезії та комічних/трагічних елементів). Такі тексти відривалися від авторства і ставали надбанням літературного напрямку. Водночас переклад наукових творів у XVII-XVIII століттях здебільшого дотримувався лютеранських принципів, часто здійснюючись у формі компіляцій чи

вибіркового перекладу. У XVIII столітті спостерігається зростання громадського статусу письмового перекладача, який посідає помітне місце у світській культурі, що закладає основи для формування професійного стану перекладачів.

Історичний розвиток мови невід’ємно пов’язаний з еволюцією народу, суспільних відносин, а також із формуванням матеріальної та духовної культури, оскільки саме в мові знаходять відображення результати пізнавальної діяльності людини. У процесі мовленнєвої діяльності індивід осмислює та оцінює навколишню дійсність, обираючи відповідні мовні засоби, які мають здатність зберігати та передавати інформацію через покоління, забезпечуючи спадкоємність мовного досвіду.

Можемо справедливо стверджувати, що мова й суспільство характеризуються значущим взаємним впливом одне на одне. Мову формують члени людської общини, в той же час, сама мова, як основний та, до певних етапів науково-технічного прогресу цивілізації, єдиний засіб комунікації між людьми, може значною мірою трансформувати природу й характер суспільних відносин. Так, маємо велику кількість історичних прикладів консолідації націй через мову, наприклад утвердження французької мови як єдиної державної після Великої французької революції 1789-1799 років сприяло активній політиці лінгвістичної уніфікації та формуванню єдиної національної ідентичності. Іврит, що був переважно мовою богослужіння й релігійного письма до утворення Ізраїлю у 1948 році, наразі став офіційною мовою нової держави, об’єднавши євреїв з усього світу, які прибували з десятків різних мовних середовищ. Після приєднання Литви до Російської імперії литовська мова була під заборону у публічному просторі (1864-1904) й саме національна мова стала інструментом відновлення державності в 1918 році і ключовим елементом народного руху до незалежності протягом 90-х років XX сторіччя. Яскравим прикладом впливу національної мови на державотворчі процеси є й український історико-політичний контекст, адже після тривалих періодів русифікації (царська росія, СРСР), українська мова стала символом спротиву імперському тиску, що призвело до підвищення статусу української мови, масового повернення до її

використання, навіть серед російськомовних громадян, як жесту свідомої соціальної солідарності та національної ідентичності. Оскільки національна мова є «складовою національної культури й залежить від її історичних, географічних, соціальних, народногосподарських, економічних, наукових, освітніх особливостей, є всі підстави стверджувати, що мова – синтезуючий засіб у процесі формування нації і держави, а рівень її розвитку – джерело духовного розвитку народу, протекціонування нації» [6, с. 737].

Стосовно впливу суспільства на мову, можемо констатувати, що лексика, граматики, фонетика та стилістичні норми також зазнають суттєвих змін унаслідок історичних подій різного характеру. Так, істотна демократизація суспільства протягом ХХ-ХХІ сторіч призвела до унормування розмовного стилю мовлення поряд із офіційно-діловим, відходу від надмірного формалізму в публічному і приватному просторах, а соціальна відкритість вплинула на мовні практики, збагативши стильове розмаїття мовлення. В свою чергу, пошквалу науково-технічного прогресу, зокрема стрімке розповсюдження інтернет-технологій, призвело до формування принципово нових мовних субкультур, спочатку в прогресивному середовищі соціальних мереж і месенджерів, а згодом і в офлайн просторі. Істотного значення для структури та системи певних мов набувають і численні запозичення іноземних слів, виразів, лінгвістичних конструкцій, зумовлених глобалізаційними чинниками. Як зазначав філолог М.П. Кочерган: «Від мовної політики держави залежить мовна ситуація в багатомовному суспільстві: уряд може стимулювати розвиток багатомовності в державі, стримувати і звужувати функціонування мов недержавних націй, нерідко доводячи їх до повного вимирання, як це мало місце в Німеччині, СРСР, США. Так, зокрема, внаслідок онімечення у першій половині ХVІІІ ст. зникла полабська мова. З тих же причин і приблизно в той самий період вимерла прусська мова. Така сама доля спіткала лужицьку мову, якою нині лише у двох округах Німеччини (Дрезденському і Котбуському) розмовляють сто тисяч осіб. Унаслідок зросійщення за роки панування тоталітарного комуністичного

режиму в СРСР зникло понад дев'яносто мов, а деякі й нині перебувають на стадії вимирання. У США зникло чимало індіанських мов» [7, с. 22-23].

Таким чином, бачимо, що суспільство й мова знаходяться у стані перманентної синергії, інтенсивно впливаючи на трансформацію одне одного. Цей висновок є важливим вихідним твердженням для нашого дослідження, в якому від вивчення загальних питань ми поступово перейдемо до обумовленої обраною темою сутності.

Визначивши важливість мови як соціального конструкту та основного засобу передачі інформації між індивідами та чисельними соціальними групами, ми розуміємо наскільки критичним є встановлення комунікації між сторонами які є носіями різних мов. У багатомовному та мультикультурному світі повсякчас постає потреба у подоланні мовного бар'єру як чинника, що потенційно ускладнює або навіть унеможлиблює ефективну комунікацію. Саме за таких умов, переклад, як інструмент міжмовної взаємодії, що забезпечує трансфер сенсів, понять, наративів і концептів з однієї мовної системи до іншої, набуває особливого значення.

Перекладацька діяльність виконує не лише технічну, а й глибоко соціальну функцію – слугувати посередником між культурами, ментальностями, системами знань і світоглядами. Перекладач повинен не лише механічно відтворювати іноземні слова заданою мовою, а й мати глибоке розуміння контексту, наміру висловлювання, соціальних норм і комунікативних стратегій. Через переклад відбувається не лише обмін інформацією, але й взаємопроникнення культур, розширення світогляду, формування нових ідентичностей, а також закладення основ для діалогу, порозуміння та співпраці між представниками різних мовних і культурних спільнот.

Усе перелічене зумовлює необхідність осмислення перекладацької діяльності не як допоміжної чи другорядної, а як вагомій соціальної функції, що перебуває в центрі міжкультурної комунікації. Перекладач постає ключовою фігурою у процесі трансформації знання, культурних смислів та соціальних

уявлень у глобалізованому світі, що робить його діяльність невід'ємною від загального механізму функціонування суспільства в умовах полілінгвізму.

Робота перекладачів була вкрай значущою складовою міжнародної співпраці протягом всіх етапів історії людства, починаючи з прадавніх часів і до сьогодні. Однак, чітко внормованої теорії перекладу як теоретико-практичної галузі знань не існувало протягом досить тривалого часу. Перші наукові джерела з теорії перекладу в яких постають питання проблематики міжмовної комунікації датуються XVI сторіччям. У науковому осмисленні відповідних питань брали участь найкращі перекладачі, творці, письменники та поети тих часів, утім, їм не вдалося чітко сформулювати понятійно-категоріальний апарат й доктринальну систему перекладацької галузі. Сучасні теорії перекладу зародилися у XX ст., що «було зумовлено стрімким розвитком лінгвістичних вчень і виникненням нових понять: структурна та дескриптивна лінгвістики, трансформаційні та генеративні граматики» [8, с. 144]. Усе це дало змогу по-новому подивитися на досліджувану галузь.

У міру того, як суспільства ставали все більш комплексними і складними, (такі як Римська імперія або Іспанія епохи золотого віку XVI-XVII сторічч), для спілкування між особами або їх групами, що належали до різних мовних спільнот, ставали дедалі більш необхідними послуги перекладачів. Після створення соціальних інститутів із забезпечення дотримання законів і відправлення правосуддя, особливо на нещодавно завойованих або окупованих територіях (провінціях, домініонах, колоніях, сателітах), перекладачів залучали для того, щоб навіть ті, хто не розмовляв мовою метрополії, могли бути притягнуті до відповідальності за порушення законів останньої. Отже, судовий переклад, для регламентації якого в Іспанії XVI століття були прийняті спеціальні законодавчі положення, є класичним прикладом перекладу у внутрішньосоціальному інституційному контексті. У багатьох юрисдикціях те, що зазвичай називають «судовим перекладом», включало такі завдання, як завірений переклад документів, а також переклад у квазісудових та адміністративних слуханнях. Отже, можна розрізнити більш широке поняття

юридичного перекладу, або судового перекладу, та судовий переклад у його конкретному, прототипному контексті.

Окрім юридичної сфери, переклад для забезпечення комунікації між «гетеромовними» сегментами багатоетнічного суспільства з'явився лише відносно нещодавно в егалітарних державах, які прагнули забезпечити належний добробут усіх без винятку своїх громадян. Коли принцип «рівного доступу» став вважатися пріоритетним над очікуваннями щодо мовної компетентності, внутрішньосоціальний вимір перекладу набув дедалі більшого значення. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки (далі – США) законодавство 1960-х років, покликане забезпечити глухим особам рівний доступ до ринку праці, дало потужний поштовх розвитку послуг перекладу для користувачів жестової мови. Оскільки такі зусилля з «соціальної реабілітації» глухих були зосереджені на професійній підготовці та освіті в цілому, переклад жестової мови в освітніх закладах (освітній переклад) став одним із найважливіших видів внутрішньосоціального перекладу.

Як убачається із зазначеного, діяльність перекладача еволюціонувала протягом історії (від перших зустрічей між різними племенами до інституціолізованих міжсоціальних відносин) у різних умовах, а також у внутрішньосоціальних відносинах. Отже, можемо висунути гіпотезу про існування тенденції переходу комунікацій людини від міжсоціальних до внутрішньосоціальних сфер взаємодії та відобразити зростаючу інституціоналізацію контактів і комунікації, а як наслідок і перекладацької діяльності. Деякі контексти, для яких існують історичні докази трансформації функції перекладу протягом зміни історичних епох у найбільш загальному вигляді проілюстровано на рисунку 1, де прогрес від верхнього лівого до нижнього правого кута діаграми вказує (дуже приблизно), на розвиток та зміни відносної важливості перекладацької діяльності з плином часу.

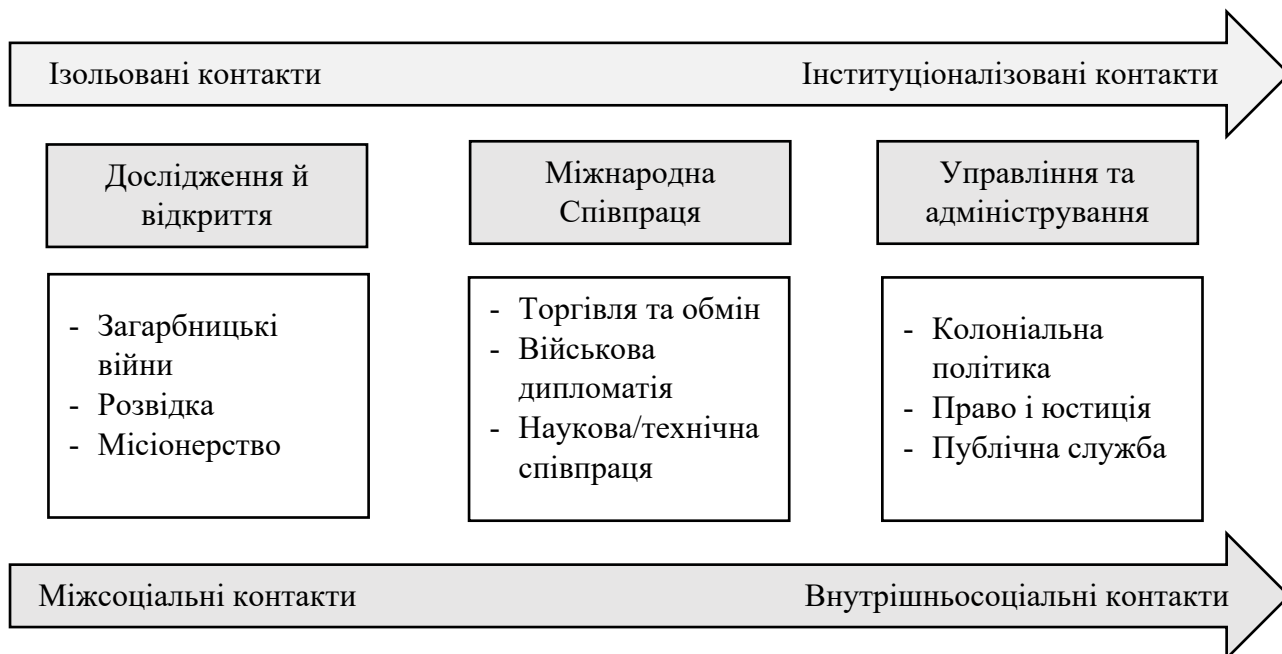

Рисунок 1

Окрім класифікації типів перекладу за соціальним контекстом та інституційним середовищем, можна виокремити й інші важливі відмінності, виходячи із ситуаційної конфігурації взаємодії. У своєму ранньому соціологічному аналізі Р.Б. Андерсон наводить модель перекладу як «тристоронню взаємодію», в якій двомовний перекладач виконує ключову посередницьку роль між двома одномовними клієнтами, що проілюстровано на рисунку 2 [9, 208-28].

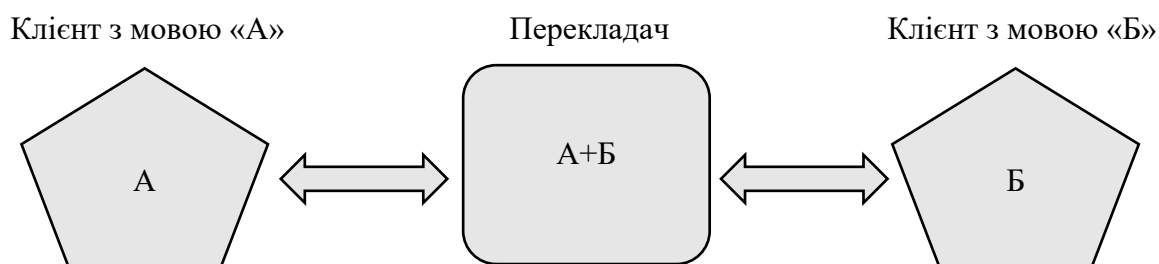

Рисунок 2

Окрім наведеної вище класифікації видів перекладу за умовами та контекстом, існують додаткові та досить чіткі критерії для більш систематичного переліку видів та підвидів перекладу, серед яких: мовна модальність (письмовий, усний переклад), режим роботи, напрямок, технологія та професійний статус. Зазначені класифікації стануть предметом більш детального розгляду в

наступних розділах нашого дослідження з прикладним акцентом на кримінальні процесуальні правовідносини.

Розвиток перекладознавства як окремої дисципліни є надбанням 1980-х років. Ця дисципліна розвинулася в багатьох частинах світу і, безсумнівно, продовжить розвиватися і в XXI столітті. Перекладознавство об'єднує роботи в широкому спектрі галузей, включаючи лінгвістику, літературознавство, історію, антропологію, психологію, економіку та, безсумнівно – право. Переклад, може розглядатися як «перероблення» оригінального тексту. Усі перетворення, незалежно від їхньої мети, відображають певну ідеологію та зміст і, в той же час, можуть слугувати маніпуляцією із сенсами, запроваджувати нові концепції, нові жанри, нові засоби комунікації тощо. Історія перекладу є також історією соціальних інновацій, впливу однієї культури на іншу. Але, водночас, переклад може також пригнічувати інновації, спотворювати та стримувати розвиток, передаючи неправильні вихідні ідеї, наносячи непоправну шкоду для істинності тлумачення оригінального послання.

У більшості словників термін «переклад» з часів його перших виокремлень ототожнювався з «усною передачею мовних повідомлень». Такий підхід виключав письмовий переклад, переклад жестовою мовою, ускладнював урахування менш типових його проявів. У 1960-х роках вчений-перекладач з Лейпцизького університету Отто Кейд визначив переклад як «форму лінгвістичної діяльності, в якій текст мови оригіналу подається лише один раз і тому не може бути переглянутий або відтворений, а текст мови перекладу створюється під тиском часу, з невеликою можливістю виправлення та редагування». Кейд позначає семіотичні сутності, що беруть участь у перекладі, як тексти, висловлювання або повідомлення. Його визначення елегантно враховує переклад з / на або між мовами, а також такі варіанти перекладу, як «переклад з виду, жестовий переклад, субтитрування в прямому ефірі, або навіть онлайн-переклад (письмовий) інтернет-чатів. Це підтверджує загальну характеристику перекладу як безпосереднього виду перекладацької діяльності, що виконується «в режимі реального часу» для негайного використання.

Визначення, що спирається на критерії Кейда і висуває на перший план безпосередність обробки тексту перекладачем можна сформулювати так: «переклад є лінгвістичною операцією, в якій перше і остаточне відтворення іншою мовою здійснюється на основі одноразового висловлювання мовою оригіналу» [10, с. 8-17].

1.2. Генеза перекладознавства та історія кримінального процесуального перекладу на українських землях

Ретроспектива становлення й розвитку перекладацької діяльності на території України дозволяє дослідити глибоке історичне коріння та тісну пов'язаність перекладу з ширшими культурними, релігійними й політичними процесами, що відбувалися в різні епохи. Якщо загальносвітова історія перекладу демонструє еволюцію від утилітарних форм посередництва між мовами до усвідомлення перекладу як самостійного культурного і наукового феномена, то українська традиція перекладу формувалася під впливом складних історичних обставин – зміни державних утворень, мовної політики, контактів із візантійською, латинською, а пізніше й європейськими перекладацькими школами. Саме тому подальший аналіз дає змогу простежити, як переклад на українських землях поступово перетворювався із засобу культурного посередництва на важливий чинник формування національної ідентичності та розвитку української літературної мови.

Інтенсивні політичні, культурні та торговельні контакти Київської Русі (зокрема, з Візантією, слов'янськими державами та країнами Заходу і Сходу) обумовили необхідність значної кількості перекладачів (товмачів) з грецької, латинської, арабської, німецької та тюркської мов. Існували як усні, так і писемні переклади, про високий професійний рівень яких свідчать анонімні тексти («Троянская притча», «Олександрія»).

Витоки історії перекладу на Русі пов'язані з прийняттям християнства та появою писемності. Починаючи з X століття, абсолютним пріоритетом користувалася теорія дослівного перекладу. Цей принцип був заснований на сакральному статусі тексту Біблії, що формувало іконічне сприйняття

словесного знаку. Переклади переважно здійснювалися з середньогрецької мови, часто греками, на старослов'янську (церковнослов'янську) мову, яка стала мовою богослужіння та літератури, виконуючи функції, аналогічні латині в Західній Європі. Єдина мова православ'я сприяла культурній спільності слов'янського світу. Встановлено, що у домонгольській письмовій спадщині до 99% пам'яток є перекладеними. Ранні переклади творів церковних діячів та хронік (наприклад, «Хронографія Іоанна Малали») відзначалися прагненням до максимальної близькості до оригіналу, включно з поморфемною передачею грецького тексту [3, с. 58].

Поряд із християнською літературою, у XI-XIII століттях перекладалися світські твори («Повість про Акіра Премудрого», «Іудейська війна» Йосипа Флавія). У перекладах світських текстів, особливо у «Іудейській війні», зафіксовано відхід від дослівного принципу: перекладач орієнтувався на передачу стилю оригіналу, використовував риторичний період, метафори, а також вносив додавання для підвищення емоційності та динамізму, прагнучи зробити текст зрозумілим для читача. Таким чином, у київський період успішно співіснували традиції дослівного та вільного перекладу.

У XIV-XVII століттях на теренах Київської Русі переважну розповсюдженість мали релігійні переклади. XV століття ознаменувалося появою високопрофесійних анонімних перекладів творів ораторського мистецтва, наприклад – «Голосіння через падіння великого города», де збережено пафос та образність без дослівного відтворення. Також перекладалися лицарські романи та спеціалізована література (географія, медицина). XVII століття принесло перші спроби віршованих перекладів (псалми). Узагальненими перекладацькими принципами цього періоду є необхідність відтворення «сили і розуму» тексту, допущення вільного перекладу у світській літературі та сувора вимога дослівного перекладу щодо літургічних (релігійних) текстів. XVII століття характеризується синтезом цих крайніх тенденцій, демонструючи взаємовплив принципів перекладу релігійної та світської літератури.

На думку О. В. Ребрія, перекладацька діяльність на теренах сучасної України асоціюється з поширенням християнства серед слов'янських народів. Його витoki датуються IX століттям, зокрема 864 роком, коли візантійський імператор Михайло III ініціював місію грецьких ченців Кирила та Мефодія з метою проповіді християнського вчення серед слов'янського народу. Ця місія стала ключовою для формування письмової та перекладної традиції [11, с. 51]. Їхня діяльність розпочалася зі створення слов'янського алфавіту (кирилиці), що стало інструментом для перекладу релігійних текстів з грецької мови на церковнослов'янську, включаючи Новий Заповіт, Псалтир та молитовники.

Після офіційного хрещення Русі у 988 р. виникла потреба в перекладній літературі, необхідній для ознайомлення новонавернених із догматикою, філософськими засадами та обрядовістю християнства. На ранньому етапі, в умовах тісних культурних та торговельних зв'язків Київської Русі з європейським середньовіччям, Болгарське царство виступало головним посередником у передачі перекладної літератури. Проте вже на початку XI століття князь Ярослав Мудрий ініціював формування власного фонду перекладних книг. Значний обсяг перекладів, датований XI, XII та початком XIII ст., виділяв Київську Русь серед інших слов'янських держав та середньовічної Європи загалом. Широкого розповсюдження набули патристична, гомілетична література, а також життя святих («Житіє святої Ірини», «Житіє Олексія, людини Божої»).

Мовна основа давньоруських перекладів формувалася шляхом опрацювання релігійної (Біблія, богослужбові тексти) та історичної літератури (візантійські хроніки, зокрема «Хроніка Георгія Амартола» та «Хроніка Іоанна Малали»). Високий рівень перекладацької майстерності давньоруського періоду зумовлювався впливом живої народної мови Русі на письмову та стилістичним багатством старослов'янської мови. Важливо, що прямі переклади класичної античної літератури не здійснювалися, хоча фрагменти античних авторів були представлені у збірках.

Більшість перекладів початкового періоду мала буквалістський характер, що було закономірним з огляду на сакральний статус першоджерел. Однак, паралельно зустрічалися переклади світського змісту («Повість про Акіра Премудрого», «Євгенієво діяння»), де простежувалося більше стилістичної свободи. Найбільш показовим прикладом вільного перекладу є «Іудейська війна» Йосипа Флавія, дві редакції якої демонструють відмову від максималістського буквалізму, стилістичну розкутість та прагнення до ритмізації тексту. Поряд із релігійними, популярності набули світські збірки («Бджола», «Космографія», «Фізіологія»).

У X-XI ст. відбувалося активне становлення національної мови Русі на основі старослов'янської та місцевих говірок. Проте релігійні тексти й надалі перекладалися старослов'янською, яка згодом еволюціонувала до староцерковнослов'янської мови, що використовувалася переважно у богослужбовій практиці. До кінця XII ст. серед східнослов'янських народів почали формуватися культурні та мовні відмінності, що лягли в основу трьох окремих мов: великоруської, малоруської та білоруської. Попри це, церковнослов'янська мова залишалася основною мовою книжності в усьому східнослов'янському ареалі, ускладнюючи атрибуцію перекладених текстів у регіоні (Малоросія, Білорусь, Великоросія, Сербія, Болгарія).

З кінця XIII століття, внаслідок ослаблення Києва як ключового культурно-політичного центру, відбувся значний відтік культурних цінностей та книжних фондів на північ. У цей же період завершилося формування трьох східнослов'янських мов і культур: російської, української та білоруської. Незважаючи на це, церковнослов'янська мова зберігала статус основної мови книжності.

Протягом XV-XVI ст. фіксується поява спільних для української та білоруської культур перекладених творів, зокрема нових редакцій книг Старого Заповіту, які, імовірно, створювалися безпосередньо з давньоєврейського тексту, з припущеннями щодо авторства вченого-єврея. Значним явищем стало

«Пересопницьке Євангеліє» (1556-1561), мовна належність якого до української чи білоруської мови є предметом дискусій, [12, с. 185].

Переклади і перекази світської та релігійної літератури XV–XVI ст. (наприклад, «духовні повісті», «Повість про страсті Христові») часто потрапляли в Україну через польське або чеське посередництво (з латинської або західноєвропейських мов) і лише потім адаптувалися українською мовою. Також перекладалися наукові трактати (логіка Мойсея Маймоніда, астрономія). Примітно, що переклад дидактичних трактатів «Аристотелева брама» здійснювався з єврейської версії, про що свідчить наявність арабізмів.

У першій половині XVII ст. відбувалося зворотне перекладання українських оригіналів на «слов'яноросійський діалект» (наприклад, твори Л. та С. Зизаніїв, З. Копистенського). Цей період, відомий як московський період для східнослов'янських земель, характеризується збереженням домінування релігійних книг, але з поступовою деанонізацією перекладів та визнанням суспільної ролі перекладачів. Світська література, хоча й частково, також розширювала свою присутність.

У цей період сформувалося чотири умовні категорії перекладачів:

1. Штатні перекладачі (переважно іноземці: поляки, німці) у відомствах, чий переклад часто були буквалістськими, важкими та незграбними через недостатнє володіння цільовою мовою;
2. Вчені монахи (Є. Славинецький, А. Грек), які працювали виключно з релігійними текстами з грецької та латини;
3. Перекладачі за сумісництвом, які виконували епізодичні та невеликі за обсягом переклади;
4. Освічені заможні особи, включно з наближеними до правлячих кіл.

В Україні протягом XVI-XVIII ст. функціонували два типи письмово-літературної мови: книжна українська (близька до народної) та спільна для східних і північних слов'ян слов'янорусська мова. Переклад заповнював лакуну власне художньої прозаїчної літератури в українському письменстві того часу, представляючи практично всю прозаїчну розважальну складову.

Переклади античної спадщини у XVIII ст. нерозривно пов'язані з іменем Григорія Сковороди. Він перекладав твори Горація, Вергілія, Овідія, Цицерона, Плутарха, а також новолатинських поетів. Його теоретичні міркування про переклад ґрунтувалися на традиції Києво-Могилянської Академії та античних і західноєвропейських теоріях. Сковорода поділяв перекладачів на дві категорії (1785, 1790 pp.):

1. Перекладач-букваліст (translator): «ставить слово замість слова, як зуб замість зуба»;
2. Перекладач-тлумач (interpretes): «як ніжна годувальниця кладе в рот своєму годованцеві розжований хліб і сік мудрості» [11, с. 102].

Перекладацька практика Сковороди відповідала саме категорії «тлумача». Він прагнув не лише адекватного відтворення оригіналу, а застосовував метод «переспіву» (претлумачення), зазначаючи: «перетлумачені не слова її, а думки» [11, с. 104].

Початок XVIII ст., пов'язаний з реформами Петра I, став визначальним етапом для еволюції діяльності з перекладу. У цей період відбувся перехід від домінування теологічних перекладів до світських, що охоплювали наукову, технічну, військову та дипломатичну сфери. Були підвищені вимоги до якості виконаної роботи, а праця перекладачів почала оплачуватися.

Характерною зміною стало зростання частки інформативних перекладів та зміна джерельних мов: перевагу здобули сучасні європейські мови (французька, німецька, англійська), тоді як польська мова втратила популярність. Літературні переклади мали на меті заповнити культурну лакуну, спричинену дефіцитом вітчизняної літератури, особливо після указу Петра I 1721 р. про заборону друкування оригінальних і нових творів в Україні. Це призвело до значного зростання статусу перекладача художньої літератури, який часто позиціонував себе як діяча, що робить внесок у розбудову держави, а інколи й як суперника автора.

З початком XIX століття український художній переклад набув імпульсу внаслідок формування літературної української мови та становлення

національної літератури. Незважаючи на ці позитивні зрушення, розвиток відбувався в умовах постійного посилення тиску на українську мову з боку російської імперії, що кульмінувало, зокрема, у сумнозвісному Валуєвському циркулярі 1863 р., який суттєво обмежував друкування україномовних творів.

Ранній період розвитку, що охоплює 20-30-ті роки ХІХ ст., позначений творчістю Івана Котляревського та Петра Гулака-Артемівського, які репрезентували травестійний напрямок. «Енеїда» Котляревського, що ґрунтувалася на поемі Вергілія, є найбільш оригінальним прикладом бурлескно-травестійної адаптації, що трансформувала героїв в український національний побутовий контекст. Гулак-Артемівський, майстер травестійної оди («Пісні Гараська» – переспіви Горація), часто переносив основну думку оди у площину вульгарного стилю, використовуючи мову жартівників. У цей час, зокрема у творчості Лева Боровиковського (1806-1889), учня Гулака-Артемівського та реформатора віршування, переважали вільні переклади та переспіви (наприклад, «Маруся» за «Світланою» Жуковського), що часто не відтворювали національну своєрідність або формальні характеристики оригіналів.

Вагоме місце в історії художнього перекладу 40-50-х років ХІХ ст. належить Тарасу Шевченку. У циклі «Давидові псалми» він органічно поєднав елементи дбайливого перекладу з переспівом, зберігаючи образну систему першоджерел, але надаючи їм нового ідейного звучання. Робота над уривками «Слова о полку Ігоревім» засвідчила його прагнення інтерпретувати пам'ятку як драматичний монолог, долаючи усталене уявлення про її «пісенність».

Друга половина ХІХ ст. відзначена переходом до якісно нового рівня перекладу. Творча діяльність Михайла Старицького зробила його знаковою постаттю у вітчизняному перекладі («Гамлет» Шекспіра, сербський епос, поезія російських класиків). Його праця стала лабораторією для творення нових засобів поетичної мови, зокрема неологізмів. Пантелеймон Куліш здійснив переклад п'ятнадцяти п'єс Шекспіра, а також творів Гете, Байрона, Гайне. Його переклади, що іноді наближалися до переспівів, вирізнялися використанням «староруської» (староукраїнської) мови, насиченої старослов'янізмами, що надавало їм

урочистого, піднесеного, хоча інколи й ускладненого для сприйняття характеру. Куліш також розпочав перший повний переклад Біблії українською мовою, завершений після його смерті Іваном Пулюєм та виданий у 1903 р. за участі Івана Нечуя-Левицького.

На межі століть розгорнулася масштабна перекладацька діяльність Івана Франка, автора перекладів із багатьох мов («Фауст» Гете, «Мертві душі» Гоголя, поезія Гайне, античні твори). У статті «Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання» Франко виступив на захист повноцінного художнього перекладу, який має відтворювати єдність форми та змісту оригіналу. Він підкреслював критичну культурну місію перекладів як засобу ознайомлення широких народних мас із досягненнями світової думки, водночас із болем констатуєчи незадовільний рівень перекладацтва та низьку мовну підготовку молоді [13, с. 82]. До когорти видатних перекладачів належить і Леся Українка, яка працювала над лірикою Гайне, прозою Гоголя та Горького, уривками Гомера, Данте, Байрона, а також давніми східними текстами. Павло Грабовський виконав численні переклади з різних мов за допомогою підрядників, наголошуючи на необхідності передачі головної думки та загального характеру твору. Його найкращі переклади, незважаючи на певну вільність, стали визначними художніми творами.

Становлення вітчизняних перекладацьких традицій на початку ХХ століття було детерміновано складною суспільно-політичною ситуацією на українських землях. До соціалістичної революції 1917 р. видання значних філософських праць українською мовою було вкрай обмеженим. Після 1917 р., попри загальне домінування російської мови та ідеологічну цензуру, почала розповсюджуватися певна кількість літератури, перекладеної українською мовою. Зокрема, у 1932 році В. Підмогильний здійснив переклад праці Гельвеція, а в 60-70-х роках у серії «Пам'ятки естетичної думки» були опубліковані переклади «Поетики» Аристотеля, «Про красу» Хогарта та «Парадоксу про актора» Дідро. Водночас, масштабні видання, як-от 49 томів К. Маркса і Ф. Енгельса чи 55 томів В. Леніна, ймовірно, здійснювалися з російськомовних версій, що спричиняло вторинність

перекладу та суттєво гальмувало розвиток автентичної української філософської термінології. Як наслідок, українська філософська культура підійшла до кінця ХХ століття, маючи незначний арсенал світової філософської спадщини у власному перекладі.

Період післяреволюційних років характеризується розгортанням в державі широкомасштабних освітніх програм, що сприяли розширенню кола перекладачів. Характерними рисами цього часу стали плановість у визначенні обсягів та якості перекладів, а також виникнення явища «колективного перекладу». Ключове значення мала ідеологія перекладу, що часто призводила до, так званої, подвійної герменевтики й двоїстої системи оцінок. На початку 30-х років було піднято питання про боротьбу з академічним формалізмом і буквализмом, що нібито ускладнювали сприйняття тексту. Водночас відзначається піднесення культури перекладу, а у проміжку 1934-1941 рр. активізувалися переклади з національних мов народів СРСР.

Незважаючи на ідеологічні обмеження, цей період був позначений діяльністю видатних майстрів. Максим Рильський (1895-1964) посідає вагомим місце як теоретик та практик перекладу, який переклав «Пан Тадеуш» Міцкевича, «Орлеанську діву» Вольтера, «Євгенія Онєгіна» Пушкіна, а також твори Шекспіра, Мопассана та інших авторів. Належачи до неокласиків, він піддавався офіційній критиці за «декадентство» та «відірваність від соціалістичного життя», що призвело до його арешту у 1931 р. Микола Бажан переклав «Витязя в тигровій шкурі» Руставелі, «Фархад і Ширін» Навої, твори Гете та Рільке, демонструючи глибоку увагу до поетичної мови оригіналу, зокрема ритміки та фонетики, у поєднанні з відтворенням найтонших нюансів авторської думки. Борис Тен здійснив багато перекладів із давньогрецької («Іліада» та «Одисея» Гомера), англійської (Шекспір), німецької (Шиллер), поєднуючи глибину наукового проникнення до першоджерела із широким залученням засобів та прийомів української мови.

Трагічні репресії 1930-х років вирвали з лав українського перекладацького представництва цілу плеяду митців, відомих як «Розстріляне Відродження» (М.

Зеров, В. Підмогильний, М. Драй-Хмара та ін.), що завдало непоправної шкоди національному культурному процесу. Микола Зеров (1920–1930 рр.) здійснив переклади з латини («Антологія римської поезії»), польської, французької, італійської, англійської, російської. Він обґрунтував потребу вивчати класичну спадщину та осмислив літературний процес як єдність оригінального та перекладного, сформувавши власне бачення розвитку українського поетичного стилю, який поділив на добу травестій, переспівів та власне перекладів. Зеров також розробив концепцію аналізу перекладацької особистості та визначив п'ять вимог до перекладу: лексичний добір, найповніша увага до тропів і фігур, метричні особливості, евфонія першотвору та краса рідної мови, вважаючи, що переклад є стимулом до мобілізації лексичних і синтаксичних засобів мови.

Післявоєнний період (кінець 1940-х - початок 1950-х рр.) характеризувався активізацією перекладацької діяльності, проте її об'єктом переважно була російська (радянська) література, що зменшило кількість перекладів з інших мов. Поширилася негативна практика перекладу іншомовних творів не з оригіналу, а з їхніх російських перекладів, а також тенденція буквалізму та штучного наближення української мови до російської, що призвело до появи так званої «перекладацької мови», наповненої кальками. Незважаючи на це, в українському перекладі продовжували працювати видатні постаті, як-от Григорій Кочур, який після повернення з таборів став організатором перекладацьких сил, та Микола Лукаш – поліглот, відомий сміливим підходом та експериментуванням із прийомами української мови.

Період «відлиги» (кінець 1950-х – початок 1960-х рр.) ознаменувався послабленням ідеологічного контролю. Розпочалося видання журналу «Всесвіт», відкрилися відділи перекладної літератури, а видавництво «Дніпро» започаткувало серії світової класики. Активізувалися переклади не лише з відомих європейських, а й зі східних мов. З поєднання практики та теоретичних розробок сформувалася відома українська школа художнього перекладу. Водночас, в діаспорі також плідно працювали перекладачі, зокрема Михайло

Орест, Святослав Гординський та Ігор Качуровський, які відкривали для українського читача нові горизонти світової поезії.

У сфері перекладу філософських текстів радянського періоду переважала марксистська література та ідеологічно благонадійні праці. Будь-який переклад історико-філософського тексту вимагав ідеологічної перевірки та супроводжувався розгорнутими коментарями, які часто створювали ситуацію «подвійного оцінювання» чи «подвійного стандарту» при інтерпретації. Це призводило до проблеми свободи перекладу, порушення зв'язку із західною філософською культурою та проблеми доступності перекладених текстів через монополію видавничої системи. Поряд з естетико-стилістичними засадами формувалися прагматичні принципи перекладу: «народність» і «життєва правдивість» мови.

Серед визначних перекладачів цього періоду також були Павло Тичина, Леонід Первомайський та Дмитро Павличко. Переклади М. Рильського, особливо «Пан Тадеуш» Міцкевича та твори французької поезії XVII-XX століть, вважаються світовими зразками. Рильський як теоретик підкреслював, що при аналізі майстерності постає проблема повноти й точності відтворення оригіналу, а близькість споріднених мов може становити специфічні труднощі. П. Тичина у своїх перекладах лірики Міцкевича блискуче уникав цієї небезпеки, надаючи перекладу індивідуального образно-емоційного забарвлення при збереженні провідної стильової атмосфери, орієнтуючись на сучасного українського читача.

На думку В.Р. Пшеничної, «не можна заперечувати того, що українська перекладацька традиція – багатовікова. Не зважаючи на те, що історія склалася так трагічно, що українська мова й література – головні чинники формування нації в умовах бездержавності – ніколи не функціонували в нормальних умовах, тому перекладна література, починаючи від старокиївської доби, відіграє надзвичайно важливу роль у нашому культурному житті і як виховний засіб, і як засіб самовиразу нації та збагачення спроможностей рідної мови. Більшість

українських письменників минулого подвижницьки ставилися до перекладацької діяльності» [14, с. 11].

Історія залучення перекладача до участі в кримінальних провадженнях тісно пов'язується із загальним розвитком державності, права (правої держави) та комунікаційних викликів у багатомовних суспільствах. Загальновідомо, що розвиток кримінального процесу у світі відбувався під впливом двох фундаментально різних моделей – змагальної та слідчо-розшукової (інквізиційної). Їх протиставлення визначає не лише характер провадження, а й підходи до участі кожного з його суб'єктів, зокрема перекладача. Відмінність між цими моделями закладена в самій природі процесу: у змагальній системі головним принципом є рівність сторін і неупередженість суду, тоді як інквізиційна система виходить із переважання інтересів держави, втіленої у слідчому або судовому органі, який одночасно збирає, оцінює та тлумачить докази. Отже, в залежності від ступеня розвиненості правової культури розглядуваного суспільства спостерігається варіативність пріоритетних мотивів залучення перекладачів для процесуальних.

Інквізиційна модель сформувалася в епоху середньовіччя під впливом канонічного права й процедур церковних трибуналів. Її суть полягала в тому, що ініціатором процесу виступав не обвинувач, а сам суд чи слідчий орган (*inquisitor*), який мав на меті «виявлення істини» будь-якими засобами. Права обвинуваченого фактично не визнавалися, а процедура спрямовувалася на збирання зізнань, часто шляхом тиску або навіть застосування тортур. Як зазначає М. Дамашка, в інквізиційній системі «правосуддя було не змаганням сторін, а одностороннім пошуком правди владою» [15, с. 144]. У таких умовах перекладач не виконував функції гаранта комунікативної справедливості, а був технічним помічником інквізитора чи судового писаря. Його завдання полягало у забезпеченні комунікації під час допиту, складанні письмових свідчень та перекладі показань осіб, які не володіли мовою процесу. Проте цей переклад мав односторонній характер – він забезпечував розуміння для органу слідства, а не для підозрюваного чи свідка. Таким чином, перекладач ставав частиною

інструментарію державної репресивної машини, спрямованої на отримання зізнання, а не на захист особи.

Наукові праці, що досліджують діяльність перекладачів у межах інквізиційних судів, підтверджують цю тезу. Зокрема, Г. Морелес зазначає, що «мовні посередники діяли під контролем церковних трибуналів і їхнє завдання полягало у сприянні допитам, часто без фіксації точного змісту перекладу, що унеможлиблювало перевірку достовірності передачі показань. Переклад, таким чином, був не засобом правового захисту, а засобом інформаційного контролю» [16, с. 359]. В інквізиційній моделі метою процесу було всебічне розкриття фактів злочину, навіть ціною обмежень прав підозрюваного. Інквізитор діяв *ex officio*, активно збираючи докази й іноді застосовуючи примус. У такому контексті перекладач не мав статусу незалежного учасника, а був технічним інструментом цієї активності – забезпеченням того, щоб особа «була почута» у формі, необхідній та зручній для слідства. Ця практика відображала загальну сутність інквізиційного процесу, в якому мовна компетенція підозрюваного розглядалася не як його право, а як потенційна перешкода для розслідування. Перекладач виступав посередником у комунікації між владою і підсудним, але ця посередницька функція мала виразно підпорядкований характер: він забезпечував точність повідомлення з погляду інтересів інквізитора, а не достовірність передання змісту в обох напрямках. У першому письмовому правовому зводі Київської Русі у Статуті Великого князя Ярослава зазначено: «Вивідайте у винуватця все достовірно, але спершу довідайтеся про життя наклепника. І коли благопорадник і благовірник віднайдуться, то також не йміть їм віри, бо беззаконними є такі свідчення, а тому знайдіть і інших свідків посоромленого, і єдина мораль: хай перед двома чи трьома свідками правдивим стане кожне слово». Наведене підтверджує здійснення певними особами заходів, спрямованих на «вивідання» та «віднайдення», тобто на виявлення певної інформації та встановлення (ідентифікацію) осіб. З урахуванням наявності вимоги «суддям належить вникати в суть справи» стає очевидним, що

«вивідання» та «віднайдення» мають бути проведеними до моменту вирішення судом справи [17].

Інквізиційні процедури часто базувалися на письмових матеріалах (досьє, акти допитів), які створювалися за ініціативою слідства. У таких обставинах особи, які не володіли мовою провадження або не мали доступу до перекладача, опинялися в істотному процесуальному невігідному становищі. Перекладач, таким чином, не був гарантованою правовою «засобом захисту», а радше – засобом підтримки слідства.

Згодом, під впливом правозахисних рухів, кодифікації прав людини та розвитку адвокатури, модель кримінального провадження поступово еволюціонувала: акцент змістився на захист прав осіб, рівність сторін, публічність процесу. На противагу інквізиційній моделі, змагальний тип кримінального процесу, який сформувався в англосаксонському правовому просторі, від самого початку мав іншу логіку. Його характерною рисою є поділ функцій між стороною обвинувачення, стороною захисту і незалежним судом. У такій системі доказування є наслідком змагання позицій, а суд виступає арбітром, який оцінює доводи сторін. Тому мовне посередництво тут набувало іншого значення – перекладач виступав гарантом рівності процесуальних можливостей. Уже в ранніх англійських судових практиках XVII–XVIII століть існували випадки, коли суд призначав перекладачів для забезпечення права підсудного розуміти висунуте обвинувачення та брати участь у захисті. Із розвитком принципів справедливого суду в англо-американському праві перекладацьке забезпечення почало розглядатися як елемент «due process of law» – належної правової процедури. Згодом цей підхід став основою міжнародних гарантій права на переклад, які в XX столітті були закріплені у статті 6 Європейської конвенції з прав людини.

Таким чином, історично тип кримінального процесу безпосередньо визначав функціональне місце перекладача. В інквізиційній системі він був продовженням слідчого апарату і сприяв досягненню мети державного обвинувачення. У змагальній – він поступово перетворився на самостійного

учасника, покликаного забезпечити реалізацію прав і гарантій особи, яка не володіє мовою судочинства.

Саме зміна парадигми кримінального процесу – від каральної до гуманістичної, від пошуку «зізнання» до забезпечення справедливості – зумовила переосмислення ролі перекладача як процесуальної фігури. Від технічного помічника влади він став необхідною умовою реалізації принципів рівності сторін, гласності та доступності правосуддя. Цей перехід знаменував не лише гуманізацію кримінального процесу, але й поступове визнання перекладу як правової гарантії, що забезпечує можливість ефективної участі кожного у провадженні, незалежно від мовного бар'єра.

У різні історичні періоди правосуддя існувало в умовах полікультурного середовища – чи то в межах багатонаціональних імперій, чи в прикордонних регіонах із багатим мовним розмаїттям. У цьому контексті перекладач поступово почав відігравати не лише роль посередника в комунікації, а й був гарантом доступу до правосуддя для осіб, які не володіли офіційною мовою судочинства.

Перші документально зафіксовані згадки про залучення перекладачів у правову сферу датуються ще середньовіччям, однак як інститут перекладу в кримінальному процесі почав повноцінно формуватися з розвитком кодифікованого права в Новий час. Зокрема, на території українських земель у складі Австрійської імперії питання мовного посередництва в суді було врегульоване ще в XIX столітті. Так, австро-угорське законодавство 1870-х років передбачало залучення офіційних перекладачів у випадках, коли підсудні не володіли державною мовою, а також регулювало їх оплату і процесуальний статус. Аналогічно, у правовій системі Російської імперії кінця XIX – початку XX століття існував інститут перекладача, хоча й не в сучасному розумінні як окремого процесуального учасника із чітко визначеними правами. Його роль визначалася скоріше практичними потребами – забезпеченням можливості комунікації в умовах багатонаціональної держави, ніж гарантією процесуальних прав особи. Російська імперія була багатонаціональною державою, до складу якої входили народи з десятками різних мов – від фінських і балтійських до

кавказьких і тюркських. Це змушувало адміністративні та судові органи залучати перекладачів (толмачів). Ще з XVIII ст. перекладачі згадуються в законодавстві як службові особи при органах влади, насамперед при Міністерстві закордонних справ, митницях, прикордонних заставах і військових канцеляріях. У кримінальній сфері така потреба виникала насамперед у провінціях з іншим етнічним складом населення – Кавказ, Середня Азія, Україна, Сибір, Балтика. Однак до середини XIX століття жодної спеціальної правової регламентації участі перекладача в суді не існувало.

У листопаді 1864 р. Олександром II (1855–1881 рр.) були затверджені Судові статuti, на підставі яких розпочалася судова реформа [18, 19 с. 222]. Згідно з судовою реформою були створені нові судові установи: коронний і мировий суди, процес у всіх справах став змагальним, місце канцелярської таємниці посіла гласність, заочний розгляд справ був замінений публічним розглядом за участю сторін та їх адвокатів. Утверджувався принцип здійснення правосуддя тільки судом, відмінялася система формальних доказів, скасовувався інститут залишення під підозрою. Вперше в історії російського права введений цивільний процесуальний кодекс, який вводив принцип диспозитивності. Всі піддані імперії зрівнялися перед судом [20 с. 48].

Першим системним актом, який закріпив можливість залучення перекладача у судовому провадженні, стали Судові статuti 1864 року. Саме вони реформували судову систему відповідно до ліберальних принципів (гласність, змагальність, незалежність суддів) і запровадили нові процесуальні інститути. Так, у статтях 730-732 Статуту кримінального судочинства 1864 року прямо зафіксовано такі положення:

Стаття 730.

Перекладачі та тлумачі, які залучаються до судового слідства, приводяться до присяги у тому ж порядку, що й свідки (статті 713–717), – у вірній передачі питань і відповідей, що пояснюються через них.

Стаття 731.

Перекладач або тлумач до прийняття присяги може бути відведений як підсудним, так і прокурором або приватним обвинувачем. Визначення обґрунтованості відводу належить до розсуду суду.

Стаття 732.

Якщо підсудний німий, але грамотний, він викладає свої показання та пояснення письмово; якщо ж він глухий, але грамотний, то питання та зауваження подаються йому у письмовій формі. В обох випадках написане зачитується вголос [21].

На практиці залучення перекладачів у судах імперії було звичним явищем у регіонах із неросійським населенням. Так, у Кавказьких, Туркестанських і Малоросійських губерніях при окружних судах та канцеляріях поліції штатно утримувалися перекладачі (тлумачі). Такі перекладачі часто не мали спеціальної освіти – це були місцеві мешканці, що володіли двома мовами. Їхня функція залишалася допоміжною, а не гарантійною, вони сприяли «з'ясуванню обставин» справи, але не забезпечували реалізацію права обвинуваченого на розуміння провадження.

Навіть після реформ 1906 - 1912 рр., коли в Російській імперії відбулися певні демократичні зрушення, інститут перекладача залишався периферійним. У проектах нових кримінальних процесуальних кодифікованих актів (які так і не було прийнято через події 1917 року) статус перекладача передбачався лише у вигляді технічної ролі особи, яка перекладає показання і документи для суду.

Проте важливо, що саме в цей період в юридичній думці з'являється розуміння перекладача як гаранта права на захист. Наприклад, професор І. Я. Фойницький у своїх працях, датованих 1910 роком писав: «Обвинувачений, який не володіє мовою суду, повинен бути забезпечений перекладом не лише своїх показань, але й усіх процесуальних дій, у яких він бере участь, оскільки без цього він не може здійснювати свій захист» [22, с. 156]. Це була фактично перша спроба теоретичного обґрунтування участі перекладача в процесі як гаранта процесуальних прав, а не просто технічної особи.

Прийняття Кримінально-процесуального кодексу РСФСР 1922 року, а згодом його викладення у новій редакції 1923 року (далі – КПК 1923 р.), стало важливим етапом у формуванні процесуальних гарантій, зокрема тих, що стосуються особи, яка не володіє мовою провадження. Положення зазначеного кодексу містять низку норм, що разом утворюють системну регламентацію участі перекладача в кримінальному провадженні – від обов’язку залучення та оформлення участі до механізмів матеріального та процесуального забезпечення його діяльності, санкцій за ухилення та процесуальних прав самих перекладачів. Аналіз відповідних статей дає підстави стверджувати, що кодекс 1923 р. ілюструє помітний розвиток ідей, закладених у судових статутах 1864 року: від інструментальної згадки про перекладачів (толмачів) до складнішого і більш збалансованого уявлення про перекладача як компоненту гарантій справедливого судочинства.

Так, стаття 22 КПК 1923 р. закріплює принципове положення: кримінальне провадження ведеться російською або мовою більшості населення місцевості, та встановлює обов’язок суду «запрошувати перекладачів і ставити зацікавлених осіб до відома про кожну вчинену судом дію через перекладача», якщо учасники не володіють мовою провадження [23]. Ця норма має кілька важливих імплікацій: по-перше, у ній закладено прямий процесуальний обов’язок держави щодо забезпечення мовного доступу до процесу: мова вже не є випадковою обставиною, а фактором, що вимагає активної державної реакції; по-друге, формулювання норми ст. 22 підкреслює двосторонню природу перекладу – йдеться не лише про переклад показань обвинуваченого, але й про забезпечення поінформованості щодо процесуальних дій; це наближає радянську норму до ідей процесуальної рівності сторін; по-третє, норма віддзеркалює реалії багатомовної країни, де мовна інфраструктура (перекладачі як ресурс) розглядається як складова правосуддя, що потребує централізованого регулювання. Отже, стаття 22 КПК 1923 р. є декларативною основою для всіх подальших процесуальних механізмів щодо залучення перекладача.

Стаття 48 КПК 1923 р. містить відсилки до попередніх по кодексу норми щодо секретаря, перекладачів та експертів і водночас вводить важливе застереження: попередня участь перекладача в тій самій якості не може бути підставою для відводу [23]. Таким чином законодавець прагнув унеможливити штучне блокування процесу шляхом формальних відводів щодо перекладачів, утім, з іншого боку, відсутність підстави для відводу на підставі попередньої участі потенційно створює ризики для неупередженості інтерпретації у випадках, коли перекладач мав певні процесуальні зв'язки.

Статті 72, 73 та 348 КПК 1923 р. формують комплекс матеріального і дисциплінарного регулювання діяльності перекладача. Дані норми вартують уваги з кількох причин. По-перше, ст. 72 визнає право перекладачів на відшкодування витрат та на винагороду, розмір якої визначається інструкціями Народного комісаріату юстиції. Це демонструє перехід від волонтерської чи імпровізованої практики до організованого забезпечення: перекладачі розглядаються як оплачувані службовці або залучені фахівці, а не як випадкові посередники. По-друге, ст. 73 передбачає відповідальність перекладачів за ухилення від явки або виконання обов'язків, а ст. 348 визначає процесуальний механізм оскарження стягнень, накладених за неявку [23]. Ці норми мають дисциплінарну функцію із забезпечення явки й участі перекладачів у процесі, але й одночасно надають їм право клопотати про звільнення від стягнення і пояснювати причини неявки. Ці статті ілюструють усвідомлення законодавцем необхідності інституціоналізації перекладацької діяльності в рамках кримінального процесу.

Стаття 140 КПК 1923 р. передбачає, що участь перекладача при допиті німого, глухого або особи, яка говорить незрозумілою для слідчого мовою, відображається в протоколі, який підписується цими особами [23]. Це положення свідчить про вимогу формальної реєстрації присутності та дій перекладача, що підвищує прозорість процесу та створює можливість контролю достовірності перекладу, адже підпис перекладача і відповідних осіб на протоколі надає

перекладу офіційний доказовий статус, тим самим посилюючи його легітимність у судовому доказуванні.

Стаття 212 КПК 1923 р. надає можливість «сторонам, свідкам, експертам, перекладачам... приносити скарги на дії слідчого, які порушують або обмежують їхні права» [23]. Це демонструє важливу еволюційну зміну – перекладач визнається суб'єктом, що має процесуальні права, в тому числі право захищати власні інтереси від свавілля слідчого.

У 1960 було прийнято Кримінальний процесуальний кодекс України, який було введено в дію в 1961 році (далі – КПК 1960 р.). Прийняття нового кодексу відбулося в умовах так званої «відлиги», коли радянська система переживала формальне послаблення репресивного апарату, але реальної демократизації кримінального процесу не відбулося. Попри певну декларативну гуманізацію, новий кодекс не посилив гарантії прав осіб, які не володіли мовою судочинства, а навпаки – звузив обсяг правового регулювання діяльності перекладача. Отже, КПК 1960 р. не став кроком уперед у розвитку правового інституту перекладача, а, навпаки, законсервував його допоміжний характер, обмежившись декларацією мовного принципу судочинства. Якщо у 1920-х роках законодавство новоствореної радянської республіки ще спиралося на гуманістичні ідеї рівності націй та поваги до мови учасників процесу, то у 1960-ті ці положення втратили реальний зміст. Саме тому цей період доцільно охарактеризувати як етап формальної стабілізації без правового розвитку інституту перекладача у кримінальному процесі.

Важливою віхою у розвитку правового регулювання діяльності перекладачів у радянській Україні стало прийняття у 1978 році нової Конституції (Основного Закону) України (далі – Конституція 1978 р.). Так, стаття 32 Конституції 1978 р. задекларувала надважливий принцип недискримінації громадян, зокрема за мовною ознакою: «громадяни України є рівними перед законом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин» [24]. У контексті

нашого дослідження, найбільш релевантною нормою Конституції 1978 р. є стаття 157: «Судочинство в Україні провадиться українською мовою або мовою більшості населення даної місцевості. Особам, що беруть участь у справі і не володіють мовою, якою провадиться судочинство, забезпечується право повного ознайомлення з матеріалами справи, участь у судових діях через перекладача і право виступати в суді рідною мовою [24].

Фінальним, станом на сьогодні, етапом розвитку правового регулювання інституту перекладу у кримінальному провадженні є Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року. Саме він закріпив сучасне, системне розуміння ролі перекладача як гаранта реалізації права на справедливий суд і доступ до правосуддя незалежно від мовних бар'єрів. Утім, детальний аналіз положень чинного Кодексу виходить за межі історичного огляду і буде здійснений у подальших розділах, де норми КПК 2012 року розглядатимуться вже в контексті сучасних європейських стандартів та практики їх застосування.

На сьогоднішній день, в Україні та світі перекладознавство як наука й галузь знань, а також переклад як сфера професійної діяльності активно розвивається в багатьох векторах. Ураховуючи явні стрімкі й сталі глобалізаційні тенденції сучасного суспільства постіндустріальної (інформаційної) епохи, не викликає здивування факт дедалі більшої залученості представників (носіїв) різних мов і культур до взаємодії в рамках одних і тих самих суспільних відносин. Цю думку влучно ілюструє Дж. Томлінсон: «Правильно було б сказати, що парадигматичний досвід глобальної сучасності (*paradigmatic experience of global modernity*) для більшості людей означатиме перебування в одному місці, водночас здобуття досвіду з інших місць, вихід за межі самого «місця» («*displacement*»), що, власне, і є роботою глобальної сучасності (*global modernity*)». Дослідник слушно підкреслює: «Розуміння глобалізації означає охоплення «близькості», яка походить від мереж соціальних стосунків крізь величезні ділянки простору-часу, сприяючи тому, аби розділені події проникали в сферу нашого локального досвіду» [25, с. 98].

На думку С. М. Тищик: «сутність глобалізації полягає в одночасному поєднанні як можливості доступу до інформації (через неї до досвіду), накопиченої в усіх частинах земної кулі, безвідносно місця проживання суб'єкта, так і взаємозалежності соціально-економічних процесів у різних регіонах, країнах тощо.» [26, с. 219]. У контексті теми нашого дослідження така позиція є достатньо індикативною, адже підкреслює вплив глобалізаційних явищ, зокрема на інформаційний простір, значною системоутворючою частиною якого є сучасні засоби комунікації (в тому числі між носіями різних мов), а відтак – і механізми перекладу. В.М. Бебик, предметно розглядаючи процес глобалізації як сукупність «світових культурних потоків» зазначає, що в інформаційному просторі сучасного суспільства відбувається різке зростання можливостей людства щодо збирання, обробки, зберігання та передачі інформації; посилення дії інформаційних технологій на всі сфери людської діяльності; розповсюдження потоків електронних образів, що є основою побудови стереотипів поведінки, споживання і розваг; формування «спільності транснаціональних уявлень і відчуттів» на основі вдосконалення комп'ютерної техніки, розвитку електронних ЗМІ, інформаційних технологій, у тому числі інтернет-технології [27, с. 28].

Перекладацька діяльність у сучасному світі є невід'ємною складовою глобальних комунікацій в усіх сферах соціально-економічних відносин. Вплив засобів масової комунікації торкнувся багатьох рівнів мовної системи – лексичного, граматичного, стилістичного тощо. А мовна норма дедалі частіше формується саме на взірцях публіцистичної, а не мовно-художньої практики [28, с. 7-8]. На сучасному етапі недоцільно акцентувати увагу на значній диспропорції між мовними явищами, що функціонують у віртуальному та реальному середовищах, тобто в мережевому та позамережевому комунікативному просторі. По-перше, спостерігається чітка кореляція між фактами мовної реалізації в обох середовищах. По-друге, мова інтернет-дискурсу є, по суті, еквівалентом мови офлайн-середовища. Це зумовлено тим, що сучасна інтернет-комунікація інтегрує тотожні форми дискурсу, які існують у реальному (невіртуальному) житті. Водночас, віртуальний простір

характеризується появою інноваційних засобів комунікації, які є унікальними для цього середовища. Зокрема, йдеться про механізми, що забезпечують синтез одиниць, які належать до різних семіотичних систем (наприклад, поєднання тексту та зображення або інших мультимодальних елементів). Подібних висновків доходить у своїх роздумах на цю тему й А. А. Машталер [29, с. 130-134].

Зважаючи на інтенсифікацію глобалізаційних процесів, еволюція лінгвальної системи під впливом цифрового середовища (Інтернету) набуває статусу ключового об'єкта міждисциплінарного дослідження, що має критичне значення для сучасної теорії та практики перекладу. Мовна субстанція, яка функціонує поза мережевим простором, неминуче зазнає модифікації внаслідок конвергенції комунікативних сфер. Стрімке формування та редукція мовних одиниць у цифровому дискурсі прямо актуалізує низку проблемних аспектів у перекладознавстві:

1. Проблема кодифікації та норми: динамічні зміни, особливо трансформація писемної репрезентації усного розмовного мовлення (у чатах, соціальних мережах), створюють методологічні складнощі для перекладача. Нестабільність цього сегмента, його швидка зміна та неповна вивченість (порівняно з діалектним мовленням) вимагають оперативного пошуку адекватних відповідників у цільовій мові, що виходить за межі традиційних словникових реєстрів.

2. Переклад мультимодального та емоційного контенту: поява унікальних для Інтернету засобів комунікації (які синтезують одиниці різних семіотичних систем – емодзі, меми, gif-зображення) вимагає від перекладача не просто лінгвістичної, а й культурно-семіотичної та комунікативно-прагматичної компетенції для точної передачі інтенції.

3. Вивчення часових зрізів: ризик втрати можливості дослідити синхронічні зрізи розвитку мови в мережі, про який йдеться в оригінальному тексті, безпосередньо стосується перекладознавства, оскільки відсутність

задокументованих і систематизованих даних про новітні мовні факти ускладнює діахронічні та зіставні перекладознавчі студії [30, с. 60-61].

Водночас, всевітня мережа функціонує не лише як джерело комунікативних викликів, що вимагають адаптації перекладацьких стратегій, але і як незамінний, потужний інструмент для перекладознавчого аналізу та верифікації лінгвального матеріалу. Ключова властивість Інтернету, що полягає у здатності до акумуляції та довгострокового збереження сукупності всіх мовних даних, відкриває стратегічні можливості для прийняття обґрунтованих перекладацьких рішень. Ця особливість є фундаментальною для розвитку корпусно-орієнтованого перекладознавства, оскільки сприяє формуванню масштабних лексичних, граматичних та паралельних корпусів. Такі реєстри забезпечують надійну емпіричну базу для об'єктивного визначення та кодифікації сучасних мовних норм (включаючи новітню термінологію та сленг), для верифікації актуальної вживаності та контекстуальної адекватності перекладених відповідників, а також для створення загальномовних словників та термінологічних баз нового покоління. Останнє є критично важливим для підвищення якості та забезпечення уніфікації перекладацької продукції. Таким чином, динаміка цифрової мови постає двоєдиним явищем для перекладознавчої науки: вона, з одного боку, генерує нові проблеми у площині передачі змісту та стилістики, а з іншого – надає потужні технологічні ресурси для їх систематичного вивчення та ефективного вирішення.

У межах сучасної перекладознавчої парадигми існує фундаментальне розмежування між літературним (художнім) перекладом та перекладом текстів спеціального призначення (прагматичним перекладом). Це розрізнення базується на визначальній функціональній домініанті вихідного тексту.

Якщо об'єктом літературного перекладу виступають тексти, основним призначенням яких є реалізація експресивної та естетичної функції, то прагматична трансляція орієнтована на матеріали з чітко вираженою утилітарно-інформативною (директивною) функцією. Для цілей даного дисертаційного дослідження, присвяченого ролі перекладача в кримінальному судочинстві,

особливої актуальності набуває саме юридичний сегмент прагматичного перекладу.

Юридична інтерпретація та переклад – це вузькоспеціалізована галузь, що оперує процесуальними документами та усним мовленням, які мають безпосередню правостворюючу та правозастосовну силу. Його ключова функція полягає у забезпеченні абсолютної термінологічної коректності та семантичної тотожності, необхідних для недопущення двозначності тлумачення правових норм та доказів. Таким чином, цей вид перекладу функціонує як вагомий соціальний та процесуальний інструмент міжмовної правової взаємодії.

Тоді як художні твори, за концепцією рецептивної естетики (зокрема, Г. Р. Яусса), розглядаються як фактор, що моделює та продукує соціальну свідомість, юридична документація (прагматичні тексти) у системі кримінального процесу є безпосереднім чинником процесуального регулювання. У цьому контексті перекладач виконує місію не просто лінгвістичного посередника, а суб'єкта, що забезпечує реалізацію конституційних прав учасників процесу на доступ до правосуддя та захист [31, с. 92].

У сучасних умовах глобалізації та посилення міжнародної правової взаємодії, роль перекладача виходить далеко за межі простого мовного посередництва. Він більше не є лише технічним виконавцем, який механічно транслює висловлювання з однієї мови на іншу.

Як представник конкретної правової системи та соціокультурного контексту, перекладач повинен глибоко усвідомлювати референційні та нормативно-правові рамки суспільства, для якого він створює юридичний переклад. Переклади юридичних (прагматичних) текстів (законів, договорів, процесуальних документів) забезпечують легітимну комунікацію між різними правовими юрисдикціями та акторами. Вони передають повідомлення, які були ретельно сформульовані, структуровані та офіційно оформлені у визначений час для цілей регулювання або забезпечення прав.

На відміну від художнього тексту, юридичний текст має статичний і нормативний характер: його зміст не є об'єктом широких інтерпретацій чи

змістової варіабельності. Ключовими вимогами є однозначність, точність та еквівалентність правового ефекту.

Дослідження сучасних методів і реалізації перекладу висвітлює низку проблем, що стосуються функціонування культурної сфери та міжнародної взаємодії, які вже не обмежуються поняттям «глобалізація». У цьому наближенні цікавою є позиція Е. Гліссана, який розглядав переклад як «операцію з креолізації», детермінуючи креолізацію як змішання культур, яке призводить до непередбачуваного та є вічним рухом культурного та мовного взаємопроникнення, що супроводжує культурну глобалізацію [32, с. 160].

Глобалізаційні процеси сприяють встановленню зв'язків між географічно віддаленими та різнорідними культурними елементами, що неодноразово призводить до непередбачуваних наслідків. У процесі перекладу фахівець здійснює реконструкцію культурного і мовного просторів, застосовуючи цілий спектр стратегій, зокрема калькування та адаптацію, доместикацію та форенізацію, натуралізацію та екзотизацію. Історико-соціополітичний контекст визначає вибір перекладацької стратегії, де бінарні підходи можуть взаємодіяти, протистояти чи взаємно доповнюватись [33, с. 160]. Така взаємодія стимулює взаємопроникнення національних культурних просторів, забезпечуючи культурне збагачення, поглиблюючи розуміння Іншого та сприяючи відкритості до нового досвіду.

Основним завданням перекладу у контексті міжнародної комунікативної діяльності залишається здійснення повної і адекватної передачі змісту тексту оригіналу, що формується шляхом злиття реалій мовного, соціального і культурного просторів усіх учасників комунікації [34, с. 385].

Серед суперечливих поглядів на взаємний зв'язок між глобалізацією та перекладом можна виявити досить негнучкі, а іноді навіть й екстремальні уявлення. Наприклад, деякими дослідниками глобалізація розглядається як «смертельна пастка для перекладу», що має на меті зробити «перекладачів зайвими», надаючи однорідності «мові та культурі глобального села» [35]. М. Брукс стверджував, що глобалізація зумовлює «послаблення або, скоріше,

спробу знищити інші культури та мови...». А. Ньюмарк, з іншого боку, зазначав, що: «суть перекладу абсолютно не залежить від глобалізації, але оскільки інструментом глобалізації є сприяння все більш швидким і невпинним технологічним змінам, способи і канали перекладу тим самим множаться, змінюються і, дійсно, іноді зникають» [36].

У нашому світі, орієнтованому на технології та науку, переклад став великим бізнесом. Незважаючи на свою процвітаючу та ефективну природу, роль перекладу в стрімкому русі глобалізації є одночасно незамінною та оперативною. Впровадження Інтернету – вражаючої сили глобалізації – слугує фактором, що сприяє просуванню та поширенню перекладацької діяльності. У умовах прискореного розвитку деякі культури все ще намагаються «імунізувати» себе та захистити свої сутності від вторгнення глобалізації. Проте деякі наддержави все ще чинять вплив через засоби масової інформації: радіомережі «Голос Америки» (США) та радіо- і телемережа BBC (Велика Британія) досі ведуть мовлення великою кількістю мов, тому їм потрібно багато перекладачів для закриття таких потреб [37].

Беззаперечним є той факт, що запровадження інноваційних технологій стало рушійною силою кардинальних змін у сфері лінгвістичного посередництва, що привело до значного позитивного ефекту. Зокрема, інтеграція технологічних рішень забезпечила підвищення ефективності та оперативності перекладацького процесу, дозволяючи фахівцям оптимізувати часові ресурси та збільшувати обсяги виконаної роботи. Зважаючи на динаміку цих нещодавніх трансформацій, актуальним залишається питання щодо векторів подальшого розвитку галузі. Хоча остаточне прогнозування є предметом дискусій, існує гіпотеза, що майбутня еволюція буде спрямована не стільки на повну автоматизацію перекладу, скільки на розширення інструментальної бази для перекладачів, що забезпечить їм можливість досягати безпрецедентного рівня продуктивності та швидкості виконання завдань.

Інструменти комп'ютерного перекладу (CAT) суттєво оптимізують міжмовну комунікацію, усуваючи лінгвістичні бар'єри. Завдяки інтеграції

передових технологій, кваліфіковані фахівці мають змогу здійснювати введення перекладу безпосередньо в програмне забезпечення, використовуючи, зокрема, технології голосового диктування. Застосування хмарних сховищ забезпечує безперервну цілісність даних та накопичення ресурсів, необхідних для майбутніх проектів. Постійна еволюція перекладацьких технологій характеризується щорічною появою нових інновацій, що підтримує динаміку розвитку галузі [38]. Впровадження хмарних обчислень, мобільних додатків та аналізу великих даних (Big Data) приносить значну користь перекладачам та всім зацікавленим сторонам. Зокрема, використання цих сховищ даних сприяє точному визначенню потреб і вподобань кінцевих споживачів на основі їхніх мовних, поведінкових та купівельних характеристик. Такий підхід гарантує отримання високоякісних перекладів у прискорені терміни та з оптимальними витратами. Інструментарій перекладацьких технологій відіграє ключову роль у конвертації письмового тексту між мовами, підвищуючи загальну продуктивність, точність і ефективність індустрії. Найбільш ефективні робочі процеси базуються на синергетичному поєднанні людського інтелекту та машинного перекладу, що постійно стимулює розробку нових методів і засобів. Таким чином, вплив сучасних технологічних рішень на переклад формує комплекс можливостей та визначає основні виклики для подальшої професійної діяльності.

1.3. Концептуальні основи перекладацької діяльності: принципи, моделі, класифікації

Перекладознавство (теорія перекладу) як академічна дисципліна остаточно сформувалося в другій половині ХХ століття як інтегративна наука, що поєднує лінгвістичні, культурологічні, комунікативні та професійно-практичні підходи. Визначення кола завдань і методів цієї дисципліни, її предмета та меж набули чіткої системності завдяки класичним працям, які запропонували карту досліджень, розмежували теоретичну й прикладну складові та окреслили взаємозв'язок між аналізом перекладу «як факту» й розвитком перекладацької практики. Глобальні аспекти теорії перекладу окреслюють складну картину дидактичних проблем теоретичних основ перекладу: поняття моделі перекладу,

параметри одиниці перекладу, сфери перекладацької діяльності, меж структурно-семантичних відповідностей висловлення мови джерела та мови перекладу, типології перекладу, тощо [39, с. 4].

Визнана українська мовознавиця, доктор філологічних наук, професор Р. Зорівчак влучно зазначає: «уже давно минув той час, коли на теорію перекладу дивилися як на суму рецептів, приписів чи просто порад відносно того, як краще перекладати з однієї мови іншою. Теорія перекладу, як і всяка теорія, – це сукупність систематично осмислених знань, що мають пояснювати описувані об'єкти. Якщо в 30–50-ті роки ХХ ст. інтенсивно розвивалася лише теорія художнього перекладу, то за останні десятиріччя центр ваги перемістився на створення та випрацювання загальної лінгвістичної теорії перекладу: цього вимагає розвиток перекладацької практики» [40, с. 9]. Можемо сміливо констатувати, що за більш ніж тридцять років з моменту публікації процитованої монографії авторки, актуальність наведеної думки лише зросла, адже експоненційно збільшилася кількість сфер суспільної життєдіяльності в яких затребуваними є послуги перекладачів різного профілю.

Ця тенденція свідчить про те, що переклад давно вийшов за межі суто філологічного феномену, перетворившись на важливий соціокультурний, когнітивний і комунікативний процес, який охоплює всі рівні міжмовної взаємодії. Як справедливо зазначає Р. Топфер, «переклад є не лише операцією з мовними знаками, а складною діяльністю, що передбачає інтеграцію лінгвістичних, психологічних, культурних і прагматичних чинників» [41, с. 30]. Цей багатовимірний характер перекладу зумовив необхідність систематизації знань про нього в межах окремої наукової парадигми – перекладознавства, яке, починаючи з другої половини ХХ століття, поступово набуло статусу самостійної дисципліни з власним предметом, методами та системою понять.

У цьому контексті закономірним виглядає перехід від «інтуїтивно-практичного» осмислення перекладу до його концептуалізації як цілісного когнітивно-комунікативного процесу. Поява фундаментальних теоретичних моделей (зокрема комунікативної теорії перекладу Ю. Найди, школи Г. Турі,

теорії Г. Фермеєра, полісистемного підходу І. Евен-Зогара) створила підґрунтя для формування багаторівневої системи понять, які дозволяють досліджувати переклад у його зв'язку з цілями, соціальним контекстом, культурними нормами та професійною етикою. Як підкреслює Ю. Найда, переклад є «засобом комунікації між культурами, що вимагає від перекладача не лише мовної компетенції, а й здатності реконструювати комунікативний намір автора в іншій культурній системі» [42, с. 159].

У межах сучасного перекладознавства формується тенденція до міждисциплінарності, коли лінгвістичні методи аналізу взаємодіють із когнітивними, соціолінгвістичними, культурологічними та юридичними підходами. Так, Л. Венуті у своїй праці «The Translator's Invisibility» наголошує на культурній та ідеологічній зумовленості перекладу, вбачаючи у ньому не лише технічний акт, а й політичну дію, що формує сприйняття текстів у межах домінуючих культурних парадигм [43, с. 18]. Ця позиція суттєво розширила горизонти дослідження перекладу, адже виявила залежність перекладацьких стратегій від соціальних очікувань, інституційних норм і владних структур, у межах яких функціонує мова.

Водночас у вітчизняному науковому дискурсі простежується послідовна еволюція від нормативно-прикладного тлумачення перекладу до розуміння його як системного феномену, в якому поєднуються категорії «еквівалентності», «адекватності», «функціональної доцільності» та «етичної відповідальності».

На думку видатного українського вченого-лінгвіста, теоретика та практика перекладу, критика, професора й доктора філологічних наук В.В. Коптілова: «у найзагальнішому плані переклад можна визначити як збереження змісту повідомлення при зміні його мовної форми» [44, с. 9]. Як відзначає Л.В. Коломієць, «українське перекладознавство нині розвивається у напрямі інтеграції класичних лінгвістичних принципів з сучасними когнітивними й культурологічними моделями, що дає змогу глибше осмислювати переклад як чинник міжмовного посередництва» [45, с. 47].

Сучасна перекладацька практика, особливо у сферах, пов'язаних із правом, технікою, медициною, інформаційними технологіями чи військовими комунікаціями, вимагає від перекладача не лише мовної компетенції, а й спеціальних знань у галузі, у якій здійснюється переклад. Це, своєю чергою, зумовлює потребу у створенні нових моделей, здатних враховувати професійну спеціалізацію перекладача, роль перекладу в інституційному середовищі та вплив перекладацьких стратегій на якість комунікації. Як зазначає К. Норд, переклад завжди має бути цілеспрямованою діяльністю (*purposeful activity*), де «адекватність» визначається не формальною еквівалентністю, а відповідністю комунікативній меті [46, с. 29].

На підставі аналізу наведених доктринальних позицій, можемо ствердно зауважити, що перекладознавство вже давно перестало бути лише наукою про «спосіб перекладу», а сформувалося в глибоку теорію, яка, в тому числі, дає відповідь на питання «чому» і «з якою метою» відбувається перекладацька діяльність. Концептуальні основи перекладознавства – це не набір емпіричних правил, а радше система методологічних орієнтирів, що дозволяють досліджувати переклад як інструмент соціальної дії, культурної медіації та (в окремих випадках) юридичної легітимації. Цілком закономірно, що сучасна наука про переклад тяжіє до інтеграції філологічних, когнітивних і правових підходів, оскільки лише так можливо комплексно осмислити феномен перекладача – не лише як «мовного посередника», а як учасника комунікативного процесу, який реалізує гносеологічну функцію, спрямовану на розуміння, тлумачення та, у підсумку, відповідальності у найширшому суспільному контексті.

Переходячи до безпосереднього аналізу й наукового осмислення концептів, моделей та класифікацій перекладацької діяльності, безумовно маємо остаточно визначитися з понятійно-категоріальним апаратом, яким доведеться оперувати.

З огляду на широку і різноманітну теоретичну сферу перекладу, висвітлену в довідкових виданнях, таких як Енциклопедія перекладознавства [47], існує безліч підходів, на які ми можемо спиратися, щоб збагатити наше уявлення про

переклад як форму лінгвістичної діяльності. Оскільки різні вчені визначають і характеризують об'єкт своїх досліджень відповідно до своїх конкретних цілей, досвіду та інтересів, на основне питання щодо природи перекладу даються дуже різні відповіді. Щоб проілюструвати спектр вибору, пропонуємо розглянути декілька відповідей на питання «що таке переклад?» та проаналізувати їх теоретичні наслідки.

1) Переклад – це процес, у межах якого здійснюється усне або письмове висловлення однією мовою, що має на меті або передбачається як таке, що передає той самий зміст, який містився у раніше створеному висловленні іншою мовою. Тлумачення (interpreting) – це форма перекладу, у якій створюється перший і остаточний варіант висловлення іншою мовою на підставі одноразового сприйняття висловлення мовою-джерелом [48, с 124].

2) Переклад – це передача думок і ідей з однієї мови (мови-джерела) іншою мовою (мовою-ціллю), незалежно від того, чи здійснюється ця передача у письмовій чи усній формі, а також незалежно від того, чи є одна або обидві мови заснованими на жестових знаках [49, с 34].

3) Переклад – це ситуативно зумовлений і функціонально орієнтований комплекс послідовних дій, спрямованих на створення тексту перекладу, призначеного для реципієнтів іншої культури чи мовної спільноти, на основі заданого тексту оригіналу [50, с 155].

4) Переклад – це будь-яке висловлення, яке подається або сприймається як «переклад» у межах певної культури, незалежно від підстав для такого визначення [51, с 200].

Аналіз наведених визначень перекладу дає змогу зробити висновок, що в сучасному перекладознавстві не існує єдиного універсального підходу до розуміння цього феномену – кожне трактування відображає певну дослідницьку парадигму та визначає власні методологічні орієнтири. У найзагальнішому вигляді переклад може розглядатися як процес відтворення змісту висловлення іншою мовою, як передача думок і ідей між різними мовами, незалежно від форми та каналу комунікації, як ситуативно та функціонально зумовлений

комплекс дій, спрямований на створення тексту для адресатів іншої культури, або як будь-яке висловлення, що в межах певної культури сприймається як переклад. Ці чотири концептуальні ракурси демонструють еволюцію наукового розуміння перекладу – від лінгвістично-нормативного до функціонально-комунікативного і культурно-семіотичного.

Для сучасних досліджень перекладацької діяльності, зокрема у сфері юридичної комунікації, найбільш оптимальним, на нашу думку є саме синтетичний підхід, який поєднує елементи всіх означених трактувань. Такий підхід дозволяє одночасно враховувати семантичну точність передачі змісту, комунікативну мету перекладу, специфіку реципієнтів та інституційну легітимність результату перекладацької діяльності.

Отже, переклад у широкому розумінні постає як багаторівневий процес міжмовної та міжкультурної медіації, який має не лише лінгвістичний, а й когнітивний, соціокультурний і прагматичний виміри, а його конкретна інтерпретація залежить від цілей і контексту дослідження.

Якщо розглядати феномен перекладу з історичної перспективи, то найбільш очевидним критерієм його класифікації та позначення є соціальний контекст взаємодії, або комунікативне середовище, у якому здійснюється ця діяльність. У своїх найдавніших витоках необхідність перекладу виникала тоді, коли представники різних мовних і культурних спільнот вступали в контакт із певною метою. Такі ситуації можна віднести до міжсоціальних форм комунікації, що опосередковують контакти між окремими соціальними групами, народами чи державами.

У сучасному перекладознавстві науковці розробили цілу низку класифікацій перекладу, що ґрунтуються на різних критеріях, серед яких форма реалізації, зв'язок з оригіналом, ступінь участі людини, жанрово-стилістична належність тексту та сфера комунікації. Так, Л. С. Бархударов запропонував детальну типологію усного та письмового перекладу, спираючись на формальний критерій. Учений виокремив чотири основні форми: письмово-письмовий переклад (створення письмового тексту на основі письмового

оригіналу); усно-усний переклад (усна передача усного повідомлення, що включає послідовний і синхронний підвиди); письмово-усний переклад (усне відтворення письмового тексту, яке може бути реалізоване як переклад з аркуша або переклад з попередньою підготовкою); а також усно-письмовий переклад (створення письмового тексту на основі усного повідомлення) [52, с. 240].

За характером співвідношення з першотвором традиційно виділяють два підходи: дослівний переклад, що передбачає буквальну заміну одиниць мови оригіналу відповідниками мови перекладу при збереженні синтаксичної структури, та вільний переклад, спрямований на передачу змісту і смислових доміант відповідно до інтерпретації перекладача. Інший критерій – участь людини в процесі перекладу – дає змогу розрізняти машинний і автоматичний переклади, що виконуються електронними системами без безпосереднього втручання людини [53, с. 60].

Питання класифікації також стосується жанрово-стилістичної специфіки текстів. Тут виділяють два великі блоки: інформативний (спеціальний) переклад, до якого належать офіційно-ділові, науково-технічні, газетно-публіцистичні та релігійні тексти, та художній переклад, який відзначається образністю, індивідуальним авторським стилем і ритмікою мови. За сферою спілкування переклади можуть бути художніми, науковими, технічними, релігійними, юридичними, політичними або побутовими.

Теорія машинного перекладу спирається на досягнення математичної теорії інформації, кібернетики та когнітивних наук, зокрема генеративної граматики. У ній розрізняють автоматизований переклад (*machine-assisted translation*), де комп'ютер виступає як допоміжний інструмент, і власне машинний переклад (*machine translation*), який здійснюється повністю автоматично, на основі статистичних моделей та великих корпусів двомовних текстів.

Донедавна сучасна галузь комп'ютерного перекладу була представлена трьома типами систем:

1) *Rule-Based Machine Translation (RBMT)* – системи, що функціонують на основі граматичних правил;

2) Statistical Machine Translation (SMT) – статистичні системи;

3) Гібридні системи, які поєднують переваги обох підходів [54, с. 65].

Утім, внаслідок винайдення та глобального поширення нейронно-мережових технологій, стрімкого розвитку штучного інтелекту, в царині автоматизованого перекладу сталася революція. Системи автоматизованого перекладу на основі штучного інтелекту, зокрема нейронного машинного перекладу (Neural Machine Translation, NMT), започаткували новий етап у розвитку перекладацьких технологій. На відміну від попередніх поколінь, нейронні моделі не покладаються на окремі мовні правила чи статистичні відповідності, а ґрунтуються на принципах глибокого навчання (deep learning), що забезпечує здатність системи самостійно виявляти складні міжмовні відповідності та контекстуальні залежності у великих корпусах даних.

Такі системи функціонують на основі штучних нейронних мереж, здатних моделювати когнітивні процеси розуміння та відтворення змісту, що наближає їхню роботу до природних механізмів людського перекладу. Результатом цього стало суттєве підвищення адекватності, зв'язності та природності перекладів, особливо у мовах з великим обсягом тренувальних даних. Водночас упровадження NMT супроводжується новими викликами, зокрема, втратою прозорості алгоритмів, складністю інтерпретації результатів, залежністю від обсягів і якості навчальних корпусів, а також ризиком генерації змістовно помилкових, але граматично коректних текстів. Незважаючи на це, нейронні системи перекладу сьогодні становлять домінуючий напрям розвитку машинного перекладу, поступово інтегруючись у комплексні інтелектуальні перекладацькі платформи та системи підтримки перекладача (CAT-tools), що перетворює перекладацьку діяльність на симбіоз людського і машинного інтелекту.

Особливу увагу в наукових дослідженнях приділено усному перекладу, який, хоча й є найбільш давньою формою комунікаційного посередництва, отримав чітке теоретичне окреслення лише у середині ХХ століття. Усний переклад реалізується у формі синхронного, послідовного, супроводжувального

перекладу, перекладу нашіптуванням, а також у спеціальних видах – судовому, медійному та сурдоперекладі [55, с. 5]. Послідовний переклад, який вважають найдавнішою і найбільш природною формою усного посередництва, передбачає поетапне передавання змісту висловлювання після його прослуховування. Виділяють три основні підтипи: абзацно-фразовий, послідовний з нотатками і без нотаток. У процесі такого перекладу перекладач має забезпечити збереження змісту, послідовності аргументації, стилістичної відповідності, використовуючи пам'ять, комунікативні навички та аналітичне мислення [56, с. 302].

Згідно з Д. Жилем, послідовний переклад складається з двох фаз:

1) сприйняття (CI listening = L + M + N + C), де L – прослуховування, M – короткочасна пам'ять, N – нотування, C – координація процесів;

2) відтворення (CI reformulation = Rem + Read + P), що включає пригадування змісту, розшифрування нотаток і формування кінцевого тексту перекладу [57, с. 178; 58, с. 167–168].

Учений зауважує, що надмірне нотування може перевантажувати пам'ять і сповільнювати процес перекладу, тому важливо підтримувати баланс між запам'ятовуванням і записами.

Синхронний переклад, який нині вважається найяскравішим проявом перекладацької майстерності, виник наприкінці 1920-х рр. і був уперше технічно реалізований у системі Filene–Finlay–IBM під час конференції в Женеві (1927 р.). Його масштабне застосування розпочалося під час Нюрнберзького процесу (1945–1946 рр.), після чого синхронний переклад став стандартом роботи в міжнародних організаціях, зокрема ООН [59, с. 63]. Ф. Пьоххакер визначає його як «складну когнітивну діяльність, що поєднує слухання, розуміння і говоріння в реальному часі» [56, с. 301], тоді як Ф. Гайба наголошує, що процес не є миттєвим: він передбачає спочатку осмислення, а потім інтерпретацію вихідного повідомлення [60, с. 152]. Серед моделей синхронного перекладу вирізняють психологічні та психолінгвістичні підходи (Г. Чернов, М. Лердер, Д. Гервер, Б. Мозер). Практика передбачає два основні формати: синхронний переклад із задалегідь підготовленим текстом промови та переклад «зі слуху», коли

перекладач сприймає оригінал у режимі реального часу. Через високе когнітивне навантаження синхроністи зазвичай працюють у парах, змінюючи один одного кожні 20–30 хвилин [59, с. 66].

Підсумовуючи, можна зазначити, що класифікація перекладів у межах перекладознавства охоплює широкий спектр критеріїв – від форми реалізації до сфери комунікації. Теорія машинного перекладу формує базу для моделювання процесів природного перекладу, а різновиди усного перекладу демонструють гнучкість і динамічність сучасного мовного посередництва.

Існує ще один важливий аспект, дослідження якого дозволить більш ґрунтовно зрозуміти сутність перекладу як специфічної форми лінгвістичної діяльності. У перекладознавстві теоретичне поняття «одиниці перекладу» традиційно є предметом наукових дискусій. Розглянемо різні підходи до його розуміння у взаємозв'язку з дихотомією між орієнтованими на продукт і на процес напрямками перекладознавчих досліджень. Стверджується, що поняття «одиниці перекладу» має два основні значення: як «одиниця аналізу» у дослідженнях, зосереджених на перекладеному тексті (продукті), та як «одиниця обробки» у когнітивних дослідженнях перекладу, що вивчають процес мислення перекладача. За винятком художнього перекладу, сучасна перекладацька діяльність дедалі більше належить до сфери мовної індустрії, що зумовлює потребу врахування релевантності поняття «одиниці перекладу» в контексті машинного перекладу. У історичній перспективі це поняття пов'язується з ключовими питаннями проєктування перекладацьких систем та забезпечення якості перекладу.

Тлумачення поняття «одиниця перекладу», наведені в окремих довідкових працях, можуть слугувати відправною точкою для подальшого аналізу. У своєму «Словнику перекладацьких вчень» Шаттлворт і Кові визначають одиницю перекладу як «термін, що вживається для позначення мовного рівня, на якому текст оригіналу переказується на мову перекладу» [61, с. 192]. Далі це визначення розглядається у контексті дефініції Л. С. Бархударова, який визначав «одиницю перекладу» як «найменшу одиницю мови оригіналу, яка має

відповідник у мові перекладу» [62, с. 3-12]. За Бархударовим, одиницею перекладу може виступати будь-яка мовна одиниця – від найменших елементів мовної системи до цілого тексту. Це вимагає уточнення: одиниці перекладу є токенами мовних типів, а не одиницями самої мовної системи. Шаттлворт і Кові зазначають щодо визначення Бархударова: «формулювання на певному місці тексту оригіналу визначатиме найбільш відповідну одиницю перекладу, яка може змінюватися протягом тексту або навіть одного речення» [61, с. 192]. Таким чином, конкретне перекладацьке завдання визначає розмір та мовний тип одиниці перекладу.

Крім того, щодо розміру одиниць перекладу Вернер Коллер стверджує, що ступінь структурної спорідненості між мовою оригіналу та мовою перекладу може впливати на розмір самих одиниць перекладу [63, с. 89-92]. Ймовірно, переклад між несхожими мовами передбачає більші одиниці, ніж переклад між близькоспорідненими мовами. Теоретик перекладу І. Сорвалі, у свою чергу, зазначає, що одиниця перекладу «зазвичай розглядається як одиниця або частина тексту, на якій перекладач концентрується одночасно, перш ніж перейти до наступної подібної одиниці» [64, с. 355]. Таким чином, дослідниця припускає, що одиниці перекладу опрацьовуються послідовно, по одній за раз. Визначення Сорвалі не є надто конкретним, що відповідає її спостереженню про складність знаходження «загальноприйнятого» визначення цього поняття. Наведені джерела демонструють різні підходи до розуміння поняття «одиниця перекладу», запропоновані теоретиками перекладу. І. Сорвалі зазначає, що перекладачі розглядають одиницю перекладу як очевидну функціональну одиницю, про яку рідко замислюються під час роботи. Її висновки показують: по-перше, через динамічний характер одиниць опрацювання важко дати загальне визначення поняттю «*одиниця перекладу*»; по-друге, продукт перекладу не завжди дозволяє визначити одиниці, використані в процесі; по-третє, якість тексту перекладу залежить від адекватності розміру виділених одиниць.

Представлення продукт- та процес-орієнтованих підходів демонструє, що поняття «одиниця перекладу» має подвійний характер, що узгоджується з

визначенням А.Г. Альбіра та Ф. Алвеса. Вони описують «одиницю перекладу» як одночасно «бітекстуальну» та «когнітивну» одиницю. З погляду перекладацького процесу це розуміється як «комунікативна та когнітивна єдність, що використовується перекладачем при виконанні перекладацького завдання», тобто як одиниця опрацювання» [65, с. 238].

У продукт-орієнтованих підходах визначення одиниці перекладу наведене Мальмк'єром: «Розглянута з продукт-орієнтованої точки зору, одиниця перекладу – це одиниця тексту перекладу, що може бути зіставлена з одиницею тексту оригіналу» [66, с. 238]. Основні теми продукт-орієнтованих досліджень включали, зокрема, характеристику перекладених текстів, співвідношення між текстами оригіналу та перекладу, а також порівняння різних перекладів одного оригіналу на одну чи кілька мов. Такі дослідження мають спільну рису – спостереження дослідника застосовується до перекладеного тексту у порівнянні з оригіналом.

М. Карл та М. Кей у 2011 році запропонували методикау точного емпіричного опису одиниць перекладу в процесі роботи, використовуючи дані про рухи очей перекладача при читанні оригіналу та процес набору тексту перекладу, і розділили одиницю перекладу на дві когнітивні одиниці – фіксаційну (розуміння тексту оригіналу) і продукційну (набір тексту перекладу). Цей підхід дозволяє отримати міжсуб'єктивно доступні дані про процес перекладу, підтверджуючи думку, що одиниці аналізу та опрацювання можуть різнитися [67, с. 969].

Оскільки концептуальний простір теоретизування перекладу охоплює діапазон від мікрорівня когнітивних процесів до соціокультурного виміру макропроцесу комунікації, моделювання передбачає вибір одного чи кількох концептуальних рівнів, які висуваються на передній план у репрезентації. Отже, можна виокремити певні рівні аналізу як потенційні концептуальні орієнтири для побудови моделей перекладу. Так, наприклад, за меншої абстрактності та історичної глибини, але з більш конкретним акцентом на суспільних структурах, така перспектива перетворюється на соціо професійну концепцію перекладу –

тобто модель, що розглядає переклад як професію в суспільстві. В той же час, звуження фокусу до окремих соціальних інституцій – таких як міжнародні організації, парламенти чи суди – висвітлює інституційну функцію перекладу, тоді як аналіз конкретних комунікативних подій, наприклад конференцій чи інтерв'ю, висуває на передній план інтеракційні аспекти перекладу як діяльності, що відбувається у певній ситуації та водночас формує її.

Зосередження уваги на тексті як матеріальному інструменті комунікативного процесу зумовлює розуміння перекладу насамперед як текстуального або дискурсивного процесу, тоді як інтерес до ментальних механізмів, що лежать в основі мовленнєвої діяльності, породжує когнітивні моделі перекладу. Нарешті, матеріальний субстрат означених ментальних процесів може стати об'єктом моделювання через вивчення церебральної організації та мозкової активності на найбільш фундаментальному рівні дослідження – нейронному.

Зазначені підходи, хоча й охоплюють лише частину наявних трактувань моделювання процесу перекладу, свідчать про його складну та багатовимірну природу. Переклад охоплює соціокультурні аспекти, інституційні контексти, комунікативні ситуації, цілі взаємодії, текстові та дискурсивні характеристики, а також когнітивні структури й нейрофізіологічні процеси. Отже, жодна окрема модель, якою б детальною чи всеохопною вона не була, не може адекватно описати феномен перекладу в цілому, тобто. Це твердження стосується як описових, так і пояснювальних моделей, і тим більше – прогнозних, які вимагають врахування всіх релевантних змінних на достатньому рівні деталізації.

Залежно від типу моделі та епістемологічної позиції дослідника, її можна перевіряти концептуально або за допомогою емпіричних даних. Для прогнозних моделей особливо типовим є експериментальне тестування, хоча воно супроводжується певним парадоксом: чим повніша модель, тим складніше її експериментально перевірити. Так, Д. Коклі, який розробив модель із семи основних етапів обробки інформації та численними підпроцесами, визнає, що

«методика, придатна для перевірки основних етапів, не обов'язково підходить для валідації підпроцесів» [68, с. 125]. На цю ж проблему звертає увагу Сеттон, зазначаючи, що «сучасні знання про периферійні системи (такі як розпізнавання слів чи артикуляція) є значно надійнішими, ніж про центральні когнітивні процеси, які важче піддаються експериментальному вивченню» [69, с. 64].

М. Шеффер і М. Карл запропонували рекурсивну модель процесу перекладу, яка складається з двох основних етапів: 1) ранніх процесів, що активують спільні білінгвальні (двомовні) репрезентації, та 2) пізніших, більш усвідомлених вертикальних процесів моніторингу, які мають переважно монолінгвальний характер. Відповідно до цих підходів, Шеффер і Карл наголошують, що «спільні мовні репрезентації активуються на дуже ранньому етапі процесу перекладу, коли «перекладач ще не має свідомого контролю над тим, як вихідний і цільовий тексти когнітивно співвідносяться» [70, с. 173–174].

Спираючись на модель моніторингу Тіркконен-Кондит, автори розглядають ранні горизонтальні праймінгові процеси як базовий режим перекладу, у якому перекладач «відтворює вихідний текст на основі активованих репрезентацій» [70, с. 175]. Цей автоматичний режим, однак, переривається вертикальними процесами моніторингу, які перевіряють узгодженість створеного тексту на основі контексту, що розгортається в процесі перекладу [70, с. 186]. Саме ці вертикальні процеси спричиняють варіативність перекладу, зокрема, лексичні та синтаксичні відмінності між вихідним і цільовим текстами. Чим більша така варіативність, тим довше триває зорове фіксування та вироблення перекладу.

Окрім суто наукового застосування, моделі відіграють важливу роль у навчанні перекладачів. Так, інтеракційна модель конференційного перекладу Д. Гіля спочатку була створена для дидактичних цілей, а вже потім адаптована до дослідницьких потреб [71]. Натомість модель Б. Мозер спочатку розроблялася в межах базових досліджень, але згодом була використана для педагогічних завдань, зокрема, у тестуванні здібностей і формуванні перекладацьких навичок [72].

Незалежно від спрямування, усі моделі як репрезентації складного феномену, що складається з елементів і взаємозв'язків між ними, можуть описувати переклад у різних концептуальних вимірах – від антропологічного, соціо професійного й інституційного до інтеракційного, текстового та когнітивно-нейронного рівнів.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що переклад як форма міжмовної комунікації є історичною категорією, розвиток якої тісно пов'язаний із еволюцією людського суспільства, формуванням національних мов, культур та державних інститутів. Від найдавніших зразків перекладацької діяльності у Стародавньому Єгипті, Греції та Римі, через середньовічну релігійну традицію й добу Ренесансу, переклад поступово трансформувався з технічного засобу комунікації у самостійне соціокультурне явище, що забезпечує взаємодію цивілізацій і передачу знань.

Ретроспектива української історії перекладацької діяльності свідчить, що переклад, спочатку як ремесло, а згодом як повноцінна професія, сфера діяльності та галузь знань, пройшов шлях від сакрального інструмента християнізації Київської Русі до чинника формування національної ідентичності та державності. Українська перекладацька школа, спираючись на здобутки європейських традицій, виробила власні принципи, одним з основних серед яких є засада поєднання точності змісту із збереженням національної мовної самобутності. Упродовж століть переклад виконував не лише пізнавальну, але й культуротворчу, освітню та державотворчу функції, стаючи засобом консолідації суспільства.

Еволюція перекладацької діяльності відображає ширші тенденції розвитку людства – від ізольованих контактів до інституціоналізованих форм міжнародної та внутрішньосоціальної комунікації. Переклад перетворився на необхідний елемент функціонування соціальних інститутів, включно з правом і судочинством, що зумовило появу нових спеціалізованих напрямів – зокрема юридичного та судового перекладу. Саме в цій площині переклад постає не лише

як мовна, а як соціальна та правова категорія, покликана забезпечити рівність комунікативних можливостей усіх учасників правовідносин.

Таким чином, історична еволюція перекладу свідчить про його перехід від ремісничої практики до науково обґрунтованої професійної діяльності та про становлення перекладознавства як міждисциплінарної галузі знань, що інтегрує лінгвістичні, культурологічні, філософські й правові аспекти.

У другому підрозділі розкрито концептуальні основи перекладознавства, що відображають складність і багатовимірність цього феномену. Визначено, що сучасні теоретичні підходи до перекладу базуються на різних моделях – лінгвістичних, функціональних, комунікативних, когнітивних, прагматичних, соціокультурних. Розглянуто сутність перекладу як процесу трансформації сенсів у межах міжмовної взаємодії, а також окреслено класифікаційні параметри, які залежать від форми, жанру, мети та соціального контексту перекладу.

Особливу увагу приділено теоріям перекладацьких трансформацій, які розглядаються як механізми досягнення еквівалентності та адекватності перекладу. На основі лінгвістичного підходу доведено, що перекладацькі трансформації охоплюють лексичний, граматичний і комплексний рівні, забезпечуючи узгодження між мовними системами з урахуванням культурних відмінностей.

Розділ 2. ПРАВОВИЙ СТАТУС ПЕРЕКЛАДАЧА ЯК УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

2.1. Роль перекладача у забезпеченні принципу мови кримінального провадження

У минулому розділі нами було досліджено історію еволюції перекладознавства як галузі знань, теорії перекладу як наукової дисципліни, й перекладацької діяльності як професії. Також було проаналізовано концептуальні підходи, моделі, принципи, функції перекладу як окремого специфічного феномену лінгвістичної сфери. Взявши до уваги зазначені напрацювання, можемо перейти до комплексного, детального й предметного осмислення основних питань, завдань та цілей, поставлених за мету нашого дослідження, а саме – всебічної характеристики правового статусу перекладача як учасника кримінального провадження, аналізу прав, обов'язків, процесуальних гарантій діяльності, відповідальності перекладачів, залучених до кримінального процесу тощо.

У процесі дослідження ми розглянемо правовий статус перекладача у кримінальних процесуальних правовідносинах не лише як сукупність наданих йому законом прав і покладених обов'язків, а як складну юридична конструкцію, що визначає його місце у системі суб'єктів кримінального процесу, обсяг процесуальної правосуб'єктності та характер участі у здійсненні досудового розслідування та відправлення правосуддя.

Кримінальні процесуальні правовідносини, як вузька й специфічна частина суспільних відносин, характеризуються суттєвою неоднорідністю свого суб'єктного складу. Окремі види правовідносин, що виникають під час перебігу кримінального провадження можуть торкатися інтересів деяких осіб, суспільства, держави або одразу всіх перелічених суб'єктів разом. Безспірно, захист прав, свобод та законних інтересів різних учасників кримінального процесу потребує відмінних за своєю сутністю заходів. Однак, стаття 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) вимагає застосування до кожного учасника кримінального провадження належної

правової процедури [73]. На нашу думку, саме участь перекладача в процесуальних діях за участі осіб, що не володіють, або недостатньо володіють мовою, якою здійснюється кримінальне провадження дозволяє належним чином виконати завдання КПК та забезпечити рівне дотримання прав кожного суб'єкта кримінальних процесуальних відносин.

С. Шевчук, надає таку дефініцію належної правової процедури: «це – застосування права органами правосуддя (судами) відповідно до встановлених і санкціонованих державою юридичних принципів і процедур для гарантування і захисту конституційних та індивідуальних прав людини і громадянина, у тому числі й юридичної особи» [74, с 302]. У той же час В. Новожилов бачить належну правову процедуру як «такий порядок здійснення юридично значущих дій, який втілює на практиці верховенство права шляхом застосування до кожної особи тих норм права, що цілком відповідають усім важливим об'єктивно існуючим обставинам та дозволяють недвозначно та заздалегідь спрогнозувати таке застосування і його результати» [75, с 106].

Наведені підходи до визначення належної правової процедури мають безпосереднє значення для характеристики процесуального статусу перекладача як учасника кримінального провадження. Так, перший термін підкреслює, що належна правова процедура є інструментом гарантування та захисту прав і свобод людини через суворе дотримання юридично встановлених принципів і правил під час здійснення правосуддя. У контексті діяльності перекладача це означає, що його залучення до кримінального провадження, процесуальний порядок призначення, обсяг прав та обов'язків, а також умови відповідальності мають відбуватися та додержуватися виключно в межах закону та відповідно до визначених процесуальних механізмів. За таких умов, перекладач стає не лише технічним посередником у комунікації між сторонами, а й суб'єктом, діяльність якого забезпечує реалізацію концепту належної правової процедури.

Згідно з другим визначенням, належна правова процедура передбачає такий порядок здійснення юридично значущих дій, який забезпечує передбачуваність, справедливість і правову визначеність у кожному конкретному випадку. Цей

підхід дозволяє розглядати участь перекладача у кримінальному провадженні як необхідну умову реалізації принципу правової визначеності та передбачуваності дій владних суб'єктів на всіх етапах кримінального процесу, адже саме перекладач забезпечує адекватне розуміння суті обвинувачення, змісту доказів, процесуальних дій та судових рішень усіма учасниками, які не володіють мовою провадження. Отже, належна правова процедура у цій площині постає не лише загальною вимогою до кримінального процесу, а й як конкретний правовий механізм, що реалізується через професійну діяльність перекладача.

Перекладач відіграє найвагомішу роль у реалізації вимог принципу національної мови кримінального судочинства, вступаючи в процес задля подолання мовних бар'єрів, забезпечення прав учасників провадження, вирішення основних завдань судочинства [76, с 131].

Принцип мови кримінального судочинства є одним із найважливіших принципів, тісно пов'язаних з іншими основоположними засадами кримінального процесу та таким, що забезпечує його справжній демократизм і рівність громадян перед законом і судом. Всеосяжний характер цього принципу виявляється у його безумовній дії на всіх стадіях кримінального провадження.

Відповідно до частини першої статті 29 КПК: «Кримінальне провадження здійснюється державною мовою. Сторона обвинувачення, слідчий суддя та суд складають процесуальні документи державною мовою» [73]. Вартує уваги те, що в даній нормі законодавець прямо передбачає обов'язок складення процесуальних документів державною мовою лише для сторони обвинувачення, слідчого судді та суду. Однак, поряд із цим, частини друга – четверта статті 29 КПК гарантують право кожного учасника провадження, який не володіє або недостатньо володіє державною мовою, повною мірою реалізовувати свої процесуальні права рідною чи іншою зрозумілою йому мовою. Згідно зі статтею 10 Конституції України, «Державною мовою в Україні є українська мова [77]. Ці дві норми декларативно закріплюють використання української мови у кримінальному процесі, підкреслюючи суверенітет держави в публічно-правових відносинах як з її громадянами, так і з іноземцями або особами без

громадянства, на яких поширюється кримінальне процесуальне законодавство України.

Відповідно до положень статті 14 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», державна мова є обов'язковою у судочинстві та діловодстві судів України. Застосування іншої мови можливе лише у порядку, встановленому процесуальними кодексами та Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Рішення судів ухвалюються та оприлюднюються державною мовою, а їхні тексти повинні відповідати її стандартам [78].

Аналіз чинного законодавства дозволяє окреслити ключові елементи, що формують зміст засади мови в кримінальному процесі. Надання мові статусу державної породжує низку взаємних прав та обов'язків як для громадян, так і для держави, що реалізуються через повноваження службових осіб, які виконують державні функції. Так, необхідність реалізації засади державної мови кримінального процесу покладає на органи та посадових осіб, що ведуть провадження, такі основні обов'язки:

- Складання процесуальних документів виключно державною мовою.
- Повідомлення про підозру державною мовою або іншою мовою, якою підозрюваний достатньо володіє для розуміння суті підозри.
- Забезпечення права учасників, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, користуватися послугами перекладача для подання показань, заявленя клопотань і скарг, а також виступу в суді рідною або іншою мовою.
- Надання сторонам кримінального провадження та іншим зацікавленим особам судових рішень, якими закінчується розгляд по суті, у перекладі рідною або іншою мовою, якою вони володіють.
- Забезпечення перекладу інших процесуальних документів, копії яких надаються учасникам, за їхнім клопотанням.

У цьому контексті важливо відзначити, що імперативна вимога щодо складання процесуальних документів державною мовою зумовлює необхідність

вільного володіння українською мовою особами, які уповноважені на ведення певних процесуальних дій. Це узгоджується з відповідними мовними вимогами, встановленими законодавством до учасників кримінального провадження:

- Судді: призначення на посаду судді можливе лише за умови володіння державною мовою на рівні, визначеному Національною комісією зі стандартів державної мови (частина друга статті 127 Конституції України, частина перша статті 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [77, 79])
- Присяжні: особи, які не володіють державною мовою, не можуть бути включені до списків присяжних (частина перша статті 65 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [79])
- Прокурори: вимагається володіння державною мовою для призначення на посаду прокурора (частина перша статті 27 Закону України «Про прокуратуру» [80])
- Адвокати: вимогою для отримання статусу адвоката є необхідне володіння державною мовою на рівні, визначеному Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (частина перша статті 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [81])

Окрім обов'язків, засада мови кримінального провадження охоплює й питання забезпечення процесуальних прав учасників, які не володіють мовою судочинства. У контексті досліджуваної теми необхідно зазначити, що поряд з українцями на території держави проживають громадяни понад 100 національностей [82, с 145]. Враховуючи багатонаціональний склад населення України, деякі особи можуть набувати статусу потерпілих, свідків, підозрюваних чи обвинувачених, не розуміючи при цьому мови, якою здійснюється провадження. Для цих суб'єктів право на отримання допомоги перекладача є важливою процесуальною гарантією належного захисту їхніх прав та законних інтересів.

Право на безоплатне користування послугами перекладача за рахунок держави закріплене чинним КПК для потерпілого, який має право давати пояснення та свідчення рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє (п. 9 ч. 1 ст. 56 КПК України), свідка, який має право давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє (п. 4 ч. 1 ст. 66 КПК України), підозрюваного/обвинуваченого, які мають право користуватися рідною мовою та отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою (ст. 42 КПК України). Це право є невід'ємною складовою права на справедливий суд, закріпленого у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує кожному обвинуваченому право на безоплатну допомогу перекладача, якщо він не розуміє мови, що використовується в суді, або не розмовляє нею.

У площині практичної реалізації засади мови кримінального провадження виникають певні проблеми, пов'язані, насамперед, із відсутністю чітко визначених законодавчих критеріїв володіння учасниками державною мовою. Правоохоронні та судові органи, що здійснюють кримінальне провадження, нерідко вимушені вирішувати питання щодо залучення перекладача на підставі практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) та правових позицій Верховного Суду.

Нормативний зміст засади мови у кримінальному провадженні відображає імператив використання державної мови у судочинстві, а також зобов'язує суб'єктів, які ведуть процес, забезпечувати право громадян користуватися рідною мовою або мовою, якою вони володіють, відповідно до Конституції та законів України.

Однак, закріплений у законодавстві зміст цієї засади виявляється надто вузьким. Існує нагальна потреба у розширеній регламентації правового механізму її реалізації, оскільки невизначеність процесуального порядку забезпечення права на перекладача створює передумови для зловживань та неоднозначної судової практики.

Здійснення кримінальної процесуальної діяльності передбачає вирішення питання щодо мови судочинства на початковому етапі кримінального провадження як одного з найважливіших. Це питання має принциповий характер і надзвичайно важливе практичне значення, адже воно пронизує всі без винятку стадії кримінального процесу. Принцип мови кримінального судочинства виступає гарантією здійснення правосуддя в умовах змагального процесу, забезпечуючи рівність сторін і доступність судочинства для всіх учасників. Норми цього принципу визначають порядок мовного спілкування в межах кримінального провадження як особливого виду державної діяльності, а також встановлюють механізми захисту прав і законних інтересів осіб, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою.

О. С. Гусак стверджує, що досліджуваний принцип відіграє допоміжну роль у забезпеченні судочинства і безпосередньо не стосується процесу [83, с. 24]. З цим твердженням можна погодитися, оскільки зазначений принцип справді виконує опосередковану функцію щодо забезпечення ефективності судочинства, виступаючи інструментом реалізації інших процесуальних прав і гарантій. Водночас така характеристика не зменшує його значення, адже саме через мовне посередництво забезпечується можливість повноцінної участі деяких осіб у процесі, реалізація права на захист і дотримання принципу справедливого судового розгляду.

Піднесення положень про мову судочинства до рівня принципу кримінального процесу свідчить про виняткове значення цього питання для організації й здійснення процесуальної діяльності. У теорії права прийнято розрізняти різні рівні принципів залежно від ступеня їх нормативного закріплення. Так, можна говорити про конституційні, галузеві та спеціальні (часткові) принципи. Безперечним є основоположний характер і особлива значущість тих принципів, що мають конституційний статус.

Норми Конституції України мають пряму дію і найвищу юридичну силу. Вона виступає фундаментом для всієї системи національного законодавства, у тому числі для кримінального процесуального права, формулюючи у низці

статей ключові положення, що стосуються організації правосуддя, засад судочинства та гарантій прав людини.

Водночас деякі конституційні принципи мають спеціалізований характер і застосовуються лише на окремих стадіях кримінального провадження або в межах певних процесуальних інститутів. Ці принципи конкретизуються у галузевих засадах, які, своєю чергою, втілюються в нормах кримінального процесуального законодавства та формують низку часткових принципів, не завжди прямо названих у законі, але таких, що логічно випливають із його змісту.

Так, конституційне положення про право кожного користуватися своєю рідною мовою (частина друга статті 10 Конституції України) знаходить подальший розвиток у принципі мови кримінального провадження, який закріплено у статті 29 КПК. Положення цього принципу пронизують значну кількість норм кримінального процесуального законодавства – від стадії досудового розслідування до судового розгляду та виконання вироків.

Особливістю принципу мови кримінального провадження є його всеохопний характер. Він поширюється на всі стадії процесу та всі інститути кримінального судочинства, а також застосовується до всіх суб'єктів, які реалізують або застосовують норми кримінального процесуального права – від слідчого і прокурора до суду, сторін захисту та інших учасників.

Категорія принципу кримінального процесу залишається дискусійною у юридичній науці через відсутність уніфікованого доктринального та нормативно-правового визначення. Жоден з нормативних актів, включаючи чинний КПК та проекти змін до нього, не містить дефініції цього ключового елемента, що обумовлює інтенсивні наукові дослідження. Разом із тим, точно визначений термінологічний апарат є фундаментальним для адекватного тлумачення змісту правових норм.

З позицій філософії принцип нерідко інтерпретується як теоретичне узагальнення того найтипівішого, що виражає сутність явища й закономірність, покладену в основу пізнання [84, с 408]. У практичному ж вимірі принципом можна вважати одну з основоположних, загальних вимог, яким має відповідати

певна діяльність, у нашому випадку – діяльність кримінального судочинства, що повинна здійснюватися у спосіб, який гарантує кожній особі повну реалізацію її прав, незалежно від мовних чи культурних відмінностей. Чинне кримінальне процесуальне законодавство містить окремий розділ, присвячений принципам кримінального провадження, серед яких одне з ключових місць посідає принцип мови.

Викладені положення становлять зміст принципу мови кримінального провадження. Обов'язок слідчого, дізнавача, органу досудового розслідування, прокурора та суду забезпечити учасникам кримінального провадження, які не володіють мовою, якою здійснюється провадження, можливість користуватися рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють, а також право безоплатно користуватися послугами перекладача та ознайомлюватися з матеріалами справи у перекладі на зрозумілу їм мову – є характерною рисою правовідносин, що виникають між органами, які ведуть процес, та іншими його учасниками. Це – необхідна умова реалізації процесуальних прав учасників, які не володіють державною мовою, і водночас – одна з ключових гарантій дотримання принципу мови кримінального провадження.

Безперечно, реальне забезпечення законних прав осіб, залучених до процесу, потребує не лише формального закріплення відповідних норм, а й створення реальних умов для їх практичного здійснення. Тому слідчий, прокурор і суд зобов'язані не лише утримуватися від порушення цих прав, але й активно сприяти їх реалізації, у тому числі шляхом залучення перекладача, надання роз'яснень та доступу до перекладених процесуальних документів.

Всеохоплюючий характер принципу мови кримінального провадження означає, що він поширюється на всі стадії процесу та всі його інститути. Мова судочинства – це не лише мова, якою розглядається справа в суді; це поняття має значення також і для досудових стадій кримінального провадження. Таким чином, усі норми, що стосуються реалізації принципу мови кримінального провадження, однаковою мірою діють від моменту порушення справи і до її завершення.

Більш того, принцип мови кримінального провадження зберігає своє значення навіть до початку кримінального переслідування – на етапі прийняття заяви про злочин. Особі, яка не володіє або недостатньо володіє державною мовою, має бути забезпечена можливість звернутися із заявою про кримінальне правопорушення рідною або іншою мовою, якою вона володіє, а також безоплатно користуватися допомогою перекладача в порядку, визначеному КПК. Це положення гарантує реалізацію принципу мови ще на «докримінальній» стадії, тобто до офіційного початку провадження.

Суттєвою позитивною новелою чинного КПК порівняно з КПК 1960 року стало закріплення правила про необхідність надання перекладених процесуальних документів не лише обвинуваченому, а й підозрюваному та іншим учасникам кримінального процесу, у випадках, коли вручення таких документів передбачене законом. Це положення є ще однією гарантією реалізації принципу мови кримінального провадження та забезпечення права кожного на справедливий суд.

Положення статті 29 КПК України щодо мови кримінального провадження повністю узгоджуються з міжнародно-правовими стандартами, зокрема з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, які встановлюють, що кожна особа має бути негайно й докладно поінформована зрозумілою їй мовою про характер і підстави обвинувачення, а також має право безоплатно користуватися допомогою перекладача, якщо не розуміє мови судочинства або не може нею висловлюватися [85, 86].

Отже, відповідно до норм чинного КПК, усі без винятку учасники кримінального провадження мають право користуватися рідною або іншою мовою, якою вони володіють, а також допомогою перекладача у випадках, передбачених законом. Це є не лише правом, а й необхідною умовою забезпечення принципу рівності сторін, доступності правосуддя та гарантією дотримання стандартів справедливого судового розгляду.

У цьому контексті роль перекладача є визначальною, адже саме він забезпечує реальну можливість комунікації між органами досудового розслідування, судом та учасниками кримінального провадження, які не володіють державною мовою. Перекладач фактично виступає посередником між правовою системою держави та особою, яка бере участь у процесі, виконуючи функцію гаранта дотримання її прав на розуміння суті пред'явлених обвинувачень, доказів, рішень і процесуальних дій.

Його діяльність є безпосередньо спрямованою на забезпечення реалізації конституційних принципів рівності, змагальності та права на захист. Зокрема, участь перекладача у кримінальному провадженні гарантує, що підозрюваний, обвинувачений, потерпілий чи свідок, які не володіють державною мовою, мають можливість:

1. отримати зрозуміле повідомлення про підозру;
2. надавати показання та пояснення своєю мовою;
3. подавати клопотання, заяви та скарги у формі, доступній для розуміння;
4. виступати в суді, спілкуватися з адвокатом та сприймати зміст процесуальних документів;
5. ознайомлюватися з рішеннями суду у перекладі на мову, якою вони володіють.

Перекладач відіграє ключову роль у забезпеченні реалізації засади мови провадження, адже без його участі неможливе практичне втілення правових приписів, що становлять зміст цього принципу. Забезпечення реалізації прав і законних інтересів перекладача як учасника кримінального провадження є необхідною умовою його ефективної участі у процесі.

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що принцип мови кримінального провадження є гарантією суверенітету нашої держави, а його зміст і спрямованість забезпечують доступність і зрозумілість процесу розгляду справи. Принцип мови, якою здійснюється кримінальне провадження, виступає і гарантією права на захист, рівності всіх перед законом і судом незалежно від національної належності чи володіння мовою кримінального провадження.

Реалізація принципу мови кримінального провадження має подвійне значення. З одного боку, провадження кримінального процесу державною мовою, визначеною законом, забезпечує єдність і послідовність у здійсненні правосуддя. З іншого боку, дотримання цього принципу гарантує захист прав та законних інтересів учасників процесу, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, сприяючи їхньому повному розумінню суті процесуальних дій і прийнятих рішень.

Порушення цього принципу в окремих випадках навіть може слугувати підставою для скасування судового рішення, якщо судове провадження здійснено за відсутності потерпілого, належним чином не повідомленого про дату, час і місце судового засідання (п. 5 частини другої статті 412 КПК). Як слушно зазначають Г. Саркісянц та А. Агзамходжаєв: «досудове розслідування і судовий розгляд, проведені з порушенням принципу державної мови судочинства, позбавлені перспективи бути визнаними законними. Якщо цей принцип порушено під час досудового розслідування, суд поверне матеріали справи для проведення нового розслідування. Якщо ж порушення принципу мови судочинства відбулося на стадії судового розгляду, то вирок буде скасовано судом апеляційної чи касаційної інстанції» [87, 41]. Отже, порушення принципу мови судочинства може тягнути за собою повернення справи на ту стадію кримінального процесу, на якій було допущено порушення.

Слід підкреслити, що принцип мови кримінального провадження тісно пов'язаний із принципом забезпечення підозрюваному чи обвинуваченому права на захист. Обов'язкова участь захисника у випадках, коли підозрюваний або обвинувачений не володіє мовою, якою ведеться кримінальне провадження (п. 4 ч. 1 ст. 52 КПК України), є важливою гарантією реалізації їхніх прав та захисту законних інтересів [88, 155]. Законодавцем передбачено, що така обов'язковість настає з моменту встановлення факту «неволодіння» державною мовою.

У постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 20 серпня 2019 року по справі № 672/1599/17 було, серед іншого, зазначено таке: «...питання про дотримання вимог ст. 29 КПК України щодо залучення

перекладача слід вирішувати в кожному конкретному випадку з урахуванням того, чи не призвело це до порушення рівності перед законом і судом (принципу «рівності можливостей») та несправедливості судового розгляду в цілому у розумінні положень ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Водночас щодо підозрюваного у слідчого могли виникнути хіба що сумніви в достатності володіння ним українською мовою, що не є підставою для забезпечення обов'язкової участі захисника. У цьому випадку визначальним є те, що слідчий пересвідчився в тому, що підозрюваний розумів наявність у нього права на кваліфіковану правову допомогу з боку захисника та можливості його реалізації за рахунок держави. До того ж особа зрозуміло довела до органів розслідування своє бажання захищатися самостійно, що підтверджується даними протоколу роз'яснення права на захист» [89].

Таким чином, Суд не розглядає сумніви щодо рівня володіння українською мовою як автоматичну підставу для обов'язкового залучення захисника чи перекладача. Вирішальним є не сам факт непевності у мовній компетенції підозрюваного, а реальні наслідки для реалізації ним своїх процесуальних прав. Суд підкреслює, що дотримання вимог закону має оцінюватися з позиції забезпечення фактичного розуміння особою своїх прав та здатності ефективно ними користуватися.

Окремо наголошено, що якщо слідчий переконався у розумінні підозрюваним суті своїх прав – зокрема, права на правову допомогу та можливості її отримання за рахунок держави – і якщо особа свідомо заявила про бажання здійснювати захист самостійно, така позиція вважається законною та допустимою.

Отже, аналізована постанова демонструє прагнення суду дотримуватися балансу між формальним виконанням процесуальних вимог і забезпеченням реального змісту права на справедливий суд. Вона підтверджує, що головним критерієм при вирішенні питання про залучення перекладача є не наявність сумнівів у мовній компетенції, а фактична здатність особи усвідомлювати зміст процесуальних дій та ефективно реалізовувати своє право на захист.

Учасник кримінального провадження, який не володіє мовою процесу, неминуче стикається з додатковими труднощами у захисті своїх прав порівняно з тим, хто володіє цією мовою. Це зумовлено тим, що така особа змушена докладати додаткових зусиль для розуміння слів перекладача та усвідомлення змісту процесуальних дій. За таких умов допомога адвоката набуває особливої ваги, і участь перекладача не може її замінити.

У зв'язку з цим слід позитивно оцінити практику, що склалася, відповідно до якої у всіх випадках, коли підозрюваний або обвинувачений не володіє мовою кримінального провадження, забезпечується обов'язкова участь захисника.

Безперечно, органи досудового розслідування та суд зобов'язані вживати всіх необхідних заходів для забезпечення реалізації принципу мови кримінального провадження. Водночас варто пам'ятати, що можливі ситуації, коли особа, фактично володіючи мовою кримінального провадження та не потребуючи допомоги перекладача, зловживає наданим їй законом правом з метою затягування процесу чи подальшого оскарження прийнятого у справі рішення.

Нерідко трапляються випадки, коли під час досудового розслідування особа демонструє достатній рівень володіння державною мовою, а на стадії судового розгляду раптом заявляє про протилежне. У таких обставинах суд, прокурор, слідчий та дізнавач повинні проявляти особливу уважність при встановленні фактичних обставин, що свідчать про рівень володіння чи неволодіння державною мовою учасниками кримінального процесу.

Важливо ще на початковому етапі кримінального провадження чітко зафіксувати позицію самого учасника процесу щодо питання володіння мовою, якою ведеться провадження, аби запобігти можливим зловживанням і забезпечити дотримання принципу змагальності та справедливості судового розгляду.

2.2. Права, обов'язки та процесуальні гарантії перекладача як учасника кримінального провадження

Суб'єкти кримінальної процесуальної діяльності мають відмінне процесуальне становище та різний правовий статус у кримінальному провадженні. Це зумовлено неоднаковим обсягом їхніх функцій та завдань, що створює певні труднощі при встановленні їхньої правосуб'єктності. Зазвичай, у доктрині кримінального процесу точаться жваві дискусії щодо підходів до класифікації учасників кримінального провадження. Утім, кожна із запропонованих науковцями класифікацій за своєю змістовою сутністю має достатнє теоретичне обґрунтування й не містить докорінних, а тим більше конфронтаційних відмінностей».

На думку С. Альперта «усі учасники кримінального провадження характеризуються тим, що вони: а) беруть участь у провадженні на підставах і у порядку, передбачених кримінально-процесуальним законом, за умови, що відсутні обставини, за яких закон виключає можливість їх участі у провадженні; б) мають визначені права та обов'язки (закон визначає порядок їх реалізації); в) діють у кримінальному судочинстві відповідно до своїх прав та обов'язків у встановленому порядку; г) вступають у процесуальні правовідносини; д) несуть відповідальність за невиконання своїх обов'язків або порушення прав інших учасників» [90, с.3-4; 4, с 54-55].

Одним із фундаментальних завдань кримінального процесу, що закріплене у статті 2 КПК, є забезпечення охорони прав, свобод і законних інтересів усіх суб'єктів кримінального провадження [73]. У цьому контексті особливої уваги вимагає детермінація правового становища категорії осіб, визначених як «інші учасники кримінального провадження».

М. Веселов пропонує брати за основу поділ таких суб'єктів на три основні групи: а) органи держави і посадові особи, на яких покладається обов'язок зі здійснення кримінального провадження (суд або суддя, слідчий суддя, прокурор, слідчий, начальник слідчого відділу); б) учасники процесу, які мають і відстоюють власні права та законні інтереси (підозрюваний, обвинувачений, засуджений, захисник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники); в) допоміжні або інші учасники кримінального процесу, тобто

такі, що не мають власного інтересу у кримінальному провадженні, але зобов'язані здійснювати сприяння державним органам, на які покладено завдання з організації досудового розслідування та кримінального судочинства (свідки, поняті, експерти, спеціалісти, перекладачі та інші особи) [91, с. 172].

Як влучно підкреслює С. Паршак, «ефективність діяльності держави у сфері кримінального судочинства полягає у тому, що вона не тільки проголошує права людини, а й забезпечує необхідним механізмом їх реального здійснення. Цей механізм охоплює процес, починаючи з моменту створення умов для належної реалізації особою своїх прав, після трансформується в охорону прав кожного учасника кримінального провадження, та у разі порушення, або погрозу порушення даних прав – у захист прав» [92, с. 145]. Адаптуючи цю думку до контексту нашого дослідження, зазначимо, що найсуттєвіша теоретична й прикладна проблема, що впливає з неоднорідності категорій інших учасників кримінального провадження, полягає в диференціації процесуальних гарантій і механізмів захисту відповідно до характеру активності процесуальної участі та ступеня ризику порушення прав і законних інтересів суб'єктів. Так, наприклад існує значна кількість проблем, пов'язаних з неналежною кваліфікацією перекладачів у випадках рідкісних мов, що створює загрозу формальності та непридатності перекладу як процесуального інструмента й, відповідно, порушення права на справедливий суд осіб, що не володіють або недостатньо володіють мовою судочинства. Недостатня уніфікація процедур залучення експертів і спеціалістів, а також різна природа процесуальних прав та обов'язків призводять до правової невизначеності та упередженої або фрагментарної практики застосування норм у кримінальному судочинстві.

Відповідно до положень параграфу 5 глави 3 КПК, до інших учасників відносять широке коло осіб: заявників, цивільних позивачів, цивільних відповідачів, їхніх представників (у тому числі законних), представників юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третіх осіб, чиє майно підлягає арешту, а також свідків, перекладачів, експертів, спеціалістів, представників органу пробації, секретаря судового засідання та судового

розпорядника. Ці суб'єкти не належать до сторін процесу (обвинувачення чи захисту) і не є носіями владних повноважень, однак вони виконують необхідні допоміжні функції, які сприяють встановленню об'єктивних обставин у межах кожної справи.

Зважаючи на значну кількість суб'єктів, права, свободи та законні інтереси яких можуть бути опосередковано або безпосередньо порушені під час кримінального провадження, виникає наукова необхідність у комплексному дослідженні процесуальних гарантій цих осіб. Належне забезпечення їхніх прав безпосередньо впливає на ефективність досудового розслідування і судочинства, рівень дотримання базових принципів кримінального провадження, а також на загальну довіру суспільства до системи правосуддя.

Категорія інших учасників кримінального провадження являє собою диференційовану (або неоднорідну) групу процесуальних суб'єктів. Хоча вони не мають статусу сторін у традиційному розумінні, ці особи відіграють значну роль, забезпечуючи допоміжні та захисні функції у кримінальному судочинстві. А. Столітній зазначає, що «інші учасники кримінального провадження як група системно-структурної конструкції суб'єктів кримінального провадження не мають однорідної структури. Деякі її суб'єкти в силу специфіки процесуального статусу формують локальні конструкції всередині групи» [93, с 122].

Ураховуючи зазначене, на нашу думку, корисним було б провести певну класифікацію таких суб'єктів кримінального процесу за декількома критеріями з метою точнішого теоретичного осмислення їхнього місця в системі кримінальних процесуальних правовідносин. Так, деякі з інших учасників є «матеріально заінтересованими» суб'єктами, оскільки їхні особисті або майнові права прямо зачіпаються у процесі (цивільний позивач, цивільний відповідач та треті особи щодо арешту майна яких вирішується питання про арешт). Ці учасники мають право на участь у провадженні, заявлення і дослідження доказів, оскарження процесуальних рішень і ознайомлення з процесуальними документами.

Інші суб'єкти виконують здебільшого функціональні ролі у забезпеченні доступу до інформації або фіксації процесуальних дій тощо. Так, перекладачі забезпечують мовну доступність для учасників провадження, поняті засвідчують фактичний стан речей під час оглядів, обшуків, арештів або інших слідчих дій.

Носіями спеціальних знань є експерти та спеціалісти, які у процесі виконання експертних досліджень мають право ознайомлюватися з матеріалами, заявляти клопотання про додаткові дослідження та бути присутніми під час проведення процесуальних дій, що стосуються предмета експертизи. При цьому, закон встановлює обмеження щодо сумісності, незалежності та кваліфікаційних вимог, які покликані гарантувати об'єктивність і науково-технічну якість висновків зазначених суб'єктів.

Правовий статус «репрезентативних» (представницьких) суб'єктів, зокрема представників цивільних позивачів, відповідачів та представників юридичних осіб, характеризується ширшим обсягом процесуальних прав у порівнянні з функціональними учасниками – вони мають право ініціювати і підтримувати цивільні позови в межах кримінального провадження, користуватися доказовими засобами, заявляти клопотання і оскаржувати процесуальні дії, а також доводити свої позиції у порядку, передбаченому КПК. Водночас, заявник як окрема учасник провадження володіє специфічними процесуальними гарантіями, зокрема правом на отримання підтвердження про прийняття його звернення та витягу з Єдиного реєстру досудових розслідувань, що забезпечує мінімальний рівень інформаційної захищеності ініціатора повідомлення про кримінальне правопорушення.

На думку В. Черванука, «важливим напрямом забезпечення прав учасників кримінального провадження, які перебувають у статусі іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, є розвиток законодавства, що дозволяє усунути прогалини, неточності, суперечності правового регулювання не лише порядку проведення окремих слідчих (розшукових) дій, а й механізму такого забезпечення, зокрема через належне встановлення елементів процесуального статусу такої особи» [94, с 190].

Погоджуючись із наведеним міркуванням та розвиваючи його, зазначимо, що з огляду на наведене, нормативно-правове регулювання статусу інших учасників кримінального провадження повинно спиратися на принципи диференціації за функціональною ознакою із забезпеченням чіткої регламентації процесуальних прав і обов'язків, встановлення мінімальних кваліфікаційних стандартів для експертно-перекладацького корпусу та забезпечення адекватних механізмів захисту й підтримки для тих категорій, чиї права найбільш вразливі. Практична користь такої класифікації виявляється у формуванні адекватних процедур залучення, процесуальної участі та контролю за повноваженнями учасників, у визначенні диференційованих гарантій безпеки для свідків і експертів, а також у створенні підстав для вдосконалення судової практики та освітніх програм для правників, зокрема, працівників правоохоронних та судових органів.

Перед тим як безпосередньо вивчати особливості правового статусу перекладача, вважаємо логічним визначитися із релевантним понятійно-категоріальним апаратом. Так, КПК не наводить прямого тлумачення поняття «перекладач» з, на нашу думку, хибних мотивів його очевидності й достатнього рівня юридичної визначеності стосовно правозастосування відповідних норм. Наголосимо, що параграф 5 КПК «Інші учасники кримінального провадження», до яких і віднесено перекладача, не надає визначення лише трьом таким суб'єктам: перекладачу, секретарю судового засідання та судовому розпоряднику. Відповідно до частини першої ст. 68 КПК: «У разі необхідності у кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження або слідчий суддя чи суд залучають відповідного перекладача (сурдоперекладача)» [73]. На думку Т. Кузика: «поняття «перекладача» як учасника кримінального провадження належним чином не розкривається в кримінальному процесуальному законодавстві України, що створює труднощі при вирішенні питань, пов'язаних із визначенням компетентності та інших вимог, що ставляться до особи, яка запрошується як перекладач» « [95, с 8].

Тлумачний словник юридичних термінів надає таке визначення перекладачеві: «У досудовому і судовому процесі – особа, яка володіє мовами, необхідними для перекладу письмових документів чи виступів учасників процесу» [96].

Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України надає більш широке визначення поняття «перекладач» та тлумачить його як будь-яку незацікавлену у результаті справи особу, яка вільно володіє мовою, якою ведеться процес, а також мовою окремих учасників процесу, яка залучається до участі у кримінальному судочинстві для сприяння правосуддю шляхом здійснення необхідного перекладу [97].

Варто відзначити, що в Україні також спостерігаються доктринальні зрушення у визначенні дефініції перекладача. Аналізуючи норми статті 68 КПК України, А. Туманянц та О. Шило сформулювали власне тлумачення цього суб'єкта. Дослідниці визначають перекладача як незаінтересовану в результаті кримінального провадження дієздатну особу, компетентну в здійсненні перекладу з однієї мови на іншу, яка залучається до участі в кримінальному провадженні в разі необхідності здійснення перекладу пояснень, показань або документів [98, с. 159].

Серед профільних дослідників нерідко висловлювалася й думка щодо резонності віднесення перекладача до спеціалістів через схожість у функціональному відношенні та характерних особливостях, а саме – володіння спеціальними навичками (синхронний переклад, лінгвістичні прийоми тощо), можливість надання консультацій, пояснень [99]. Водночас, попри наявність спільних рис між перекладачем і спеціалістом, їх правовий статус має суттєві відмінності. Обидва учасники кримінального провадження володіють спеціальними знаннями, проте характер і межі їх застосування різняться. Перекладач забезпечує реалізацію права на розуміння та участь у процесі осіб, які не володіють державною мовою, тобто виступає комунікативною ланкою між учасниками провадження. Спеціаліст же залучається для застосування наукових,

технічних чи інших спеціальних знань, що сприяють виявленню, фіксації та дослідженню доказів.

Як слушно зазначає О. Капліна, перекладач здійснює діяльність мовного посередництва, тоді як спеціаліст – пізнавальну та технічну [100, с 312]. Таким чином, функції перекладача мають допоміжний, але не доказовий характер, на відміну від діяльності спеціаліста, який може сприяти отриманню доказової інформації. Надання консультацій та пояснень перекладачем повинні стосуватися винятково мовних питань: уточнення значень слів, словосполучень, мовленнєвих конструкцій, роз'яснення специфіки виразів учасників провадження. Для перекладача не є можливою трансляція власних суб'єктивних міркувань з приводу суті справи, особистостей учасників процесу, питань юридичного характеру тощо.

Попри те, що обидва учасники несуть кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві висновки або переклад (ст. 384 Кримінального кодексу України), перекладач не має права оцінювати фактичні обставини чи робити висновки поза межами мовного тлумачення. Отже, перекладача доцільно розглядати як самостійного учасника кримінального провадження, близького за функціональним призначенням до спеціаліста, але відмінного за суттю виконуваних завдань і процесуальною роллю.

Перекладач не є процесуально заінтересованою особою, на нього поширюється ряд обмежень щодо несумісності. Зокрема, стаття 79 КПК забороняє особі участь у кримінальному провадженні як перекладачеві:

- якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, членом сім'ї або близьким родичем сторони, заявника, потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача;
- якщо він брав участь у цьому ж провадженні як слідчий суддя, суддя, захисник або представник, свідок;
- якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах кримінального провадження або існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості;

Закон покладає на перекладача, поряд з іншими учасниками провадження, обов'язок заявлення самовідводу за наявності перелічених вище підстав.

Слід зазначити, що підстави для відводу перекладача, наведені у КПК не є унікальними для нього, натомість збігаються з відповідними підставами для спеціаліста, експерта, судді, прокурора тощо. Подекуди така законодавча практика призводить до порушення принципу юридичної визначеності, призводячи до виникнення деяких спірних питань [101, с 179].

Детальний аналіз кримінального процесуального законодавства дозволяє дійти висновку про повну правосуб'єктність перекладача в провадженні. Не можна не погодитися з думкою В.М. Тертишника: «учасники кримінального процесу – це особи, які вступають у кримінально-процесуальні відносини у зв'язку з подією злочину, чії права та обов'язки регламентуються чинним законодавством» [102, с 38]. Стосовно перекладача така позиція підтверджується чітко визначеним обсягом його прав і обов'язків, закріплених в КПК. Права й обов'язки перекладача можна умовно поділити за критерієм ініціативності на активні (право ставити запитання, уточнювати слова, знайомитися з протоколами, подавати зауваження до них, заявляти клопотання про забезпечення безпеки, обов'язок прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду тощо) та пасивні (право одержати винагороду, обов'язок не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження).

Важливою для розуміння місця перекладача в системі кримінальних процесуальних правовідносин є й процедура його залучення до конкретного кримінального провадження. Таке залучення може відбуватися на двох етапах:

- на стадії досудового розслідування (досудове слідство, дізнання);
- на стадії судового провадження.

Залучення перекладача на стадії досудового розслідування відбувається на підставі постанови слідчого чи прокурора або ухвали слідчого судді, а на стадії судового провадження – на підставі ухвали суду.

Загальною юридичною підставою залучення перекладача є пряма вимога статті 29 КПК: «Слідчий суддя, суд, прокурор, слідчий забезпечують учасникам кримінального провадження, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись у разі необхідності послугами перекладача в порядку, передбаченому цим Кодексом» [73].

Окрім загальної юридичної підстави, визначеної у статті 29 КПК, участь перекладача у кримінальному провадженні передбачена також низкою спеціальних норм, які конкретизують необхідність його залучення у певних процесуальних ситуаціях.

Так, стаття 567 КПК регламентує порядок допиту за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції, при цьому прямо зобов'язує забезпечити участь перекладача під час такої процесуальної дії. Ця норма є проявом міжнародного співробітництва у сфері кримінального судочинства та гарантує реалізацію прав учасників, які не володіють державною мовою.

У статті 583 КПК щодо тимчасового арешту передбачено, що під час розгляду слідчим суддею заяви особи про згоду на її видачу (екстрадицію) участь перекладача є обов'язковою за наявності такої потреби. Аналогічне положення закріплене у статті 584 КПК, яка стосується застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для забезпечення видачі особи (екстрадиційного арешту) – якщо особа не володіє державною мовою, їй забезпечується участь перекладача. Подібна гарантія міститься і у статті 585 КПК, що визначає порядок застосування запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою. У разі розгляду заяви про згоду на видачу (екстрадицію) така процесуальна дія також проводиться за участю перекладача.

Таким чином, спеціальні положення КПК України не лише розвивають загальну норму статті 29, а й визначають конкретні процесуальні випадки, коли участь перекладача є обов'язковою. Це свідчить про послідовне нормативне

закріплення ролі перекладача як гаранта реалізації права на мовне розуміння та справедливий судовий розгляд у кримінальному процесі.

Фактична підстава залучення перекладача полягає в очевидному неволодінні або недостатньому володінні мовою судочинства одного з учасників провадження. Слід зазначити, що поняття «неволодіння» чи «недостатнього володіння» державною мовою для кримінальних процесуальних цілей є оціночними й не знаходять свого детального роз'яснення в законодавчих актах. Саме тому, на практиці нерідко виникають прецеденти зловживання стороною захисту правом користування послугами перекладача задля створення хибного враження щодо неволодіння мовою судочинства та, як наслідок – затягування процесуальних строків. Однак, наразі навряд чи видається можливим запровадити та ефективно використовувати критерії визначення обсягів «неволодіння» державною мовою які були б недискримінаційними та не порушували б загальних засад кримінального провадження. [103, 12].

На кожній стадії кримінального процесу роль перекладача визначається комплексом завдань, які він виконує. На етапі досудового розслідування, перекладачі допомагають слідчому, прокурору, слідчому судді взаємодіяти з підозрюваним, свідком тощо, забезпечуючи здатність останніх розуміти поставлені питання, усвідомлювати власні процесуальні права та обов'язки, належним чином брати участь у слідчих діях. На стадій ж судового провадження перекладач забезпечує переклад виступів учасників процесу, доказової інформації (може включати в себе письмові матеріали, показання, аудіо- та відео- матеріали тощо). Завдання перекладача полягає не лише суто в лінгвістичному перекладі, але й у передачі контексту та культурних відтінків, що можуть впливати на правильне сприйняття інформації всіма учасниками процесу.

Аналіз доктринальних підходів до детермінації ролі перекладача дає підстави стверджувати про існування різних критеріїв, що висуваються до цього учасника провадження. Наприклад, М. Рагинський акцентує увагу на двох ключових вимогах: вільне володіння мовами, необхідними для провадження у

справі, та відсутність зацікавленості у підсумковому результаті розгляду [104, с. 34, 98]. У свою чергу, В. Л. Петрухін розширює перелік до трьох: компетентність, яка включає вільне володіння мовами для здійснення перекладу; незацікавленість у результаті справи (як прямого, так і опосередкованого характеру); а також неприпустимість поєднання функціоналу перекладача з іншими процесуальними обов'язками в рамках кримінального провадження [105, с. 417]. У підручнику «Кримінальний процес» за загальною редакцією В. Тація та В. Пшонки вказано, що «перекладачем може бути будь-яка особа, що вільно володіє як мовою судочинства, так і мовою, якою користується учасник кримінального провадження, при цьому закон не вимагає обов'язкової наявності у перекладача філологічної освіти» [98, с. 417]. Загалом, позиції всіх згаданих науковців не суперечать вимогам, встановленим КПК України, а відображають теоретичне осмислення та інтерпретацію чинного законодавчого матеріалу.

На підставі аналізу вищенаведених наукових позицій, доцільно виокремити ключові та універсальні критерії, яким має відповідати особа, що залучається до кримінального провадження у статусі перекладача:

1. Професійна лінгвістична компетентність: перекладач повинен вільно володіти мовами, необхідними для здійснення перекладу. Ця вимога є основою для забезпечення точності та адекватності комунікації в процесі.
2. Процесуальна дієздатність: суб'єкт має бути повнолітньою та дієздатною особою. Це є необхідною умовою для належного усвідомлення своїх процесуальних обов'язків та відповідальності за достовірність перекладу.
3. Спеціалізована перекладацька кваліфікація: важливою ознакою є наявність спеціальної перекладацької компетентності, що охоплює знання юридичної термінології та правил роботи в процесуальному середовищі.
4. Незалежність та неупередженість: перекладач не повинен мати жодної (ані прямої, ані опосередкованої) зацікавленості у результаті розгляду конкретної кримінальної справи. Ця вимога гарантує об'єктивність його роботи.

КПК прямо передбачає право на користування послугами перекладача для таких учасників провадження як: підозрюваний, потерпілий, свідок, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, особа, стосовно якої надійшло прохання Міжнародного кримінального суду про співробітництво, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу (екстрадицію) на запит іноземної держави (тимчасовий екстрадиційний арешт). Така суттєва кількість учасників процесу свідчить про значний «простір» для застосування перекладачем своїх компетенцій та навичок. Однак, задля забезпечення адекватного рівня реалізації перекладачем, залученим до кримінального провадження своїх послуг, конче необхідним є належне дотримання його прав, гарантованих законом, як однієї зі складових процесуального статусу.

Перекладач у кримінальному провадженні має чітко визначений набір процесуальних прав, закріплених у КПК, що визначають його статус як самостійного суб'єкта процесуальних відносин. Закон прямо наділяє перекладача низкою прав, які спрямовані на забезпечення якості лінгвістичного посередництва і на гарантування реалізації процесуальних прав осіб, що не володіють державною мовою: право ставити питання з метою уточнення для правильного перекладу; право ознайомлюватися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження; право одержати винагороду за виконаний переклад та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням; право заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом (частина друга ст. 68 КПК; ст. 122 КПК; ст. 126 КПК). Ці норми не лише фіксують формальний перелік прав перекладача, а й визначають їх функціональне призначення в процесі – забезпечувати точність комунікації, документальну достовірність і матеріально-правове визнання ролі перекладача як необхідного процесуального актора

Право перекладача ставити питання з метою уточнення слід розуміти як гарантію лінгвістичної адекватності викладу обставин та фактів, що мають істотне значення для процесу. В науковій літературі підкреслюється, що «право перекладача ставити питання учасникам кримінального провадження,

обумовлено специфікою здійснюваного перекладу», тобто воно впливає із самої природи усного й письмового перекладу та необхідності з'ясувати контекст, стилістичні й термінологічні особливості висловлювань, щоб уникнути ймовірності хибної інтерпретації. Така процесуальна можливість має практичне значення: без неї ризик систематичних помилок перекладу, що можуть вплинути на суттєві правові наслідки, різко зростає [106, с. 218]. Як впливає зі змісту норми п. 1 частини другої статті 68 КПК, перекладач має право ставити питання лише з метою уточнення перекладу. І. Іванюк стверджує, що «за відсутності у питаннях перекладача мети уточнення перекладу він перебирає на себе невласні функції та зможе використати таке право на шкоду інтересам правосуддя, наприклад, для спрямування учасників процесу у хибному напрямку з метою перешкодити встановленню істини у справі» [107, с. 342].

Право перекладача ознайомлюватися з протоколами й подавати до них зауваження створює механізм формального контролю за відповідністю перекладу процесуальним актам. У деяких наукових працях простежується думка, що доступ перекладача до протоколів і можливість внесення зауважень є «одним із ключових елементів процесуальної функції перекладача», оскільки саме через це право забезпечується перевірка та коригування мовної транскрипції процесуальних дій, що, у свою чергу, підвищує доказову надійність матеріалів провадження. Визнання цього права на законодавчому рівні означає, що перекладач виступає не як технічний допоміжний персонал, а як активний учасник процедури фіксації процесуальних відомостей.

Право на винагороду та відшкодування витрат, зафіксоване в ст. 122 КПК та підзаконних актах, має не лише матеріально-економічний, а й інституційний вимір: забезпечення оплати робить послуги перекладача доступними й привабливими для професійних фахівців, зменшуючи ризик залучення непідготовлених осіб зі слабкою кваліфікацією. Державне фінансування винагороди і компенсацій створює передумови для стабільного функціонування інституту перекладача у кримінальному процесі та для належного гарантування прав осіб, які не володіють мовою кримінального провадження.

Право заявляти клопотання про забезпечення безпеки – спеціальна гарантія, яка визнає, що виконання перекладацьких функцій може супроводжуватися ризиками для особистої безпеки перекладача. За визначенням, запропонованим П. Михайловим, – «безпека учасників кримінального провадження – це стан правової захищеності учасників кримінального провадження за якого їм не загрожує небезпека через несвоєчасне виявлення, запобігання і нейтралізацію реальних та потенційних загроз» [108, с. 410]. Відповідно до статті 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», за наявності відповідних підстав, право на забезпечення безпеки шляхом застосування заходів, передбачених цим Законом, мають, серед інших учасників провадження, й перекладачі [109].

Наявність у кримінальному процесуальному законодавстві зазначених положень відображає розуміння природи участі перекладача в деяких категоріях кримінальних проваджень (насильницькі злочини, організована злочинність тощо) і дозволяє застосовувати до перекладача процесуальні механізми захисту. Доктрина зазначає, що таке право посилює процесуальну автономію кожного учасника провадження, зокрема й перекладача, та замикає ланцюг гарантій, необхідних для безпечного надання професійних послуг у контексті кримінального судочинства.

Нормативне визначення прав перекладача підсилюється позиціями доктрини та судової практики, які окреслюють його статус як окремого процесуального суб'єкта. Зокрема, у наукових дослідженнях підкреслюється, що «перекладач є самостійним учасником кримінального провадження», що підтверджує ідею про те, що перекладач володіє не лише технічною, а й процесуальною правосуб'єктністю, відповідно, його права мають бути реально забезпечені органами досудового розслідування та судом. Крім того, висловлена позиція свідчить, що «учасники кримінального провадження та суд не мають права перебирати на себе обов'язки перекладача», що прямо вказує на ексклюзивність пов'язаних із перекладачем процесуальних прав і на заборону їх

запозичення іншими учасниками процесу, оскільки це підривало б саму природу встановлених законодавством гарантій. [110, с. 273].

Отже, описані права перекладача як учасника кримінального провадження становлять законодавчо закріплений комплекс гарантій, що є базисом процесуального статусу цього учасника процесу. Права перекладача забезпечують його автономію, можливість належної реалізації притаманних функцій та професійних компетенцій, що, в свою чергу, гарантує мовну справедливість у кримінальному процесі та сприяє надійному встановленню фактичних обставин справи. Реалізація цих прав на практиці вимагає від державних органів не лише формальної констатації, а й системного забезпечення адекватного фінансування, доступу до документів, можливості комунікативного втручання перекладача в межах його прав, а також судової та адміністративної практики, яка б підтверджувала ексклюзивність і захищеність процесуальних прав перекладача.

Нормативно-процесуальна система обов'язків перекладача як учасника кримінального провадження ґрунтується насамперед на положеннях ч. 3 ст. 68 КПК, яка прямо встановлює ключові з них:

- прибуття за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду;
- заявлення самовідводу за наявності передбачених законом підстав;
- здійснення повного і правильного перекладу з посвідченням підписом;
- нерозголошення без дозволу органу досудового розслідування або суду відомостей, що стали відомі перекладачеві у зв'язку з виконанням обов'язків.

У наведеній нормі простежується поєднання організаційно-процесуальних і професійно-етичних зобов'язань: з одного боку, перекладач зобов'язаний з'явитися за викликом і брати участь у процесуальних діях за потреби (що гарантує реалізацію дотримання принципу мови кримінального провадження й забезпечує належне мовне посередництво підозрюваному, потерпілому або іншому учасникові), з іншого – повинен володіти компетенцією, необхідною для якісного виконання перекладацької функції та не допускати дій, які підривають

довіру до перекладу. М. Леоненко підкреслює, що «перекладач може й повинен брати участь у всіх слідчих діях, якщо того вимагають організаційні засади й інтереси правосуддя», що логічно впливає із процесуальної ролі перекладача у забезпеченні доступу до правосуддя [111, с. 255].

Обов'язок здійснювати «повний і правильний переклад» і засвідчувати його підписом має подвійний правовий ефект: по-перше, він перетворює перекладений текст/мову у процесуальний доказ, юридична сила якого залежить від відсутності доказів його невідповідності істині, по-друге, підпис перекладача створює юридичну підставу для притягнення його до відповідальності у випадку встановлення завідомо фактів неправильного перекладу або відмови без поважних причин від виконання покладених завдань. Погоджуємося з твердженням А. Андрасяк, О. Олійник та А. Лукомської: «з юридичної точки зору, свідомо неправильний переклад – це переклад, за якого спотворюється усна або письмова інформація, що має істотне значення для справи; коли перекладений текст (або усне мовлення) не містить необхідних для кримінального провадження відомостей, наявних в оригіналі, або ці відомості спотворені (перекладені неправильно). При цьому злочин вважається закінченим із моменту, коли хибна інформація стала відома правоохоронному органу: це може бути момент підписання протоколу допиту або передачі перекладеного письмового тексту до правоохоронного органу» [112, с. 381]. О. Скрябіним відзначається потреба в інститутах забезпечення якості перекладу (сертифікація, лінгвістична експертиза), оскільки «відповідальність перекладача за завідомо неправильний переклад вимагає спеціалізованого механізму верифікації», а докази неправоти перекладача нерідко повинні підтверджуватися експертним висновком [113, с. 158].

Обов'язок не розголошувати відомості, пов'язані з суттю провадження, витікає як із процесуального припису, так і з професійної етики. Непублічність інформації, яка стала відомою перекладачеві у зв'язку з виконанням обов'язків, є елементом забезпечення таємниці слідства і гарантією недопущення втручання у кримінальний процес. Цим обумовлюється необхідність чіткого інформування

перекладача про межі доступу до матеріалів і санкції за їх порушення. Водночас нерідко виникають колізії при встановленні меж такої заборони, що викликає необхідність розроблення адміністративних процедур контролю режимів доступу до інформації.

Процедурні зобов'язання перекладача також включають вимогу заявити самовідвід у разі наявності обставин, які можуть породити сумнів у його неупередженості або компетентності. Це правило спрямоване на запобігання конфлікту інтересів і забезпечення довіри до процесуального перекладу. І. Мачуська, В. Мачуський та Т. Гуляр радять доповнити подібну норму цивільного процесуального законодавства правилами попереднього встановлення компетенції і роз'яснення перекладачеві його функцій перед початком процесуальної дії. Дослідники акцентують: «необхідним елементом процесуального залучення перекладача є попередня перевірка його компетентності й роз'яснення прав і обов'язків», що зменшує ризик відводів і процесуальних затримок [114, с. 233].

У практичному вимірі обов'язок з'явитися за викликом і виконати доручену роботу поєднується з матеріально-організаційними гарантіями: нормативно встановлені правила оплати та відшкодування витрат (стаття 122 КПК) мають гарантувати, що перекладач не буде позбавлений можливості виконати обов'язок з причин матеріального характеру. Однак, звернемо увагу, що наявність формальної гарантії оплати не виключає проблем з оперативністю виплат і ефективністю механізмів компенсації, зокрема в разі повторних або термінових викликів.

На думку Р. Савчука, процесуальні обов'язки перекладача мають бути підтримані системою контролю якості та відповідальності, яка б забезпечувала пропорційність санкцій (адміністративна чи кримінальна відповідальність залежно від тяжкості порушення) і процедури оскарження рішень про притягнення до відповідальності. Дослідник зазначає, що: «питання співрозмірності відповідальності перекладача за невиконання обов'язків потребує законодавчого перегляду з метою уникнення надмірних санкцій та

забезпечення ефективних превентивних заходів» [115, с. 13]. Ця теза підкреслює, що обов'язки перекладача не існують у вакуумі: вони інтегровані в загальну процесуальну архітектуру прав, гарантій, інструментів контролю та засобів забезпечення якості перекладацької діяльності в кримінальному процесі.

2.3. Професійні стандарти, етика та відповідальність перекладача в кримінальному провадженні

Інтенсивна глобалізація та динамічний розвиток сучасних технологій значною мірою посприяли усуненню географічних обмежень, що, відповідно, поширило сферу застосування перекладацьких послуг в будь-якій сфері суспільної життєдіяльності. В умовах стрімкого поживлення міжнародної взаємодії в економіці, соціальних відносинах, політиці тощо критично необхідною є швидка адаптація підготовки фахівців із перекладу, здатних працювати зокрема й з правовою термінологією та специфічними процедурами. З огляду на зростаючу потребу у кваліфікованих перекладачах з року в рік, до них висуваються посилені вимоги щодо професійної компетентності, рівня освіти та неухильного дотримання міжнародних і національних стандартів [116, с. 33, 117]. Це, безумовно, стосується і перекладів, які залучаються до кримінального провадження

З огляду на зазначене, існує нагальна потреба в ретельному аналізі та дослідженні професійних та етичних стандартів, а також кваліфікаційних вимог, що мають бути в обов'язковому порядку дотримані будь-якою особою, яка виконує функції перекладача в кримінальному провадженні. Застосування системного ризик-орієнтованого підходу до відбору професійних перекладачів для участі в кримінальному провадженні та встановлення чітких і прозорих правил сертифікації та оцінки рівня компетенції відповідних спеціалістів цілком можуть вирішити наявні проблеми та запобігти потенційним суттєвим порушенням вимог кримінального процесуального законодавства. Таким чином, для забезпечення достовірності, об'єктивності та законності кримінального провадження, видається необхідним формування чітко структурованої системи професійних та етичних вимог до перекладача як специфічного суб'єкта

процесу. Ця система має слугувати орієнтиром для закладів вищої освіти, що готують таких фахівців, професійних асоціацій, об'єднань перекладачів, державних органів тощо. Актуальність дослідження цієї проблематики підкреслюється відсутністю уніфікованого національного стандарту (зокрема, з урахуванням сучасних технологій, наприклад, машинного перекладу, штучного інтелекту, нейронних мереж та постредагування) для перекладацьких послуг, що надаються у сфері юстиції та кримінального судочинства.

Відповідно до Закону України «Про стандартизацію», метою та основними принципами державної політики у даній сфері є, зокрема, забезпечення відповідності об'єктів стандартизації своєму призначенню, належне дотримання прав та інтересів споживачів, сприяння адаптації до сучасних досягнень науки і техніки, впровадженню інновацій, прийняття в Україні міжнародних і регіональних стандартів та кодексів ustalеної практики як національних. Цим же Законом термін «стандарт» визначається як «нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері» [118].

Виходячи із наведеного визначення, розуміємо що на практиці стандарт професійної діяльності покликаний відобразити узагальнені вимоги якомога ширшого кола зацікавлених осіб (як фізичних так і юридичних) до кандидатур на роль перекладача для вирішення ним тих чи інших завдань.

Стандарти являють собою нормативні документи, які розробляються спеціалізованими організаціями з розробки стандартів (Standards Development Organizations – SDO), як-от Міжнародна організація зі стандартизації (ISO).

На практиці ці документи характеризуються суттєвою різноманітністю за змістом та функціональним призначенням. Зокрема, деякі стандарти виконують функцію термінологічних довідників, уніфікуючи спільну термінологію та дефініції для певної галузі знань або технічної сфери. Інша категорія стандартів пропонує еталонну (референтну) структуру або модель, яка є корисною для

ініціювання нових видів професійної діяльності або оптимізації та раціоналізації вже наявних процесів.

Стандартизація в Україні відбувається як на основі вітчизняних наукових досліджень, знань і практики, так і на основі міжнародно прийнятих стандартів. Затвердження міжнародних стандартів в якості національних може пришвидшити досягнення національною продукцією міжнародно визнаної відповідності призначеності, сумісності, взаємозамінності та безпечності, а також посприяти виходу її на міжнародні ринки [119, 34].

Навіть за відсутності офіційної формалізації значна частина стандартизованих матеріалів, що застосовуються при наданні перекладацьких послуг, фактично функціонує як стандарти де-факто. Ці стандарти охоплюють дані, інструментарій або методології, які загальноприйняті та використовуються галузевою спільнотою за мовчазною згодою, незважаючи на відсутність офіційного статусу чи проходження формалізованих процедур. Однією з ключових функцій стандартизованої оцінки є забезпечення однозначності та чіткого визначення показників, що застосовуються. Л. Офрант зазначає, що: «це має вирішальне значення, «особливо в контексті укладання комерційних контрактів (B2B), де уникнення двозначності є необхідною умовою для юридичної чистоти та прозорості угоди» [120], втім, на наше переконання, наведена думка є цілком справедливою й для цілей галузі кримінального процесуального перекладу.

Діяльність перекладача та вимоги до якості перекладацьких послуг регламентуються низкою нормативно-правових актів, серед яких ключове місце посідають європейські стандарти ISO [121, 64]. Ці міжнародні стандарти, що встановлюють кваліфікаційні вимоги до фахівців, які були імplementовані та прийняті як національні стандарти більш ніж п'ятдесятьма національними органами стандартизації, а також низкою організацій, що входять до структури ООН. Україна розпочала процес приєднання до цієї системи стандартизації та впровадження відповідних норм, починаючи з 2009 року [122].

Концепція уніфікації та досягнення спільних стандартів якості перекладу має тривалу історію. До 2017 року ключовим стандартом якості для цієї сфери вважався ISO 17100:2015 [123], який фокусувався виключно на процесі перекладу, виконаного людиною, а також на основних вимогах до залучених ресурсів та процедур. У тексті цього стандарту чітко артикульовано, що його положення поширюються лише на переклад, здійснений фахівцем, і жодним чином не стосуються якості машинного перекладу (як «сирого», так і постредагованого) чи самих систем машинного перекладу.

Таким чином, діяльність суб'єктів, які надають послуги письмового перекладу, насамперед регламентується стандартом ISO 17100:2015 «Translation services – Requirements for translation services», який замінив попередній стандарт EN 15038:2006. Слід особливо підкреслити, що цей документ стосується саме письмового перекладу і не регулює процес постобробки машинного перекладу [124, 165].

Крім того, надавачі перекладацьких послуг зобов'язані керуватися іншими профільними стандартами:

- ISO 18841 – стандарт, що регламентує послуги усного перекладу, встановлюючи вимоги до професійної компетенції, кваліфікації та етичних норм для перекладачів.

- ISO 9001 – універсальний стандарт, що стосується системи управління якістю. Його особливість полягає у широкій застосовності до будь-якої галузі, включно зі сферою перекладацьких послуг.

Крім згаданих міжнародних документів, у сфері мовних послуг також застосовується низка американських стандартів ASTM (Американське товариство з випробування матеріалів), розроблених Міжнародним технічним комітетом ASTM F43 з мовних послуг та продуктів.

Ці стандарти охоплюють широкий спектр діяльності та включають такі ключові документи:

- F1562 Standard Guide for Use-Oriented Foreign Language Instruction (Стандартний посібник з практично орієнтованого навчання іноземної мови);

- F2089 Standard Practice for Language Interpreting (Стандартна практика усного перекладу);
- F2575 Standard Guide for Quality Assurance in Translation (Стандартний посібник із забезпечення якості письмового перекладу);
- F2889 Standard Practice for Assessing Language Proficiency (Стандартна практика оцінювання мовної кваліфікації);
- F3130 Standard Practice for Language Service Companies (Стандартна практика для компаній, що надають мовні послуги);
- ASTM WK54884, Standard Practice for Linguistic Quality Assessment Framework (Стандартна практика для основи оцінювання лінгвістичної якості).

Загальноєвропейський стандарт BS EN ISO 17100:2015 фокусується на встановленні вимог лише для надавачів перекладацьких послуг, регулюючи, таким чином, тільки одну сторону цього процесу. На противагу цьому, американський стандарт ASTM F2575-06 має іншу особливість: він визначає параметри якості надання послуг шляхом регулювання взаємовідносин між усіма суб'єктами, залученими до перекладацького процесу, включаючи замовників та безпосередньо виконавців (перекладачів) [125, 65].

Для визначення обов'язковості застосування стандартів на території України необхідно проаналізувати положення Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб», яким визнано Господарський кодекс України таким, що втратив чинність та роз'яснення Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, зокрема в контексті скасування міждержавних стандартів (ДСТУ) у 2015 році.

Стандарти якості перекладацьких послуг імплементовані в Україні

№ з/п	Назва	Аналог ISO
1	ДСТУ EN ISO 17100:2017 (EN ISO 17100:2015, IDT; ISO 17100:2015, IDT)	ISO 17100:2015
2	ДСТУ 4309: 2004 (ISO 2384:1977, MOD)	ISO 2384:1977

3	ДСТУ ISO 860:2018 (ISO 860:2007, IDT)	ISO 860:2007
4	ДСТУ ISO 24616:2017 (ISO 24616:2012, IDT)	ISO 24616:2012
5	ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT)	ISO 9001:2015

Таблиця 1

Ключовим принципом, закріпленим у пункті 4 частини другої статті 4 та частині першій статті 23 Закону України «Про стандартизацію», є добровільне застосування національних стандартів. Це означає, що національні стандарти мають рекомендаційний характер, за винятком випадків, коли їхня обов'язковість прямо встановлена іншими нормативно-правовими актами.

Проект стандарту, розроблений відповідно до встановлених процедур і прийнятий національним органом стандартизації (функції якого покладено на Державне підприємство «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості»), набуває статусу національного стандарту [126]. Його застосування відбувається або безпосередньо, або шляхом посилання на нього в інших офіційних документах.

Аналогічний принцип добровільності поширюється і на галузеві нормативні документи, за винятком тих ситуацій, де їхнє обов'язкове використання передбачено законодавством.

Законодавство також допускає, що суб'єкти господарювання (наприклад, виробники чи надавачі послуг) можуть використовувати нечинні (ще не визнані національними) стандарти у своїй професійній діяльності як звичайні інструкції, правила чи внутрішні настанови для упорядкування процесів. Однак, посилатися на такі стандарти як на чинні та офіційно визнані заборонено, оскільки вони не пройшли процедуру затвердження національним органом стандартизації.

Забезпечення захисту конфіденційної інформації є нагальною проблемою в перекладацькій сфері. Несанкціоноване розголошення або витік даних фізичних та юридичних осіб, з яким надаються перекладацькі послуги, може мати серйозні наслідки, включаючи порушення таємниці ділових операцій, ускладнення співпраці з партнерами та інвесторами, а також значну репутаційну шкоду тощо [127].

З огляду на це, виникає потреба у постійному моніторингу безпеки взаємодії перекладача з сучасними електронними інструментами, які використовуються для перекладу, а також з електронними ресурсами, що застосовуються для отримання, систематизації та інтерпретації матеріалів у цифровому середовищі. Це передбачає контроль за дотриманням інформаційної безпеки на всіх етапах роботи.

У березні 2000 року в Україні було вперше введено в дію стандарт Асоціації перекладачів України «Кваліфікація та сертифікація перекладачів. Загальні вимоги» (далі - СТТУ АПУ 001-2000) та стандарт «Послуги з письмового та усного перекладу. Загальні правила і вимоги до надання послуг» (далі - СТТУ АПУ 002-2000). Ці стандарти було зареєстровано Українським науково-дослідним Інститутом стандартизації, сертифікації й інформатики 27 квітня 2000 року. СТТУ АПУ 001-2000 установлює вимоги до кваліфікації персоналу, що виконує усні та письмові переклади, і систему сертифікації його відповідності [128]. Фактично, саме цим вітчизняним документом унормовується більшість питань щодо стандартизації професійної перекладацької діяльності в Україні. Серед іншого, СТТУ АПУ 001-2000 встановлює:

- вимоги до незалежного органу сертифікації, уповноважених органів та екзаменаційних центрів;
- структуру, правила та систему оцінки кваліфікаційного іспиту (практичний іспит + письмовий переклад або усний переклад);
- відповідальність кожного суб'єкта процесу сертифікації (незалежний орган, уповноважений орган, екзаменаційний центр, роботодавець);
- кваліфікаційні вимоги до перекладачів та категорювання посад (перекладач, перекладач II та I категорій та провідний перекладач).

У свою чергу, стандарт СТТУ АПУ 002-2000 установлює вимоги до якості послуг щодо виконання усного та письмового перекладу, що їх надають підприємства, які займаються перекладацькою діяльністю, незалежно від їхньої відомчої належності й організаційно-правової форми (СТТУ АПУ 002-2000, 2000). Стандарт СТТУ АПУ 002-2000 максимально детально описує прикладні

аспекти здійснення перекладацької роботи, висуваючи вимоги щодо відповідності перекладеного тексту (за змістом, сенсом, стилістикою, оформленням), відсутності помилок, застосування термінології, скорочень, аббревіатур тощо. Цим документом регламентовано також процедуру приймання і оформлення замовлень, процедуру надання послуг й відповідальність виконавців [129].

Ураховуючі стійкі та динамічні євроінтеграційні процеси й закріплену в Конституції України незворотність європейського курсу, необхідним є також звернути увагу на аналогічні документи, що відносяться до *Acquis Communautaire*. Так, наразі основним стандартом перекладацької галузі Європейського Союзу (далі – ЄС) є стандарт EN 15038, прийнятий Європейською Комісією у 2006 році. Цей документ, який став результатом консолідації положень більш ніж 30 стандартів держав-членів є частиною законодавства ЄС та носить наддержавний характер. Стандарт EN 15038 перелічує основні дефініції, які стосуються професійної діяльності перекладачів, універсальні критерії компетентності до осіб, що мають намір надавати перекладацькі послуги, звід загальних правил та форматів співпраці замовника й постачальника послуг перекладу тощо. Так, стандарт EN 15038 виокремлює 5 ключових критеріїв компетентності перекладача:

- 1) *Translating competence* (перекладацька компетенція). Передбачає можливість якісно перекласти текст, достовірно передавши його зміст і сутність;
- 2) *Linguistic and textual competence in the source language and the target language* (Лінгвістична та текстова компетентність мовою оригіналу та мовою перекладу). Вимагається досконале володіння лексикою, спеціальною термінологією обох мов;
- 3) *Research competence, information acquisition and processing* (Дослідницька компетентність, збір та обробка інформації). Включає вимогу збирати та обробляти додаткову інформацію для більш глибокої та фахової інтерпретації опрацьованого тексту;

- 4) *Cultural competence* (культурна компетенція). Вимагає враховувати специфічність культурних цінностей носіїв мов, їх ціннісні системи тощо;
- 5) *Technical competence* (технічна компетенція). Передбачає застосування спеціальних професійних прийомів перекладу [130].

На думку А.С. Ольховської, «всі основні вимоги, що їх на сьогоднішній день висувають майбутні роботодавці, наявні в європейському стандарті, а отже він дійсно виступає показником потреб перекладацьких компаній, які працюють на сучасному ринку і може використовуватися для побудови моделі фахової компетентності перекладача» [131, с 54].

Ураховуючи вищенаведене, розглянемо детальніше застосування стандартів перекладацької галузі саме у розрізі кримінальних процесуальних правовідносин. Як зазначає В. Стратонов, «оскільки вісімдесят відсотків доказової інформації отримується в процесі вербальних відносин, а фактично вся вона процесуально закріплюється письмово, то мова якраз і складає основу всієї процесуальної діяльності. Але не завжди всі сторони (особи) які беруть участь у кримінальному процесі володіють мовою якою проводиться розслідування. Тому особа яка проводить розслідування чи здійснює судовий розгляд може запросити перекладача, тобто особу яка володіє мовою» [132, с 169].

Дійсно, за участі у кримінальному процесі осіб, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, перекладач може і повинен бути залучений у порядку статті 68 КПК як на стадії досудового розслідування так і на етапі судового розгляду. Можна також стверджувати, що з огляду на виняткову соціальну значущість та підвищену відповідальність кримінальних процесуальних правовідносин, вимоги до їх суб'єктів, зокрема й перекладача, мають бути суттєво підвищеними порівняно з іншими сферами їх професійної діяльності. Отже, особа, яка претендує на роль такого перекладача повинна володіти бездоганним рівнем компетенції як у письмовому (робота з протоколами процесуальних дій, переклад доказових документів), так і в усному (переклад показань та пояснень учасників процесу) перекладі. Для цілей здійснення перекладу в рамках кримінального процесу не достатньо загального

володіння перекладачем двома мовами, як і недостатньо володіння універсальною юридичною термінологією. Так, з метою забезпечення відповідності другому (лінгвістично-текстуальний) та п'ятому (технічний) критерію компетентності стандарту EN 15038, перекладач повинен досконало оперувати саме кримінальними процесуальними термінами, розуміти специфіку процесуальних дій, орієнтуватися в етапах провадження тощо).

Станом на зараз в Україні не існує окремих стандартів або кваліфікаційних вимог для перекладачів, які здійснюють переклад саме у кримінальному процесі. Такі обставини свідчать про наявність ризику залучення недостатньо компетентного та фахового перекладача, що в свою чергу може серйозно зашкодити дотриманню прав певних учасників кримінального процесу. Видається необхідним запровадити у рамках перекладацької галузі окремі стандарти та критерії відповідності (компетентності) саме для «процесуальних» перекладачів. Потенційно такий документ (або декілька документів) може бути розроблено та видано на базі Національної академії правових наук України (далі – НАПрНУ). За аналогією до Центру правничої термінології в межах НАПрНУ може бути виокремлено ad-hoc проєктний офіс (комісію) з розробки стандартів та критеріїв компетентності перекладачів, які залучаються до кримінального процесу [133, с 169].

Процеси, які передбачають використання послуг усних і письмових перекладачів, є частиною повсякденної судової практики держав-членів ЄС. Юридичні усні перекладачі та письмові перекладачі, чий професії сформувалися остаточно та набули сучасної форми під час Нюрнберзького процесу, стали невід'ємною частиною функціонування судів та правоохоронних органів. Жодна інша міжурядова інституція не використовує таку кількість офіційних мов, як ЄС (а саме 24) [134, с. 92]. Кількість розмовних мов у блоці ще більша – станом на сьогодні в ЄС говорять близько 450 мовами, а багатомовність є одним із основоположних принципів ЄС, який, безумовно, поширюється, зокрема, й на кримінальне провадження. Очевидно, що кожна особа, підозрювана або обвинувачена у вчиненні злочину, повинна мати змогу зрозуміти, у чому її

підозрюють або звинувачують, незалежно від того, у якій державі ЄС вона перебуває.

У жовтні 2010 року Європейський Парламент та Рада ухвалили Директиву 2010/64/ЄС «Про право на усний і письмовий переклад у кримінальному провадженні» [135]. Це стало першою в історії спробою гарантувати за допомогою законодавства ЄС мінімальні стандарти для надання мовних послуг у кримінальному провадженні [136]. Крім того, Директива прямо розглянула питання якості послуг усного та письмового перекладу в кримінальному провадженні – це також стало першим прецедентом в історії ЄС.

На початку 2000-х років дослідження Європейської Комісії засвідчили, що, хоча теоретично держави-члени усвідомлювали свій обов'язок надавати безоплатних усних і письмових перекладачів у кримінальному провадженні, насправді вони не виконували цього обов'язку належним чином. Причинами невиконання були витрати, бюрократія та складніші логістичні вимоги у випадках менш поширених мов [137, с. 11]. Така ситуація переважала, незважаючи на те, що на той час вже існувала приблизно п'ятдесятирічна історія міжнародних та європейських угод, які наголошували, що кожна особа, яка не розуміє мови свого кримінального провадження, повинна бути забезпечена усними та письмовими перекладачами безкоштовно. Це право закріплено, зокрема, у Європейській конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ, Конвенція), Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (далі – МПГПП) та Хартії основних прав ЄС (далі – ХОП). Європейський процес уніфікації стандартів кримінального провадження у державах-членах ЄС набрав обертів у 1999 році з Тамперськими висновками, а у 2009 році – зі Стокгольмською програмою, яка ґрунтувалася на Тамперських висновках. Стокгольмська програма включала «Дорожню карту посилення процесуальних прав підозрюваних або обвинувачених осіб у кримінальному провадженні», яка була частиною Резолюції, ухваленої також у 2009 році, незадовго до самої Програми, і була розроблена для поетапної реалізації протягом 2010 - 2016 років [138, с 106].

Для наочності й більшого розуміння контексту досліджуваних обставин, доцільно звернутися до прикладу правового регулювання процедури залучення перекладача до кримінального провадження в конкретних держав-членах ЄС, що дозволить простежити спільні тенденції та відмінності у підходах до визначення його процесуальної ролі та гарантій діяльності. Для відповідного аналізу оберемо Німеччину, Польщу та Іспанію, як країни зі значними культурними, історичними та правовими відмінностями, що збільшить показовість порівняння.

Отже, на момент ухвалення Директиви правове регулювання професій усного та письмового перекладача суттєво різнилося в Німеччині, Польщі та Іспанії. У Німеччині закони, що регулюють діяльність перекладачів, наразі існують лише на рівні федеральних земель. У рамках законодавства, спрямованого на модернізацію кримінального провадження, наприкінці 2019 року федеральний уряд Німеччини ухвалив Закон «Про судових усних перекладачів», який набув чинності 1 січня 2023 року [139]. Однак, як випливає з його назви, закон поширюється лише на усних перекладачів. Польща ще у 2004 році ухвалила прогресивний закон (*Ustawa o zawodzie tłumacza przysięgłego*), який деякі дослідники описують як найкращий закон про усних і письмових перекладачів у Європі, але який не може бути ефективно імплементований через те, що він не був достатньо кодифікований у Кримінальному процесуальному кодексі Польщі та Законі Польщі «Про суди» [140]. В Іспанії до сьогодні не існує законів про усних і письмових перекладачів ані на національному рівні, ані на рівні автономних спільнот, а також немає жодного комплексного регулювання цих професій. Це виглядає достатньо дивно, оскільки за останні 20 років в країні значно зросла кількість проваджень, що вимагають послуг усних та письмових перекладачів [141]. У всіх трьох країнах суди зрештою можуть залучати будь-кого для надання послуг усного перекладу, за умови, що залучена особа має необхідні мовні навички – хоча закони майже не визначають, які саме навички необхідні, і не встановлюють конкретного порогу володіння мовою. Однак для письмового перекладу застосовуються суворіші критерії: у всіх трьох країнах лише присяжні перекладачі уповноважені використовувати засвідчувальний

штамп, який підтверджує точність перекладів, наданих судам та іншим органам влади [142].

Шляхи до опанування професій юридичного усного та юридичного письмового перекладача суттєво різняться. У багатьох країнах ЄС претенденти на ці професії можуть скласти державні іспити (тобто іспити, дозволені або проведені державними органами), які засвідчують, що вони володіють достатнім рівнем знання мови, навичками усного та/або письмового перекладу і (різною мірою, залежно від місця проведення іспиту) знаннями термінології, специфічної для сфери права. Претендент має скласти іспит, щоб отримати право скласти офіційну присягу та використовувати професійне звання, дозволене адміністрацією, що приймає присягу.

На відміну від деяких національних органів влади та міністерств чи Суду ЄС (CJEU), суди в таких країнах, як Німеччина та Польща, не мають власних відділів мовних послуг [143]. Як наслідок, більшість юридичних усних та письмових перекладачів у таких країнах є «фрилансерами» і мають бути залучені або викликані через офіційно створені бази даних. Цей процес є відносно громіздким і в усіх трьох розглянутих країнах часто передається на аутсорсинг агентствам (тобто компаніям, що надають мовні послуги). Передача цього завдання агентствам на аутсорсинг не лише створює потенційну фінансову напругу, оскільки агентства та мовні фахівці змагаються за свою частку винагороди, що стягується за мовні послуги але й можуть ускладнювати перевірку достатності кваліфікації того чи іншого перекладача [144, с.165, 170]. Наприклад, у 2016 році іспанський журналіст-розслідувач повідомив, що, не знаючи жодного слова арабською мовою, він зміг подати заявку на роботу фриланс-перекладачем арабської мови для агентства в Мадриді та вже наступного дня отримати судові завдання на переклад, оскільки: «агентство ніяким чином не оцінювало його мовних навичок» [145].

Директива 2010/64/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 20 жовтня 2010 року «Про право на тлумачення та переклад у кримінальних провадженнях» (далі – Директива 2010/64/ЄС) стала першим нормативним актом ЄС, який

комплексно врегулював питання забезпечення мовних прав осіб, залучених до кримінального процесу, та заклав правові підвалини для формування єдиного європейського стандарту доступу до правосуддя осіб, які не володіють мовою провадження. Цей документ став вихідним пунктом у реалізації «Дорожньої карти щодо зміцнення процесуальних прав підозрюваних і обвинувачених у кримінальному процесі» (Roadmap for strengthening procedural rights of suspected or accused persons in criminal proceedings), затвердженої Радою ЄС у 2009 році. Директива 2010/64/ЄС визначила мінімальні вимоги, які мають забезпечувати держави-члени у сфері тлумачення та перекладу, а також деталізувала обсяг і характер обов'язків компетентних органів щодо реалізації цих прав.

Основною метою Директиви було забезпечення дотримання права кожної особи на справедливий судовий розгляд, закріпленого в статті 6 ЄКПЛ, а також у статтях 47 і 48 ХОП ЄС. Директива конкретизує, що право на переклад є необхідною складовою гарантії справедливого суду, оскільки забезпечує реальне розуміння суті обвинувачення, змісту процесуальних дій і можливість ефективного захисту своїх прав. Як наголошується у преамбулі до Директиви, метою акта є не лише формальне забезпечення доступу до перекладача, а створення умов для «реального та ефективного» здійснення права на участь у процесі незалежно від мовних бар'єрів.

У змістовному плані Директива 2010/64/ЄС складається з трьох основних блоків: положень щодо права на усний переклад, права на письмовий переклад та гарантій належної якості цих послуг. Відповідно до статті 2 Директиви, держави-члени повинні забезпечити безоплатне надання тлумачення підозрюваним або обвинуваченим, які не володіють мовою кримінального провадження, під час усіх процесуальних дій, включаючи поліцейські допити, судові слухання, а також будь-яке спілкування між особою та її захисником, якщо таке спілкування є безпосередньо пов'язаним із допитом чи судовим розглядом. Це положення є надзвичайно важливим, оскільки вперше на рівні права ЄС закріплено вимогу забезпечення мовного посередництва не лише під

час формального судового процесу, а й на досудовій стадії, що розширює сферу захисту прав особи з моменту фактичного набуття нею статусу підозрюваного.

Стаття 3 Директиви 2010/64/ЄС визначає обов'язок держав забезпечити безоплатний переклад письмових документів, які є істотними для забезпечення права на захист. До таких документів віднесено, зокрема, рішення про затримання чи арешт, обвинувальний акт, судові рішення, а також будь-які інші документи, які мають істотне значення для розуміння суті обвинувачення або для здійснення захисту. Водночас державам дозволяється не перекладати всі матеріали справи дослівно, якщо це не впливає на реалізацію права на справедливий суд. Такий підхід свідчить про баланс між ефективністю кримінального процесу та забезпеченням прав особи, а також запобігає зловживанню правом на переклад з боку сторін.

Особливої уваги заслуговує положення статті 5, яка передбачає вимогу щодо якості перекладу та тлумачення. Зокрема, держави-члени повинні забезпечити, щоб тлумачення здійснювалося «компетентними та неупередженими особами», а учасники провадження мали можливість оскаржити якість перекладу або тлумачення, якщо вона є неналежною. Цей аспект є принциповим, адже мова йде не лише про формальне надання перекладача, а про його професійну кваліфікацію, компетентність і незалежність, що набуває особливого значення в умовах кримінального процесу, де точність перекладу може мати вирішальне значення для долі обвинуваченого. Як слушно зазначає С. Баренс: «право на переклад і тлумачення втрачає будь-який сенс, якщо якість цих послуг не гарантує повного і точного відтворення змісту процесуальних дій» [146, с. 109].

Крім того, у статті 6 Директиви 2010/64/ЄС встановлено обов'язок держав-членів створювати або підтримувати реєстри кваліфікованих перекладачів і тлумачів, доступних для органів досудового розслідування та судів. Це положення спрямоване на формування професійного кадрового потенціалу та підвищення довіри до інституту судового перекладача як процесуальної фігури. Як відзначає Г. Хертог, запровадження офіційних реєстрів є «одним із ключових

механізмів запобігання випадковому або непрофесійному перекладу, що здатний поставити під загрозу законність усього провадження» [147, с 23].

Директива 2010/64/ЄС також покладає на держави обов'язок забезпечити ефективний контроль за реалізацією її положень, у тому числі через навчання суддів, прокурорів та адвокатів щодо правильного застосування норм, що стосуються перекладу. Таким чином, ЄС фактично створює систему, у якій переклад розглядається як невід'ємна складова доступу до правосуддя та належного процесу, а не як технічна допоміжна функція.

У науковій літературі підкреслюється, що Директива 2010/64/ЄС стала європейським прототипом гармонізації стандартів судового перекладу, адже вона не лише гарантує право на переклад, а й визначає стандарт й принципи якості, етичності та професійності перекладацької діяльності у кримінальному процесі. Згідно з висновками дослідників, реалізація положень Директиви 2010/64/ЄС сприяє посиленню ролі перекладача як суб'єкта, відповідального не просто за передачу інформації, а за забезпечення комунікативної справедливості у судовому процесі.

Таким чином, Директива 2010/64/ЄС заклала концептуальні основи для інтеграції права на переклад у структуру фундаментальних процесуальних гарантій, забезпечивши нормативну визначеність, єдність практики та орієнтацію на високі стандарти професійності. Вона стала не лише юридичним, а й політичним інструментом утвердження принципу рівності сторін і недопущення мовної дискримінації в кримінальному судочинстві, що, у свою чергу, має безпосередній вплив на національні правопорядки держав-членів і формує нову європейську парадигму доступу до правосуддя.

Повертаючись до досвіду імплементації положень Директиви 2010/64/ЄС у розглянутих державах-членах ЄС, зазначимо, що парламент Німеччини 2 липня 2013 року ухвалив Закон «Про посилення процесуальних прав обвинувачених осіб у кримінальному провадженні». Найбільші зміни, внесені цим законодавчим актом, стосувалися розділу 187 Закону Німеччини «Про судоустрій». Так, було імplementовано вимогу щодо надання безоплатних

послуг усного та письмового перекладу протягом усього кримінального провадження, при цьому держава мала позитивний обов'язок покривати витрати на ці послуги незалежно від результату провадження. Також було визначено типи судових документів, для яких, задля захисту кримінальних процесуальних прав обвинуваченого, як правило, має бути наданий саме письмовий переклад. Прописано було й вимогу повністю проінформувати обвинувачену особу про наслідки відмови від своїх прав на послуги усного чи письмового перекладу [148].

Цікавим є те, що другий підрозділ зазначеного Закону став особливо суперечливим, через питання, чи не було внаслідок імплементації надано судам та державним органам більше свободи дій, ніж передбачалося Директивою 2010/64/ЄС. Стаття 3 Директиви передбачає, що: «всі основні документи мають бути перекладені і що письмовий переклад може бути замінений усним перекладом або усним викладом лише у виняткових випадках за умови, що це «не шкодить справедливості провадження». На противагу цьому, стаття 187 Закону передбачала, що переклад вимагається «як правило». Критики скаржилися, що з огляду на це формулювання виникають «серйозні сумніви щодо того, чи відповідає імплементація Директиві» [149, с 104, 106].

Незважаючи на цю критику, німецькі суди визнали статтю 187 Закону такою, що відповідає Директиві 2010/64/ЄС [150, с. 4, 20]. Офіційний реєстр усних і письмових перекладачів (вимога частини другої статті 5 Директиви 2010/64/ЄС) був створений уже за три роки до кінцевого терміну транспонування. Загальнонаціональна «база даних офіційно уповноважених, призначених та присяжних письмових і усних перекладачів», якою керує Федеральна земля Гессен від імені всіх федеральних земель, працює онлайн починаючи з початку 2010 року [151].

Ситуація із імплементацією акта *acquis* ЄС у Польщі є суперечливою. Як зазначалося вище, Польща ще за шість років до ухвалення Директиви 2010/64/ЄС ввела в дію сучасний закон про усних/письмових перекладачів і, де-факто, країна з першого дня виконувала багато вимог Директиви 2010/64/ЄС, включно з

вимогою «достатньої якості» перекладацьких послуг [152, с. 171]. Стаття 196 Кримінального процесуального кодексу Польщі забезпечує підґрунтя для подання скарг, коли якість перекладу вважається незадовільною або коли відповідні послуги не надаються. Згідно зі статтями 143, 147 і 205 Кримінального процесуального кодексу Польщі, існує обов'язок документувати факт надання усного / письмового перекладу (відповідає вимозі статті 7 Директиви 2010/64/ЄС). Офіційна база даних присяжних усних / письмових перекладачів функціонує в Польщі з 2004 року і адмініструється Міністерством юстиції у Варшаві [153]. Для імплементації Директиви у 2013 році було внесено зміни до кількох статей Кримінального процесуального кодексу, однак, у Польщі досі не існує ефективного обов'язку надавати пріоритет присяжним перекладачам. Судова практика постійно підтримує зазначений підхід, відповідно, високі стандарти якості, запроваджені на рівні законодавства у 2004 році, аж ніяк не гарантують їх ефективну транспозицію в повсякденну реальність судової системи [154].

З метою імплементації Директиви 2010/64/ЄС Іспанія 28 квітня 2015 року ухвалила закон, що передбачив широке розширення права на послуги усного та письмового перекладу в суді та у комунікації з державними органами, додавши до Кримінального процесуального кодексу Іспанії нову главу під назвою «Про право на письмовий та усний переклад». Глава складається з п'яти статей. Стаття 123 виконує вимоги Директиви 2010/64/ЄС, які, серед іншого, стосуються надання безоплатних послуг усного перекладу протягом усього кримінального провадження та безоплатного письмового перекладу всіх основних документів, а також кодифікує обов'язок ведення обліку. Стаття 124 стосується вимоги створення реєстру усних та письмових перекладачів. Стаття 126 врегулює питання відмови від прав на послуги усного та письмового перекладу та надання юридичної консультації щодо наслідків такої відмови [155].

Хоча ці положення є формально транспонують норми Директиви 2010/64/ЄС в національне законодавство Іспанії, в експертному середовищі висловлюються скептичні думки щодо дотримання «духу» акта *acquis* ЄС

країною, оскільки розширення прав не супроводжувалося збільшенням фінансування. Зазначений закон містить пряме застереження, що «заходи, що містяться в цьому правовому акті, не повинні вимагати додаткового фінансування для персоналу, ані підвищення заробітної плати, ані збільшення інших витрат на персонал».

В усіх трьох країнах спостерігається недостатня ясність щодо можливості осіб формально оскаржувати неякісний письмовий/усний переклад або перешкоджання у доступі до відповідних послуг перекладу. Хоча право на оскарження теоретично закріплено у відповідному законодавстві кожної країни, залишається незрозумілим, як насправді можна оцінити і, за необхідності, оскаржити надання та/або якість послуг усного та письмового перекладу.

Зрештою, у багатомовних судових провадженнях усні перекладачі зазвичай є єдиними присутніми в залі суду, хто розуміє обвинуваченого, а висловлювання іноземною мовою не вносяться до протоколу судового засідання. Судді, прокурори чи судовий персонал часто можуть здійснювати лише непряму оцінку роботи усних перекладачів, оскільки вони мають недостатні знання про усний переклад і не знайомі з передовими практиками оцінювання мовної компетенції та розуміння мови. З метою забезпечення якості деякі дослідники закликають судову систему прийняти практику постійного використання двох перекладачів, які контролюватимуть роботу один одного та виправлятимуть за потреби. Інші вимагають, щоб аудіовізуальні записи стали стандартною практикою [156, с. 214–231].

Дві складові Директиви 2010/64/ЄС, які залишаються невиконаними в усіх трьох країнах, – це вимоги «достатньої якості» послуг усного та письмового перекладу, а також вимоги щодо проходження судьями, прокурорами та судовим персоналом навчання з теми усного перекладу (Стаття 6 Директиви 2010/64/ЄС). Наразі у Німеччині, Польщі та Іспанії відсутній обов'язок надавати пріоритет перекладачам, які мають підтверджену формально кваліфікацію. Як наслідок, практика приведення осіб до присяги на разовій основі (*ad hoc*) для надання послуг усного перекладу стала більш рутинною, ніж винятковою. Таким чином,

не може бути гарантії, що послуги усного перекладу в судах чи інших державних органах виконуються лише кваліфікованими перекладачами, і критика, сформульована понад шістдесят років тому, залишається актуальною й до сьогодні [157, с. 21].

Окрім згаданих прикладів, у зазначених країнах зберігаються й додаткові недоліки. Так, наприклад, польське законодавство не регулює відмову підозрюваних або обвинувачених осіб від прав на послуги усного та письмового перекладу. Тим часом Іспанія й до сьогодні не виконала вимогу щодо створення офіційної бази даних усних та письмових перекладачів. Іспанська професійна асоціація судових та присяжних усних і письмових перекладачів зазначає, що країни без офіційного реєстру, як правило, залежать від компаній, які «не лише не гарантують, що перекладачі, з якими вони укладають договори, мають відповідну підготовку, а ще й не можуть забезпечити конфіденційність судових записів у всіх випадках, при цьому платять перекладачам неадекватно низьку винагороду».

Отже, ціль, висловлена у Директиві 2010/64/ЄС, щодо встановлення мінімальних стандартів для послуг усного та письмового перекладу у кримінальному провадженні в межах усього ЄС, залишилася, принаймні частково, нереалізованою, особливо стосовно ключового елементу – достатньої якості перекладу. В усіх трьох досліджених країнах після імплементації Директиви 2010/64/ЄС (2013 рік у Німеччині та Польщі, 2015 рік в Іспанії) усні та письмові перекладачі, юристи дійшли висновку, що фактично мала місце лише незначна кількість змін. Залученість юристів, суддів та правознавців до теми усного та письмового перекладу у кримінальному провадженні, безумовно, посилилася з 2010 року, про що свідчить європейська та національна судова практика, а також численні публікації на цю тему. Однак на сьогодні немає явних ознак того, що різноманітні інтереси та скоординовані зусилля навколо цього питання дійсно досягли мети на сто відсотків.

Високоякісні послуги перекладу мають стати звичайною справою в судах у майбутньому і це вимагатиме інтенсивного, міждисциплінарного діалогу,

ефективного навчання для всіх залучених сторін та механізмів контролю якості. У цьому контексті також нерідко зазначають про необхідність створення загальноєвропейського професійного кодексу поведінки для перекладачів, які працюють у судовій системі та проведення регулярної оцінки навичок усних і письмових перекладачів, внесених до офіційних баз даних. Дещо подібне вже реалізується, зокрема, в Австрії, Нідерландах та Греції.

Директива 2012/13/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 22 травня 2012 року «Про право на інформацію у кримінальному провадженні» (далі - Директива 2012/13/ЄС) є другим етапом реалізації вже згаданої нами «Дорожньої карти щодо зміцнення процесуальних прав підозрюваних і обвинувачених у кримінальному процесі». Вона послідовно продовжує розвиток положень Директиви 2010/64/ЄС, формуючи системну європейську концепцію гарантій справедливого судового розгляду. Її ухвалення стало відповіддю на необхідність встановлення єдиних мінімальних стандартів інформування особи про її процесуальні права, суть обвинувачення та правові наслідки кримінального переслідування, що є ключовою умовою для реалізації принципів верховенства права та ефективного захисту.

У преамбулі Директиви наголошується, що право на інформацію є одним із базових елементів права на справедливий суд, закріпленого в статті 6 ЄКПЛ та статті 47 ХОП ЄС. Без належного поінформування особа не може повною мірою скористатися своїми процесуальними правами, зокрема правом на захисника, правом не свідчити проти себе, правом на переклад чи тлумачення [158]. Таким чином, Директива 2012/13/ЄС розглядає право на інформацію не ізольовано, а у взаємозв'язку з іншими фундаментальними гарантіями справедливого судового розгляду, створюючи між ними логічну та функціональну єдність.

Згідно зі статтею 3 Директиви 2012/13/ЄС, держави-члени зобов'язані забезпечити, щоб особам, яких підозрюють або обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, надавалася інформація про їхні права негайно після того, як вони отримують статус підозрюваного чи обвинуваченого. До мінімального переліку прав, про які необхідно повідомити, належать: право на

захисника, право на безоплатну юридичну допомогу, право бути поінформованим про обвинувачення, право на переклад і тлумачення, а також право на оскарження арешту або тримання під вартою. Таке закріплення має не лише декларативний характер, а покладає на компетентні органи позитивний обов'язок активного інформування, що унеможлиблює ситуації, коли обвинувачений залишається необізнаним про свої права.

Стаття 6 Директиви 2012/13/ЄС детально регламентує право підозрюваного або обвинуваченого бути поінформованим про характер і підстави обвинувачення. Це право реалізується поетапно: на початковій стадії провадження особа має отримати загальну інформацію про сутність обвинувачення, тоді як до моменту передачі справи до суду їй має бути надано повний і детальний опис фактичних обставин, правової кваліфікації та доказової бази, що лежить в основі обвинувачення. Така модель спрямована на забезпечення рівності сторін і надання обвинуваченому реальної можливості підготувати ефективний захист. Як зазначає у своїх дослідженнях Р. Мейер (R. Meyer), «інформування про сутність і обсяг обвинувачення є передумовою не лише юридичної оборони, але й психологічної можливості особи брати участь у процесі свідомо та усвідомлено» [159, с. 73].

Окреме значення має стаття 7 Директиви, яка гарантує право сторони захисту на доступ до матеріалів справи. Це положення істотно зміцнює процесуальний баланс між обвинуваченням і захистом, оскільки забезпечує обвинуваченому можливість ознайомитися з доказами, що обґрунтовують підозру або обвинувачення, та підготувати контраргументи. Держави-члени зобов'язані надавати цей доступ у розумні строки, а у випадку затримання особи – без невиправданих зволікань, щоб забезпечити ефективність права на оскарження арешту. Директива 2012/13/ЄС також вимагає, щоб будь-які обмеження цього права мали винятковий характер і застосовувалися лише з метою захисту важливих державних інтересів або безпеки інших осіб.

Важливо, що Директива 2012/13/ЄС встановлює обов'язок держав-членів не лише інформувати особу, але й фіксувати факт такого інформування належним

чином. Зокрема, у статті 8 передбачено, що органи влади повинні документально підтверджувати, що підозрюваний або обвинувачений отримав інформацію про свої права і зрозумів її зміст. Це положення має суттєве практичне значення, оскільки дозволяє запобігти зловживанням і гарантує можливість судового контролю за дотриманням процесуальних прав.

У науковій літературі неодноразово підкреслювалося, що Директива 2012/13/ЄС є «змістовним кроком уперед від формального до реального забезпечення процесуальної поінформованості» [160]. Її положення спрямовані на уніфікацію мінімальних стандартів, які раніше істотно відрізнялися між правовими системами держав-членів. Зокрема, якщо до ухвалення Директиви 2012/13/ЄС практика інформування часто обмежувалася загальними усними роз'ясненнями, то тепер ЄС вимагає письмової, зафіксованої і стандартизованої форми повідомлення про права. У цьому контексті документ слугує важливим елементом правової гармонізації в межах європейського кримінального процесу.

Директива 2012/13/ЄС також наголошує на необхідності врахування особливих потреб вразливих категорій осіб – неповнолітніх, осіб з інвалідністю чи психічними розладами, а також тих, хто не володіє мовою провадження. У таких випадках держава зобов'язана забезпечити додаткові гарантії зрозумілості та доступності інформації, у тому числі через переклад пам'ятки про права відповідною мовою. У цьому простежується взаємозв'язок між Директивою 2012/13/ЄС та попередньою Директивою 2010/64/ЄС, які у своїй сукупності формують цілісний механізм реалізації права на інформування й розуміння суті обвинувачення незалежно від мовних чи соціальних бар'єрів.

Таким чином, Директива 2012/13/ЄС стала одним із ключових нормативних актів, який заклав правові основи для створення прозорого, передбачуваного та справедливого європейського кримінального процесу. Вона забезпечує системну інтеграцію права на інформацію у структуру фундаментальних процесуальних гарантій, перетворюючи його з декларативної норми на дієвий інструмент захисту особи від свавільного переслідування. Її реалізація сприяє утвердженню принципу процесуальної рівності, підвищенню довіри до кримінальної юстиції

ЄС та зміцненню гарантій верховенства права на національному рівні. У цьому сенсі Директива 2012/13/ЄС не лише гармонізує правові підходи, але й формує нову правову культуру комунікації між державою та особою, яка опинилася під кримінальним переслідуванням, – культуру, засновану на поінформованості, повазі та справедливості.

Ще одним важливим актом права ЄС є Директива 2013/48/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 22 жовтня 2013 року, яка, хоча й присвячена праву на доступ до адвоката, має важливе значення і для розуміння ролі перекладача у кримінальному провадженні. Вона розширює концепцію ефективного захисту, наголошуючи, що реалізація права на адвоката передбачає не лише формальний доступ до його послуг, а й реальну здатність особи ефективно комунікувати із захисником [161]. У цьому контексті перекладач виступає ключовою ланкою комунікаційного забезпечення правосуддя: без його участі будь-яка юридична допомога втрачає практичний зміст.

Визначені професійні стандарти діяльності перекладача у кримінальному провадженні утворюють нормативну та інституційну основу його участі у здійсненні правосуддя, закріплюючи вимоги до кваліфікації, компетентності, точності та якості перекладу. Водночас, самі по собі стандарти не здатні повною мірою забезпечити належний рівень доброчесності, неупередженості та професійної відповідальності перекладача без їхнього етичного наповнення. Етичний вимір діяльності перекладача виступає логічним продовженням професійних стандартів, конкретизуючи їх через систему морально-правових принципів, що регулюють поведінку перекладача у процесі комунікації між учасниками кримінального провадження.

Саме етичні норми визначають межі допустимого впливу перекладача на перебіг процесу, окреслюють стандарти професійної поведінки в умовах конфлікту інтересів, конфіденційності чи психологічного тиску, а також забезпечують довіру сторін до результатів перекладу як процесуального інструмента гарантування права на справедливий суд. Таким чином, якщо професійні стандарти відповідають на питання *«що саме»* має робити

перекладач, то етичні принципи пояснюють «*як саме*» він має це робити – у спосіб, який узгоджується з цінностями правосуддя, неупередженості та поваги до прав людини.

Отже, аналіз етичних норм діяльності перекладача є не лише логічним, а й методологічно необхідним, оскільки саме через етичну призму професійні стандарти набувають реального змісту та практичного значення у кримінальному процесі.

У найзагальніших рисах поняття «етики» можна визначити як належний рівень поваги до певних цінностей, що досягається шляхом дотримання правил і принципів, які склалися в суспільстві або були встановлені соціальною групою для її членів. За визначенням М. Шлезінгера, етичні норми зазвичай визначаються як «прояв спільних цінностей або ідей у повторюваних однотипних ситуаціях [162, с. 111-115]. Дане поняття встановлює необхідну міру відповідності поведінки та дій людини або групи осіб очікуванням соціуму. Етичні міркування можуть передувати діям людини і зумовлювати їх, а також можуть бути застосовані як мірило за яким оцінюється поведінка. Таким чином, етика може впливати як на ставлення людини до своїх дій, так і передбачити вплив таких дій на інших осіб.

Представники тієї чи іншої професії зазвичай розробляють деонтологію, тобто звід правил та принципів професійної етики. Такі настанови закріплюються в кодексах етичної та/або професійної поведінки і видаються, як правило, професійними асоціаціями. Всі члени асоціації зобов'язані дотримуватися цих правил. У Сполучених Штатах Америки та багатьох інших країнах кодекси етики встановлюються «провайдерами», тобто органами, які відповідають за функціонування послуги та/або за акредитацію перекладачів, наприклад, у судовій та медичній перекладацькій діяльності [163, с. 66].

Серед найвпливовіших і найпоширеніших кодексів етики перекладачів загального спрямування можна виділити кілька міжнародних документів, що стали орієнтиром для національних асоціацій і окремих практиків. Одним із перших і найвідоміших є Кодекс етики Міжнародної федерації перекладачів

(International Federation of Translators – FIT), затверджений у 2001 році. Він визначає основні принципи професійної поведінки перекладача: точність, конфіденційність, повага до прав інтелектуальної власності, уникання конфліктів інтересів і постійне підвищення кваліфікації. Кодекс FIT підкреслює, що перекладач повинен бути чесним перед замовником і не нав'язувати своє тлумачення або суб'єктивну оцінку матеріалу, що перекладається, що забезпечує довіру до професії на глобальному рівні [164].

Ще одним значущим документом є Кодекс етики Американської асоціації перекладачів (American Translators Association – ATA), який, окрім традиційних принципів точності та конфіденційності, робить особливий акцент на професійній компетентності та уникненні ситуацій, у яких перекладач може взяти на себе обов'язки, що перевищують його рівень підготовки [165]. У документі зазначено, що перекладач зобов'язаний повідомляти клієнта про будь-які обмеження своєї компетентності, відмовлятися від завдань, які він не може виконати на належному рівні, і постійно вдосконалювати професійні знання.

Європейські організації також виробили власні стандарти. Наприклад, Європейська асоціація перекладачів (European Council of Literary Translators Associations – CEATL) у своєму кодексі підкреслює соціальну і культурну відповідальність перекладача, наголошуючи на необхідності зберігати зміст і стиль оригіналу, водночас дотримуючись принципів культурної адаптації та поваги до аудиторії [166]. Особливу увагу приділено питанням етики взаємодії з видавцями та замовниками, захисту авторських прав і належного визнання джерел інформації.

Ще один авторитетний документ – Кодекс етики Інституту лінгвістів Великої Британії (Chartered Institute of Linguists – CIOL), який не тільки встановлює стандарти професійної поведінки, а й визначає процедури дисциплінарного реагування у разі порушення етичних норм. Основні принципи CIOL включають точність, неупередженість, конфіденційність, відмову від завдань, що виходять за межі компетентності, та професійний розвиток [167]. Особливо наголошується на збалансованому виконанні завдань із збереженням

об'єктивності, що має критичне значення у перекладі документів, інформації для публічних комунікацій та наукових текстів.

Найбільш комплексним підходом вирізняється Кодекс Міжнародної асоціації усних перекладачів конференцій (АПС – Association Internationale des Interpretes de Conference), який встановлює детальні стандарти для усних перекладачів, включно з обов'язками дотримання нейтральності, конфіденційності, відмови від участі у конфліктних ситуаціях, а також вимогами до безперервного підвищення кваліфікації та професійного вдосконалення [168]. АПС акцентує увагу на важливості етичного підходу у міжнародних і дипломатичних контекстах, де будь-яка неточність або суб'єктивна інтерпретація може мати політичні, соціальні або економічні наслідки.

Таким чином, на світовому рівні сформувався стійкий комплекс етичних норм, що визначає базові стандарти професійної поведінки перекладачів. Ці стандарти включають обов'язкову точність і повноту перекладу, конфіденційність інформації, неупередженість, обмеження у прийнятті завдань поза компетенцією та постійне підвищення кваліфікації. Вони слугують фундаментом для подальшого розгляду спеціалізованих кодексів етики перекладачів у юридичній сфері.

В міжнародній практиці закріплено низку спеціалізованих етичних кодексів, які визначають стандарти поведінки перекладача у сфері правосуддя. Одним із головних завдань Європейської асоціації юридичних перекладачів (EULITA) є представництво своїх повноправних і асоційованих членів – національних професійних об'єднань, а також окремих перекладачів на європейському рівні. У межах цієї місії EULITA взяла на себе відповідальність за розроблення Кодексу професійної етики для перекладачів, які працюють у сфері правосуддя, зокрема під час досудових процедур, судових слухань та післясудових процесів. У Кодексі та його принципах відображено ключові етичні орієнтири професійної діяльності перекладачів у судовій сфері.

Професійна етика перекладачів у розумінні Кодексу EULITA безпосередньо ґрунтується на загальноновизнаних міжнародних актах, які визначають засадничі

права людини і принципи правосуддя. Серед них: Загальна декларація прав людини 1948 року, ЄКПЛ, ХОП ЄС, Директива 2010/64/ЄС. Як наголошується у документі, судові перекладачі відіграють вирішальну роль у забезпеченні рівності громадян у сфері правосуддя, оскільки саме від точності, неупередженості та професійності їхньої роботи залежить реалізація права кожної особи на справедливий судовий розгляд. Члени EULITA офіційно схвалили цей Кодекс і зобов'язалися неухильно дотримуватися його положень у своїй професійній діяльності.

Так, у Кодексі професійної етики EULITA серед основних принципів виділено:

- точність – перекладач має транслювати повідомлення «повністю й достовірно, без додавання, пропусків або змін у змісті»;
- неупередженість – перекладач зобов'язаний «зберігати особистість, наміри та стиль мовця, не вносячи власних оцінок чи упереджень»;
- конфіденційність – перекладач «не має права розголошувати будь-яку інформацію, отриману під час виконання своїх професійних обов'язків» [169].

Однією з найвпливовіших у світі професійних організацій у сфері судового перекладу є Національна асоціація судових перекладачів і усних перекладачів (NAJIT), заснована у США. Її діяльність спрямована на підвищення стандартів професійної практики перекладачів, залучених до юридичних процедур, а також на розвиток науково обґрунтованих підходів до оцінки якості перекладу в судовому процесі.

Важливим інструментом реалізації цих цілей є Кодекс етики та професійної поведінки NAJIT (NAJIT Code of Ethics and Professional Responsibilities), який встановлює етичні стандарти для перекладачів і тлумачів, що працюють у судах, правоохоронних органах та інших інституціях системи правосуддя. Як зазначено у преамбулі Кодексу, його мета полягає в тому, щоб «забезпечити точність, неупередженість і повагу до всіх учасників судового процесу через високі стандарти професійної поведінки перекладача» [171].

Положення Кодексу NAJIT, здебільшого, є подібними до положень Кодексу професійної етики EULITA. У ньому підкреслюється, що перекладач повинен «залишатися неупередженим і нейтральним у всіх провадженнях, де він залучений, уникаючи будь-яких дій, які можуть створити враження упередженості». Також наголошено: «Перекладач не має права здогадуватися, якщо висловлювання мовця не було почуто або зрозуміле, необхідно вимагати уточнення. Помилки перекладу мають бути виправлені негайно, із фіксацією у протоколі» [171].

Як зазначає дослідниця С. Б. Селігсон у своїй монографії: «судові перекладачі потенційно можуть визначати, чи буде підсудного визнано винним чи невинним». На її думку, навіть «незначні зміни у відтворенні мови можуть суттєво вплинути на сприйняття висловлювань суддями та присяжними». Вчена звертає увагу на глибинну суперечність між уявленням перекладача про свою роль і сприйняттям цієї ролі іншими учасниками процесу: «Проблематичність ролі судового перекладача полягає в розбіжності між тим, як він сам розуміє свої обов'язки, і тим, як його бачать судді, адвокати чи підсудні» [172, с. 63, 118]. Таким чином, наведені думки розкривають практичний зміст етичних приписів – вони не лише задають рамки професійної поведінки, а й покликані мінімізувати ту «зону впливу», у межах якої особисті рішення чи інтерпретації перекладача можуть змінити баланс прав і обов'язків сторін у кримінальному процесі.

С. Хейл у своїй праці наголошує, що перекладач «є не лише мовним посередником, а й активним учасником комунікаційного процесу, чиї рішення можуть мати юридичні наслідки». Вона описує явище «ініціативних втручань перекладача» – ситуацій, коли перекладач самостійно змінює структуру або зміст висловлювання, чим впливає на динаміку допиту чи свідчень [173, с 31]. Такі дії, на думку дослідниці, суперечать принципу повного і точного перекладу, закріпленому в міжнародних кодексах етики.

Отже, аналіз стандартів етики перекладача дає змогу виокремити три ключові компоненти його поведінки у кримінальному процесі:

1. Компетентність. Перекладач повинен володіти не лише двома мовами, а й спеціальною юридичною термінологією, розумінням процесуальних ролей та наслідків перекладу;
2. Нейтральність. Перекладач не має права висловлювати власну позицію, радити, виправляти свідка чи додавати коментарі – його функція полягає у створенні максимально еквівалентного мовного простору між учасниками;
3. Конфіденційність та відповідальність. Перекладач повинен зберігати таємницю судового провадження і негайно повідомляти про обставини, що можуть вплинути на якість його роботи, наприклад – втому, відсутність знання термінології чи конфлікт інтересів.

Асоціація перекладачів України, станом на сьогоднішній день, у своїй нормотворчій діяльності обмежується двома галузевими стандартами для письмового і усного перекладу, які було описано вище. Кодексу етики перекладачів у вигляді консолідованого документа наразі в Україні не існує, натомість на офіційному вебсайті асоціації у вкладці «галузеві документи» міститься документ із назвою «етичні норми перекладача». Положення цього документа формують концептуальну основу професійної поведінки фахівця та визначають стандарти взаємодії з клієнтами, колегами і суспільством. Згідно з інформацією на відповідній вкладці сайту асоціації, професійний перекладач – це особа, основним видом діяльності якої є переклад, яка має відповідну кваліфікацію та компетенції для здійснення письмового чи усного перекладу та отримання винагороди за виконану роботу відповідно до укладеної угоди [173].

Документ визначає, що перекладач повинен дотримуватися чинних професійних етичних кодексів і стандартів діяльності, а також норм законодавства та нормативно-правових актів. Він зобов'язаний поводитися чесно, професійно та гідно, утримуватися від дій, що можуть заплямувати його репутацію або репутацію колег, а також уникати конфлікту інтересів. Ці вимоги узгоджуються з міжнародними принципами нейтральності, неупередженості та конфіденційності, закріпленими в кодексах EULITA і NAJIT, а також у численних наукових дослідженнях.

Особливу увагу документ приділяє професійній таємниці та захисту персональних даних. Перекладач не має права розголошувати конфіденційну інформацію, отриману від клієнта або колег у процесі перекладу, і повинен забезпечувати належний захист персональних даних. Ці положення збігаються з принципами Директиви 2010/64/EU та гарантують реалізацію права сторін на конфіденційність у кримінальному процесі.

Що стосується компетентності перекладача, підкреслюється, що фахівець має брати в роботу лише ті завдання, які відповідають його лінгвістичній та тематичній компетенції. Невиконання цього принципу може призвести до помилок у перекладі, що особливо критично в юридичній сфері, де точність комунікації безпосередньо впливає на права та свободи учасників процесу.

Документ також окремо регламентує етичні вимоги для усного перекладу, зокрема підготовку до роботи, дотримання умов договору, передачу інформації точно та об'єктивно, утримання від власних емоцій чи оцінок і врахування культурних особливостей цільової аудиторії. Крім того, зазначається, що перекладач має право відмовитися від виконання завдання, якщо воно виходить за межі компетенції, суперечить етичним переконанням, порушує закон або може завдати шкоди учасникам процесу.

Водночас, оскільки цей документ має рекомендаційний характер і не є нормативним актом, його застосування у формальному юридичному полі потребує критичної оцінки та інтеграції з іншими міжнародними та національними стандартами, такими як NAJIT та EULITA. Водночас слід зазначити, що цей документ не є офіційним нормативно-правовим актом, а представлений лише як рекомендаційний збір правил, що не має універсальної юридичної сили та носить винятково рекомендаційний характер. Відповідно, легітимність та обов'язковість дотримання норм цього «кодексу» у формальному правовому полі є достатньо сумнівною.

Очевидною, на наш погляд, є необхідність консолідації наведених вище положень в єдиний документ (кодекс), який має прийняти і затвердити авторитетна установа, юрисдикція якої поширюється на всю територію

України – Асоціація перекладачів України, яка має статус всеукраїнської громадської організації.

Змістовно норми потенційного кодексу етики перекладача можна поділити на дві категорії: ті, що випливають із законодавства й такі, що продиктовані нормами суспільної моралі, соціальними цінностями тощо. Так, до першої категорії можна віднести вимоги щодо неможливості порушення авторського права, розголошення чутливої конфіденційної інформації, усунення конфлікту інтересів, надання завідомо неправильного перекладу та інші. Другу ж категорію становитимуть приписи щодо добросовісності та уважності перекладача під час виконання своїх професійних обов'язків, недопущення проявів шантажу на підставі отриманої при здійсненні перекладу інформації, шанобливої комунікації із замовником послуги, встановлення об'єктивних ринкових цін за послуги тощо.

Уже на основі наведеного вище кодексу можливо здійснити адаптацію документа суто для перекладачів, які залучаються до кримінального процесу. У перспективі вбачається раціональним надавати форму із таким документом на підпис особі, яка виявляє бажання здійснювати переклад на будь-якому етапі провадження перед її входженням до процесу. При створенні такого нормативного акта слід гармонізувати його приписи з важливими зразками *acquis* ЄС щодо даної тематики, проаналізованими нами раніше.

Етична поведінка перекладача, таким чином, може розглядатися не як приватна моральна риса, а як юридично значущий елемент процесуальної активності учасника процесу. Етичні норми діяльності перекладача у кримінальному провадженні охоплюють поєднання професійної компетентності, нейтральності, конфіденційності та правової свідомості. Вони утворюють основу фактичного забезпечення права на переклад, без якого неможлива повна реалізація принципу справедливого суду. Формальне дотримання норм законодавства без слідування етичному змісту нівелює мету процесуального перекладу і ставить під сумнів легітимність судового розгляду.

Беручи до уваги описане вище, можемо сміливо констатувати, що морально-етичні вимоги до діяльності перекладача є важливими й мають піддаватися

аналізу й науковому осмисленню, втім, саме норми права визначають межі його процесуальної поведінки, юридичні наслідки порушення обов'язків і види передбаченої законом відповідальності. У цьому контексті постає необхідність комплексного розгляду питання юридичної відповідальності перекладача як учасника кримінального провадження, що охоплює як кримінально-, адміністративно-, дисциплінарно-, так і цивільно-правові аспекти, адже неналежне виконання перекладачем своїх функцій здатне не лише викривити зміст доказової інформації, а й призвести до порушення основоположних прав учасників процесу, спотворення змісту судового розгляду та ухвалення неправосудного рішення. Відповідальність перекладача в кримінальному провадженні є багатовимірним явищем, що охоплює як процесуальні права та обов'язки перекладача, так і правові механізми застосування до нього конкретних заходів впливу.

Відповідальність перекладача у кримінальному процесі відображає як особливості процесуального статусу цього учасника провадження, так і природу його професійної діяльності, тісно пов'язаної з реалізацією права на захист і забезпечення доступу до правосуддя для осіб, які не володіють мовою судочинства. Теоретично всі види відповідальності перекладача доцільно класифікувати за галузевою належністю, характером правопорушення, підставами настання та формою реалізації.

Загалом, стандартно виділяється чотири основні види юридичної відповідальності перекладача, що впливають із норм чинного законодавства України: кримінальна, адміністративна, дисциплінарна та цивільно-правова. Кожен із цих видів має власну правову природу, підстави та процесуальні наслідки.

Ключовою нормою, що безпосередньо визначає межі відповідальності перекладача, є частина п'ята статті 68 КПК України. У ній передбачено, що «за завідомо неправильний переклад або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків перекладач несе відповідальність, встановлену законом» [73]. Ця норма закріплює загальний імператив, який, з

одного боку, підкреслює обов'язковість належного виконання перекладачем своїх функцій, а з іншого – вказує на необхідність застосування відповідних норм кримінального, адміністративного чи дисциплінарного права залежно від характеру порушення. Формулювання «встановлену законом» означає, що законодавець залишає простір для залучення норм не лише кримінального законодавства, а й інших галузей, що визначають види юридичної відповідальності. З аналізу зазначеної норми випливає, що об'єктом охорони в ній виступає не сама правильність і точність перекладу, а належне функціонування судочинства в цілому, адже відсутність перекладу в певних категоріях справ може призвести до суттєвого порушення права на захист, спотворення змісту доказів або винесення неправомірного судового рішення. Водночас відмова перекладача без поважних причин від виконання своїх обов'язків може розцінюватися як недобросовісне невиконання процесуального обов'язку, що також порушує принципи належного здійснення правосуддя.

Законодавець детальніше врегулював процесуальні наслідки невиконання перекладачем своїх обов'язків у статті 327 КПК України, яка має назву «Наслідки неприбуття свідка, спеціаліста, перекладача, представника уповноваженого органу з питань пробації і експерта». Частина перша цієї статті визначає, що у разі неприбуття перекладача за викликом суду, заслухавши думку учасників судового провадження, після допиту інших присутніх свідків призначає нове судове засідання та вживає заходів для забезпечення його прибуття. Зокрема, суд має право постановити ухвалу про привід перекладача та/або ухвалу про накладення на нього грошового стягнення у випадках і порядку, передбачених главами 11 та 12 КПК [73]. Отже, неприбуття перекладача без поважних причин може спричинити застосування до нього процесуального примусу у формі приводу або штрафу.

Основною нормою, яка встановлює кримінальну відповідальність перекладача, є стаття 384 КК України, яка Таким чином, перекладач може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за умисне (завідомо неправильне) виконання перекладу з помилками або перекручуванням, що призвело до

неправомірного рішення чи вплинуло на досудове розслідування/правосуддя [174]. Санкція за частиною першою розглядуваної статті передбачає виправні роботи, пробачійний або обмеження волі на строк до двох років. Ті самі дії, поєднані з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині, або зі штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту, а також вчинені з корисливих мотивів караються виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років. На практиці доведення умислу та причинно-наслідкового зв'язку у подібних категоріях справ є складним, а обвинувальні вирoki саме щодо перекладачів – великою рідкістю.

Стаття 185⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлює адміністративну відповідальність за злісне ухилення перекладача від явки до органу досудового розслідування чи суду без поважних причин [175]. Санкцією є штраф від трьох до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (51-136 грн), що, станом на 2026 рік, ніяк не може слугувати адекватним запобіжником невиконання процесуальних обов'язків.

Поряд із кримінальною та адміністративною відповідальністю не виключається можливість настання цивільно-правової відповідальності перекладача, якщо внаслідок неналежного перекладу або інших дій перекладача було завдано матеріальної чи моральної шкоди учаснику кримінального провадження або державі. Така відповідальність реалізується у формі відшкодування збитків згідно зі статтею 1166 Цивільного кодексу України. Хоча на практиці зазначене трапляється рідко, в окремих випадках цивільна відповідальність перекладача може мати істотне значення, наприклад, коли внаслідок помилкового перекладу особа зазнала репутаційної шкоди, або коли дії перекладача призвели до повторного проведення слідчих дій і витрат бюджетних коштів.

Дисциплінарна відповідальність переважно стосується перекладачів, які перебувають у трудових або договірних відносинах із відповідними установами (бюро перекладів, перекладацькі агенції, асоціації тощо). Вона настає у випадках

недбалого виконання професійних обов'язків, порушення етичних стандартів, конфіденційності або розголошення даних досудового розслідування. Норми про дисциплінарну відповідальність можуть міститися у внутрішніх положеннях відповідних підприємств, установ, організацій, трудових договорах чи угодах про надання перекладацьких послуг.

Не зважаючи на те, що в доктрині панує думка, що «юридична відповідальність – завжди інститут матеріального права, який реалізується у відповідній процесуальній формі», багато сучасних вчених-процесуалістів наполегливо стоять на позиції виділення окремої кримінальної процесуальної відповідальності як самостійного виду. Так, на переконання О. Андрушка: «кримінальна процесуальна відповідальність настає за вчинення правопорушень у кримінальному процесі, якими нанесено істотну шкоду для нормального функціонування кримінального провадження. Разом із цією відповідальністю може наставати й інша юридична відповідальність, наприклад, кримінальна у випадку підвищеної суспільної небезпеки процесуального правопорушення» [176].

Кримінальна процесуальна відповідальність перекладача як необхідний механізм процесуального примусу, спрямована на забезпечення завдань кримінального провадження, зокрема гарантування права учасників на розуміння процесу. Вона виникає внаслідок неналежного виконання або порушення перекладачем своїх процесуальних обов'язків, закріплених у КПК. В її основі лежить поділ на позитивну форму (обов'язок добросовісного та точного виконання функції перекладу) та негативну форму (настання несприятливих юридичних наслідків за порушення вимог закону, наприклад, за неявку без поважних причин або неналежне виконання обов'язків). До перекладача, як специфічного учасника, застосовуються особливі заходи впливу, які поділяються на штрафні (накладення грошового стягнення) та правовідновлювальні (усунення або відвід від участі, призначення іншого перекладача). Особливої уваги потребує ситуація свідомо неправильного перекладу, де може відбуватися злиття кримінально-процесуальної

відповідальності (за порушення процесуальної ролі) та кримінальної відповідальності (якщо дії кваліфікуються за статтею 384 Кримінального кодексу України). Рішення про застосування заходів процесуальної відповідальності до перекладача приймається слідчим суддею або судом.

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що інститут перекладача у кримінальному провадженні має ключове значення для реалізації однієї з основоположних засад процесу – принципу мови кримінального провадження. Саме через діяльність перекладача забезпечується можливість кожної особи, незалежно від її національності, рівня володіння державною мовою або фізичних обмежень, активно й ефективно брати участь у процесуальних діях, розуміти зміст пред'явлених їй підозр, обвинувачень, заяв, доказів і рішень органів досудового розслідування й суду. Таким чином, перекладач виступає не просто технічним учасником процесу, а необхідним гарантом дотримання прав людини у кримінальному судочинстві, складовою механізмом забезпечення права на справедливий суд і рівність усіх перед законом.

Реалізація принципу мови кримінального провадження передбачає не лише формальну можливість використання іншої мови поряд із державною, а й фактичне забезпечення такого права. У цьому контексті перекладач є процесуальним посередником між державою та учасниками, що не володіють мовою провадження. Його участь забезпечує реальне, а не декларативне здійснення прав осіб на захист, на подання пояснень і доказів, на участь у допитах, судових засіданнях, ознайомлення з матеріалами справи. Таким чином, перекладач виконує важливу функцію у формуванні довіри до судової системи, а також у практичному втіленні принципу доступності правосуддя.

Перекладач у кримінальному провадженні має особливий процесуальний статус, який поєднує елементи допоміжної та самостійної процесуальної функції. Він не належить до сторін чи суду, однак є невід'ємним учасником певних категорій проваджень, без якого реалізація низки процесуальних прав вразливих у мовному сенсі суб'єктів стає неможливою. Права й обов'язки перекладача визначаються законом і спрямовані на забезпечення повноцінного,

точного та неупередженого перекладу усіх процесуальних дій і документів. Зокрема, перекладач має право ставити уточнювальні запитання з метою правильного відтворення змісту, знайомитися з протоколами для перевірки точності перекладу, отримувати винагороду за свою роботу, а також заявляти клопотання щодо власної безпеки або відводу. У той самий час він зобов'язаний забезпечувати точність і повноту перекладу, не допускати спотворення інформації, зберігати конфіденційність отриманих даних і уникати будь-якої упередженості.

Аналіз чинного законодавства свідчить, що існуюче нормативне регулювання статусу перекладача має певні прогалини. Зокрема, відсутні чіткі критерії визначення рівня володіння особою державною мовою, що нерідко ускладнює питання про необхідність залучення перекладача. Крім того, залишаються неврегульованими питання кваліфікаційних вимог до перекладачів, їхньої сертифікації та професійного відбору для участі в кримінальних справах. Важливою проблемою залишається також недостатнє фінансування цієї діяльності та відсутність дієвих механізмів захисту перекладачів від тиску чи небезпеки під час виконання ними своїх обов'язків.

Водночас участь перекладача у кримінальному провадженні передбачає не лише дотримання процесуальних норм, а й відповідність високим професійним та етичним стандартам. До перекладача у юридичній сфері висуваються вимоги не лише мовної, а й правничої, психологічної та комунікативної компетентності. Він повинен володіти спеціальною термінологією, знати особливості процесуальної мови, усвідомлювати зміст і наслідки своїх дій. Етичний аспект його діяльності ґрунтується на принципах об'єктивності, нейтральності, добросовісності та відповідальності. Будь-яке порушення цих принципів може негативно позначитися на результатах кримінального провадження та поставити під сумнів законність отриманих доказів.

Юридична відповідальність перекладача є важливою складовою гарантій належного виконання ним своїх обов'язків. Законодавство передбачає як кримінальну й адміністративну, так і дисциплінарну та цивільно-правову (в

окремих специфічних випадках) відповідальність за завідомо неправильний переклад або відмову від виконання покладених на нього функцій без поважних причин. Така відповідальність виконує не лише каральну, а й превентивну функцію, стимулюючи перекладачів до сумлінного ставлення до своїх обов'язків. Разом з тим, у сучасних умовах доцільним є доповнення цих механізмів системою профілактичних заходів: підвищенням кваліфікації, впровадженням єдиних стандартів підготовки перекладачів у сфері права, створенням державного реєстру сертифікованих фахівців.

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що перекладач у кримінальному провадженні є повноцінним і повноправним суб'єктом процесу, чия діяльність має вагомое правозахисне значення. Від рівня його компетентності, професійної етики та відповідальності значною мірою залежить ефективність реалізації конституційного права кожної особи на захист і справедливий суд. Тому необхідним є подальше вдосконалення нормативного регулювання його процесуального статусу, створення системи професійної підготовки та сертифікації, забезпечення належного фінансування і гарантій безпеки перекладачів.

Забезпечення належного правового статусу перекладача, поєднання правових, етичних і професійних вимог до його діяльності становить основу реального втілення принципу мови кримінального провадження. У цьому контексті перекладач має розглядатися не як допоміжна ланка, а як невід'ємний елемент механізму забезпечення процесуальної справедливості, який сприяє дотриманню прав людини, законності та рівності сторін у кримінальному процесі.

Розділ 3. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УЧАСТІ ПЕРЕКЛАДАЧА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

3.1. Компаративістський аналіз правового регулювання участі перекладача у кримінальному процесі зарубіжних країн

На сьогоднішній день, Україна докладає величезних зусиль на своєму євроінтеграційному шляху, прагнучи гармонізувати своє законодавство, зокрема й кримінальне процесуальне, з відповідним *acquis* ЄС та правовими рамками його держав-членів. Цей процес, зумовлений не лише політичними аспіраціями, але й глибинною потребою в утвердженні верховенства права та дієвих механізмів захисту прав людини, отже вимагає прискіпливої уваги до всіх інститутів кримінального провадження. У цьому контексті, нам видається надзвичайно актуальним і науково значущим дослідити доктринальні й практичні підходи до розуміння правового статусу, функцій, проблематики та ролі перекладача як учасника кримінального провадження в Україні та розвинутих іноземних державах.

Активізація глобалізаційних та міграційних процесів, розширення міжнародного співробітництва у кримінальній сфері, а також, на жаль, збройна агресія, що спричинила значні переміщення населення, об'єктивно призводять до збільшення кількості випадків, коли учасники кримінального провадження не володіють мовою, якою воно ведеться. За таких умов, перекладач перестає бути суто технічною фігурою, натомість він стає ключовим гарантом реалізації фундаментальних прав особи, насамперед права на справедливий суд, закріпленого у статті 6 ЄКПЛ.

Як було досліджено нами у попередньому розділі, законодавство ЄС приділяє цьому питанню пріоритетну увагу, що знайшло своє відображення, зокрема, у Директиві 2010/64/ЄС. Цей акт встановлює мінімальні стандарти, спрямовані на забезпечення доступу до правосуддя для підозрюваних або обвинувачених осіб, які не розуміють або не розмовляють мовою провадження. Гармонізація українського законодавства з положеннями цієї Директиви є не

просто формальною вимогою, а нагальною потребою для побудови справедливої системи кримінальної юстиції.

Однак, окрім безпосередньо права ЄС як наднаціонального блоку, доцільним вважаємо звернення до досвіду внутрішніх правових систем і підходів зарубіжних країн до розглядуваних проблем. Компаративістський аналіз дозволяє вийти за межі національної правової доктрини, дослідити різні моделі регулювання (зокрема, в країнах романо-германської та англо-американської правових систем), виявити їхні сильні та слабкі сторони. Вивчення іноземного досвіду – це не шлях до копіювання, а джерело критичного осмислення власних недоліків та пошуку оптимальних рішень, адаптованих до українських реалій.

Метою даного розділу є комплексне дослідження актуальних проблем правового регулювання участі перекладача в кримінальному провадженні та обґрунтування перспективних напрямів його вдосконалення, з урахуванням передового міжнародного та зарубіжного досвіду. Для досягнення цієї мети, проведемо детальний компаративістський аналіз законодавства та практики залучення перекладача у кримінальному процесі низки іноземних держав, а саме – Республіки Польща, Сполучених Штатів Америки та Федеративної Республіки Німеччина. На основі цього аналізу, у наступних підрозділах будуть ідентифіковані ключові проблеми вітчизняного регулювання та запропоновані науково обґрунтовані пропозиції щодо модернізації кримінального процесуального законодавства України у цій сфері.

У світлі зазначеного, першочерговим видається звернення до досвіду держав-членів ЄС, для яких питання забезпечення права на переклад у кримінальному провадженні є як предметом національного правового регулювання, так і складовою імплементації європейських стандартів кримінального процесуального законодавства. Найбільш показовим прикладом у цьому контексті, на нашу думку, є Республіка Польща, яка, з огляду на подібність багатьох історико-правових традицій, близькість правової системи та спільний вектор євроінтеграційного розвитку, становить особливий інтерес для порівняльного аналізу. Польща, як держава, що представляє континентальну

правову систему і є членом ЄС, однією з перших адаптувала положення Директиви 2010/64/ЄС до свого кримінального процесуального законодавства, створивши цілісну систему гарантій мовних прав учасників судочинства.

Розглянемо детальніше правові засади, інституційні механізми та практичні особливості залучення перекладача у кримінальному процесі Польщі, які можуть слугувати орієнтиром для вдосконалення національної моделі правового регулювання участі перекладача в Україні.

Варто зазначити, що польські профільні дослідники виділяють значущість та важливість перекладача як учасника кримінального провадження.

Так, Л. Рос'як зазначає, що «надійний кримінальний процес повинен забезпечувати досягнення двох станів: матеріальної справедливості, тобто дотримання норм кримінального права, та процесуальної справедливості, тобто суб'єктивного відчуття учасників процесу, що вони були поведжені справедливо [177, с. 53]. Розвиваючи цю думку, К. Лібер-Квєцінська наголошує, що «участь перекладача як передумова справедливого кримінального процесу безсумнівно сприяє досягненню матеріальної та процесуальної справедливості: завдяки якісному перекладу можна повно дослідити всі обставини, пов'язані із передбачуваними забороненим діянням, та ознайомитися з доказами (речовими та особистими), що в результаті сприяє правильному розгляду справи судом» [178]. У свою чергу, М. Новак та М. Станіславська стверджують: «на кожному етапі провадження кожен учасник, насамперед підозрюваний, обвинувачений та потерпілий, мають певні права, одним з яких є право на перекладача» [179].

Правове регулювання діяльності перекладача як учасника кримінального провадження у Республіці Польща має системний та послідовний характер, що ґрунтується на конституційних гарантіях, нормах кримінального процесуального законодавства та спеціальному законі, який визначає професійний статус присяжного перекладача. Польська модель є показовим прикладом того, як у межах континентальної правової системи поєднуються вимоги до якості перекладацьких послуг, професійної етики та забезпечення прав осіб, які не володіють мовою судочинства. [180].

Конституція Республіки Польща від 2 квітня 1997 року закріплює засадничі принципи рівності перед законом та права на справедливий суд. Відповідно до статті 45, кожен має право на справедливий і публічний розгляд своєї справи незалежним та безстороннім судом, а стаття 32 гарантує рівність усіх перед законом [181]. Згідно із Законом Республіки Польща від 27 липня 2001 року «Про устрій загальних судів», офіційною мовою в судах є польська. Особа, яка недостатньо володіє польською мовою, має право виступати в суді мовою, яку знає, та безоплатно користуватися допомогою перекладача [182]. Ці положення тлумачаться у поєднанні з гарантіями статті 6 ЄКПЛ, яка гарантує кожному обвинуваченому право бути негайно поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і підставу висунутих обвинувачень, а також право користуватися допомогою перекладача безоплатно, якщо він не розуміє або не розмовляє мовою суду. Саме на цих нормах базується розгалужена система національного регулювання участі перекладача в кримінальному провадженні [183].

Ключові положення щодо перекладача закріплені у Кримінальному процесуальному кодексі Польщі (далі – КПК Польщі). Відповідно до статті 72 КПК Польщі, особа, яка не володіє польською мовою або володіє нею недостатньо, має право виступати перед судом зрозумілою для неї мовою та безоплатно користуватися допомогою перекладача [184]. Ця норма має універсальний характер і поширюється на всіх учасників процесу, для яких мовний бар'єр перешкоджає ефективній участі у провадженні. Водночас законодавець встановив обов'язок органів правосуддя забезпечити участь перекладача у таких випадках незалежно від ініціативи сторін. Згідно зі статтею 195 КПК Польщі, перекладача призначає орган, який веде провадження, шляхом постанови або ухвали. Як зазначає П. Гофманський: «особою, яка не володіє польською мовою, є як та, що не знає її активно, так і та, що не володіє нею пасивно, тобто недостатньо розуміє звернені до неї вислови або не може з достатньою точністю висловлювати свої думки [185, с. 1175]. У таких випадках виклик перекладача є безумовним – від цього обов'язку не можна відступити».

Однак, польське правове регулювання відповідних питань не обмежується лише процесуальним кодексом, як в Україні, а містить також спеціальний закон «Про професію присяжного перекладача» від 25 листопада 2004 року. Даний акт урегулює питання кваліфікаційних вимог, прав та обов'язків, меж компетенції присяжного перекладача, проте не лише для кримінальних процесуальних процедур. Сфера застосування заначеного закону є ширшою та виходить за рамки кримінальних процесуальних правовідносин. КПК Польщі не вимагає залучення саме присяжного перекладача – достатньо будь-якого компетентного фахівця. У такій ситуації оцінка того, чи має особа, допущена до перекладацької діяльності, «достатні знання» для виконання цієї діяльності, з урахуванням масштабу її складності, покладається на орган судового розгляду в кожному окремому випадку. Насправді, будь-яка особа може бути залучена в якості перекладача, зокрема, якщо не було призначено присяжного перекладача з відповідної мови або переклад вимагає спеціальних знань, якими не володіє жоден присяжний перекладач.

Однак, у більшості випадків, все ж, пріоритетним є залучення присяжного перекладача (*tłumacz przysięgły*), який внесений до офіційного реєстру, що ведеться Міністерством юстиції Республіки Польща. Якщо залучити присяжного перекладача неможливо (через рідкісну мову або невідкладність процесуальної дії), допускається запрошення іншого фахівця, однак у протоколі обов'язково зазначаються причини такого рішення.

Призначення судових перекладачів у кримінальних провадженнях у Польщі відбувається за структурованою процедурою, розробленою для забезпечення доступності та якості послуг перекладу. Зазвичай суд або прокуратура ведуть список присяжних перекладачів, які мають право працювати в судових установах. Якщо у справі бере участь особа, яка не володіє польською мовою, головуючий суддя призначає відповідного перекладача з цього списку. Процес відбору враховує кілька факторів, зокрема досвід перекладача в конкретній мові, його доступність для запланованого судового розгляду та будь-які потенційні конфлікти інтересів. У випадку рідкісних мов, для яких кількість присяжних

перекладачів може бути обмеженою, суд має право призначити «ad hoc» перекладача, який володіє достатніми мовними навичками, хоча зазвичай це уникають на користь сертифікованих фахівців, коли це можливо. Як зазначає О. Сотула: «вимога про обов'язкову сертифікацію присяжного перекладача є однією з ключових особливостей польської системи судового перекладу. Право на виконання функцій перекладача в Польщі набувається виключно через складання державного екзамену на тлумача присяжного. Кандидат повинен задовольняти низку формальних критеріїв: мати польське громадянство, користуватися в повному обсязі правами громадянськими і цивільними, мати чистий судимість (не мати судимостей за умисні злочини), мати вищу освіту на довільному напрямі з дипломом магістра, та – найголовніше – скласти з позитивним результатом екзамен на знання умінь тлумачення з польської мови на іноземну мову та навпаки» [186, с. 39].

Підозрювані та обвинувачені мають право оскаржити якість перекладу, якщо вважають, що він неточно відображає їхні заяви або не передає належним чином хід судового розгляду. КПК Польщі визнає, що неналежний переклад може істотно підірвати справедливість судового розгляду та право обвинуваченого на ефективну участь у ньому. Суди серйозно ставляться до таких заперечень, особливо коли вони стосуються істотних елементів свідчень або юридичних аргументів. Якщо вони підтверджуються, помилки в перекладі можуть становити процедурні порушення, що можуть призвести до виключення неправильно перекладених доказів або, в крайніх випадках, стати підставою для оскарження всього судового розгляду.

Польське законодавство гарантує участь перекладача на всіх етапах кримінального процесу – під час допитів, пред'явлення обвинувачення, ознайомлення з матеріалами справи та у судових засіданнях. Крім того, обвинувачений має право користуватися допомогою перекладача у спілкуванні зі своїм захисником. Окреме положення статті 72 КПК Польщі передбачає обов'язковість письмового перекладу основних процесуальних документів, зокрема обвинувального акта, судових рішень, постанов та документів, що

підлягають оскарженню. Це забезпечує обвинуваченому реальну, а не формальну можливість ознайомитися зі змістом обвинувачення та реалізувати право на захист.

Права перекладача визначені у КПК Польщі та деталізовані у підзаконних актах Міністерства юстиції. Так, перекладач має право ознайомлюватися з матеріалами справи, необхідними для виконання перекладу, ставити уточнювальні запитання під час процесуальних дій, отримувати винагороду та компенсацію витрат, а також клопотати про застосування заходів безпеки у випадку загрози його життю чи здоров'ю. Згідно зі статтею 619 КПК Польщі, усі витрати, пов'язані з участю перекладача, покриваються державою незалежно від фінансового стану обвинуваченого. Це гарантує рівність сторін і виключає можливість дискримінації осіб, які не володіють польською мовою.

Водночас перекладач має низку обов'язків, що забезпечують якість і неупередженість його діяльності. Серед них – обов'язок точного, повного та об'єктивного перекладу без перекручень змісту; збереження таємниці слідства і конфіденційності інформації, отриманої під час виконання функцій; відмова від участі у справі у разі наявності підстав для відводу. Підстави для відводу перекладача визначені за аналогією до норм про експертів: наприклад, наявність особистої зацікавленості або родинних зв'язків із учасниками процесу.

Статтею 14 Закону «Про професію присяжного перекладача» на перекладача покладено обов'язок діяти з максимальною ретельністю, дотримуватися принципів об'єктивності та незалежності, а також зберігати професійну таємницю. Присяжний перекладач виконує як усний переклад у судових засіданнях, так і письмовий переклад офіційних документів – від процесуальних актів до вироків. Діяльність перекладача контролюється Міністерством юстиції, яке веде державний реєстр, проводить кваліфікаційні іспити та здійснює дисциплінарний нагляд.

Щодо відповідальності перекладача польське законодавство передбачає кримінальну, дисциплінарну та цивільно-правову відповідальність. Згідно зі статтею 233 Кримінального кодексу Польщі, перекладач, який умисно здійснив

завідомо неправильний переклад, підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років [187]. Дисциплінарна відповідальність застосовується до присяжних перекладачів у випадках недбалого виконання обов'язків або порушення етичних норм і може полягати у попередженні, тимчасовому відстороненні чи виключенні з державного реєстру. Цікавим є той факт, що в КПК Польщі прямо передбачено дисциплінарне покарання у вигляді грошового штрафу в розмірі до 3000 злотих, який може бути накладений на перекладача, якщо він не з'явиться на виклик органу, що веде провадження. Український КПК не містить положень з конкретним числовим виразом матеріальної відповідальності не тільки для перекладача, а й для жодного з «інших» учасників кримінального провадження, частиною яких перекладач є в розумінні українського закону. Натомість, як було досліджено нами раніше, відповідальність за аналогічне порушення в українському законодавстві настає за статтею Кодексу України про адміністративні правопорушення, санкція якої, втім, є очевидно недостатньо суттєвою. Цивільно-правова відповідальність настає у разі заподіяння шкоди внаслідок некоректного або неточного перекладу, якщо буде доведено провину перекладача. Як бачимо, підхід до визначення та встановлення меж відповідальності перекладача за порушення своїх процесуальних обов'язків в національному законодавстві двох держав дещо відрізняється.

Для забезпечення незалежності та ефективності роботи перекладача КПК Польщі передбачає низку процесуальних гарантій. Перекладач користується процесуальним захистом, аналогічним до експертів, і не може бути притягнутий до відповідальності за дії, вчинені у межах своїх професійних обов'язків. Йому гарантується своєчасна оплата праці, компенсація витрат, можливість самовідводу у разі конфлікту інтересів, а також право на безпечні умови роботи. Орган, який веде провадження, зобов'язаний створити всі необхідні умови для якісного виконання перекладу – від забезпечення доступу до матеріалів справи до надання належних технічних засобів.

Дещо контраверсійним виглядає відсутність у польському законі унікальних підстав відводу для перекладача, а застосування тих самих що і для експерта. Відмінність процесуальної функції експерта й перекладача полягає в тому що експерт є особою, яка використовує спеціальні знання для оцінки доказів, натомість перекладач жодних доказів не створює, а лише виступає мовним посередником. Це, у свою чергу, зумовлює відмінність у питомій вазі результатів процесуальної діяльності двох учасників процесу для самого провадження. Українське законодавство також не містить окремих підстав для відводу перекладача, об'єднуючи дію відповідної норми для всіх «інших» учасників процесу. Однак, КПК України містить важливе застереження, що розширює підстави для відводу спеціаліста та експерта, додатково забороняючи їм брати участі в кримінальному провадженні, якщо вони проводили ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються у цьому провадженні.

Ще однією перевагою українського законодавчого підходу над польським є пряме передбачення в нормі закону вимоги до перекладача заявити самовідвід замість відповідного права. Аналогічної норми КПК Польщі не містить не тільки щодо перекладача, а й також для експерта, що може потенційно зумовлювати ризики при неправомірному зловживанні своєю процесуальною роллю такими учасниками провадження

Професійна етика присяжного перекладача у Польщі ґрунтується на принципах достовірності, об'єктивності, незалежності, конфіденційності та компетентності, визначених Кодексом етики присяжного перекладача (Kodeks tłumacza przysięgłego), розробленим Редакційним комітетом Польського товариства присяжних та спеціалізованих перекладачів TERIS за участю представників Міністерства юстиції. Цей документ має винятково рекомендаційний характер і не є обов'язковим для органів правопорядку чи суду, однак, незважаючи на це, він окреслює важливі напрямки розвитку відповідної галузі. Остання актуальна редакція кодексу доповнена додатковими рекомендаціями щодо робочого місця перекладача, підготовки до роботи та способу виконання усного перекладу. Відповідно до норм зазначеного

документа, перекладач не має права висловлювати власну думку щодо предмета справи або вступати у неформальні контакти зі сторонами. Дотримання цих стандартів підтримує високий рівень довіри до перекладача як до нейтрального учасника кримінального процесу [188].

Зоровий контакт і висока якість акустичного сприйняття однозначно полегшують роботу перекладача та забезпечують психологічний комфорт, що безпосередньо впливає на якість перекладу. Цей аспект настільки важливий, що на нього звертають увагу міжнародні перекладацькі організації. Європейська асоціація судових перекладачів (EULITA) у співпраці з Європейською асоціацією кримінальних адвокатів (ЕСВА) наполягає на необхідності забезпечити перекладачу можливість зайняти таке місце, з якого він добре бачить і чує всіх учасників провадження та може ефективно передавати інформацію. У Кодексі перекладача присяжного Польщі також наголошується на праві перекладача зайняти місце поруч з особою, висловлювання якої він перекладає, аби гарантувати собі належну чутність і зоровий контакт [188].

Отже, польська модель правового регулювання участі перекладача у кримінальному процесі є цілісною системою, що поєднує чітко визначені процесуальні механізми, високі професійні вимоги та реальні гарантії незалежності. Вона забезпечує обов'язкове залучення перекладача за наявності найменших сумнівів у мовній компетенції учасника процесу, фінансування перекладацьких послуг коштом держави, обов'язковість письмового перекладу основних документів, а також відповідальність за недбалість чи упередженість.

Ключовою особливістю польського нормативного регулювання кримінальної процесуальної діяльності перекладача є низький поріг його залучення до процесу: «влада не може відмовити в цьому клопотанні, якщо є будь-яка ознака того, що особа недостатньо володіє польською мовою. Тягар доведення мовної неспроможності не лежить на обвинуваченому; будь-який обґрунтований сумнів щодо його здатності повноцінно розуміти польську мову має призвести до призначення перекладача» [189].

Польське кримінальне провадження імперативно вимагає, щоб присяжний перекладач перекладав усі рішення, що підлягають оскарженню, обвинувальні акти та вирoki. Цей комплексний підхід забезпечує іноземним підозрюваним та обвинуваченим можливість повністю зрозуміти пред'явлені звинувачення та активно брати участь у своєму захисті.

Важливою проблемою для правового регулювання як України так і Польщі є також відсутність визначення на рівні закону або підзаконних актів конкретних гарантій діяльності перекладача у кримінальному провадженні, поряд із їхніми процесуальними правами та обов'язками. Визначаючи поняття гарантії, В. Корнуков писав: «все те, що тією чи іншою мірою сприяє досягненню певних результатів або забезпечує певний стан, може бути розцінене як гарантія відповідної діяльності або стану, тому що сприяє діяльності, захищає стан, тобто гарантує їх. Загальне поняття гарантії часто доволі умовне і, якщо так можна висловитися, рухливе, оскільки те, що в одному випадку виступає гарантією, в іншому випадку не є такою» [190, с. 410]. За умов відсутності законодавчо обов'язкових та загальновідомих вимог до гарантій діяльності перекладача виникає низка проблем, зокрема щодо: 1) безпеки та комфортних умов роботи перекладачів; 2) належної, своєчасної та пропорційної компенсації за виконану роботу; 3) процедури комунікації (залучення) перекладача органами правопорядку.

Польська модель залучення перекладача в кримінальному провадженні демонструє збалансоване поєднання традиційних континентальних підходів із сучасними європейськими стандартами забезпечення мовних прав учасників процесу. Характерним для правового регулювання розглядуваних питань у Польщі є поступове розширення процесуальних гарантій, спрямованих на забезпечення точності перекладу, підвищення професійної відповідальності перекладача та створення інституційних механізмів контролю за якістю перекладацьких послуг у кримінальному судочинстві. Водночас, попри розвиненість нормативної бази, польський досвід не позбавлений певних

внутрішніх обмежень, що зумовлюють потребу у подальшій модернізації інституту перекладача та уніфікації процедур його залучення.

Саме тому для повноти порівняльного аналізу доцільно звернутися до прикладу Німеччини, яка традиційно вважається однією з найбільш впливових юрисдикцій у рамках континентальної правової сім'ї та часто виступає орієнтиром для інших європейських держав, зокрема, у питаннях кримінального процесу. Німецька правова система у поєднанні із потужною доктринальною базою, усталеною судовою практикою та високим рівнем професійної стандартизації діяльності перекладачів, пропонує інституціоналізований підхід до регулювання мовної підтримки учасників кримінального провадження, що дозволяє виокремити як відмінні концептуальні рішення, так і такі механізми, що можуть бути релевантними для вдосконалення національного законодавства.

Саме Німеччина часто виступає однією з ключових держав, які визначають стандарти прав людини у сфері кримінального судочинства на рівні ЄС та Ради Європи. Це робить німецький досвід особливо цінним для зіставлення з польським та українським регулюванням. Аналіз німецького законодавства й правозастосовної практики дає змогу глибше оцінити, наскільки ефективно реалізуються гарантії права на переклад у країнах із високим рівнем правової культури та професійної організації судового провадження.

Правове регулювання залучення перекладача до кримінального провадження у Федеративній Республіці Німеччина ґрунтується на багаторівневій системі норм – від основних конституційних гарантій через загальні процесуальні положення і спеціальні положення про мову суду до нового федерального «Закону про судових перекладачів» та низки адміністративних настанов і практик. Комплексність німецької моделі визначається федеративною структурою держави: за традицією багато питань реалізуються через норми права окремих земель та адміністративні процедури, які, станом на сьогодні, у процесі поступової гармонізації доповнюються і кодифікуються на федеральному рівні. Ця система, зокрема, покликана забезпечити два взаємопов'язані блага – ефективне здійснення правосуддя

німецькою мовою як державною мовою та гарантії права осіб, які не володіють мовою провадження, на розуміння пред'явлених їм звинувачень і на можливість брати ефективну участь у захисті.

Основою окресленої концепції є принцип, закріплений у Законі «Про устрій судів», відповідно до якого офіційною мовою суду є німецька [191]. У зв'язку з цим будь-яка особа, що бере участь у кримінальному процесі та не розуміє німецької мови, повинна отримати усний або письмовий переклад у тій мірі, у якій це необхідно для забезпечення її права на справедливий суд та ефективний захист. Такий підхід логічно випливає з конституційних засад справедливого судочинства, сформульованих у Основному законі ФРН та розвинених у практиці ЄСПЛ, що вимагає реального, а не формального, забезпечення права особи бути поінформованою про сутність обвинувачення і брати активну участь у процесі.

Ключову роль у нормативному врегулюванні залучення перекладача до кримінальних процесуальних процедур, очевидно, відіграє Кримінальний процесуальний кодекс Німеччини, стаття 259 якого передбачає: «обов'язок органів кримінального провадження залучати перекладача у випадках, коли учасник процесу не володіє мовою провадження настільки, щоб розуміти повідомлення, зроблені прокурором або захисником, зокрема під час судових дебатів» [192]. Таким чином, перекладач є обов'язковим елементом гарантування комунікативної рівності сторін у судочинстві, а його діяльність спрямована на забезпечення ефективної реалізації права на захист.

У 2023 році в Німеччині набув чинності спеціальний федеральний Закон «Про судових перекладачів», який став визначальним елементом у правовому забезпеченні участі перекладача в кримінальному провадженні. Його ухвалення стало відповіддю на нагальну потребу в уніфікації правового поля, яке до того формувалося розрізненими законодавчими актами федеральних земель. Метою Закону є встановлення єдиного, високого та прозорого стандарту кваліфікації для осіб, які залучаються до судочинства, тим самим підвищуючи процесуальну надійність перекладу та гарантуючи права учасників провадження, зокрема

право на допомогу перекладача, відповідно до статті 6 ЄКПЛ. Цей закон став фундаментальною реформою системи акредитації, професійної діяльності та контролю якості роботи судових перекладачів [193]. Його запровадження було зумовлене необхідністю уніфікації стандартів у всіх федеральних землях та приведення німецького законодавства у відповідність до вимог Директиви 2010/64/ЄС. Закон визначає підстави для отримання статусу «загальноприсяжного» перекладача, встановлює кваліфікаційні вимоги, процедури присяги, порядок її поновлення та формує єдину систему державного контролю компетентності перекладачів [193].

Ключовим елементом закону є введення поняття «загального присягання». Особа, яка пройшла цю процедуру, набуває офіційного статусу загальноприсяжного судового перекладача. Нормативне регулювання детально визначає вимоги до кандидата, які можна розділити на особистісні та фахові. Щодо особистих якостей, вимагається досягнення повноліття та відсутності обставин, що можуть ставити під сумнів надійність та особисту придатність для виконання обов'язків, які часто передбачають роботу з конфіденційною інформацією та в умовах високого психологічного тиску та відповідальності. Фахові ж вимоги викладені встановлюють чіткі критерії для підтвердження мовної та предметної компетенції. Це включає не лише досконале володіння мовою, що підтверджується дипломом визнаного вищого навчального закладу або державним екзаменом, але й доказ знань правової термінології та судової системи Німеччини. Останній аспект є критично важливим для кримінального провадження, оскільки якість перекладу безпосередньо залежить від розуміння перекладачем процесуальних тонкощів та юридичних концепцій, таких як поняття суб'єктивної сторони або необхідної оборони. Таким чином, розглядуваний Закон фактично інтегрує вимоги до професійного перекладача з потребами системи кримінального правосуддя.

Процесуальне значення статусу, набутого відповідно до Закону ФРН «Про судових перекладачів», має прямий вплив на застосування Кримінального процесуального кодексу та Закону «Про судоустрій». Зокрема, наявність

«загальної присяги» звільняє перекладача від необхідності повторного прийняття присяги в кожному окремому кримінальному провадженні. Це положення є ключовим для ефективності судочинства, оскільки присяга, прийнята один раз перед Вищим земельним судом, де перекладач зареєстрований, створює правову презумпцію компетентності та неупередженості. Це автоматично легітимізує його як повноправного учасника провадження, чії дії прирівнюються до офіційних актів судочинства. Крім того, встановлюється, що несанкціоноване використання цього офіційного звання класифікується як адміністративне правопорушення, що підкреслює високий публічно-правовий статус професії та необхідність захисту інституту присяжного перекладача. Отже, Закон «Про судових перекладачів» не просто регулює професію, а вбудовує інститут перекладача в систему кримінального правосуддя Німеччини як гаранта процесуальних прав.

Важливою складовою інституційної інфраструктури є централізована база даних – «Dolmetscher- und Übersetzerdatenbank» (DÜD), яка забезпечує доступ судів, органів досудового розслідування та інших державних інституцій до інформації про перекладачів, які мають чинну присягу, необхідну кваліфікацію та відповідний досвід [194]. Принцип загальної присяги закріплений також у статті 189 Кримінального процесуального кодексу ФРН, що передбачає обов'язок перекладача підтвердити готовність «вірно та сумлінно» виконувати свої функції, що має істотне процесуальне значення й впливає на допустимість доказів.

Отримання статусу присяжного перекладача передбачає складання відповідних іспитів, подання підтверджень кваліфікації, відсутності підстав для відводу та відповідність вимогам законодавства федеративних земель. Так, наприклад, вимоги щодо акредитації у землі Бранденбург містять уточнені критерії щодо мовної компетентності, юридичної обізнаності та перевірки доброчесності кандидата [195]. Хоча ухвалення Закону «Про судових перекладачів» мало на меті повну уніфікацію, на практиці через федеративну

структуру Німеччини нормативне наповнення певних процедур залишається диференційованим на рівні земель [196].

Участь перекладача в кримінальному провадженні зумовлює появу в цього процесуального суб'єкта комплексу прав і обов'язків. До основних прав перекладача належать: доступ до матеріалів, необхідних для точного перекладу; можливість уточнення змісту висловлювань учасників процесу; отримання винагороди та компенсації витрат відповідно до Закону ФРН «Про винагороду та відшкодування у сфері юстиції», який задає єдині стандарти розміру і порядку виплат [197]. Одночасно перекладач зобов'язаний забезпечувати точність і повноту перекладу, дотримуватися нейтральності, уникати будь-яких контактів, що можуть створити враження упередженості, та зберігати конфіденційність отриманої інформації.

Деякі права перекладача, який залучається до кримінального процесу визначені й окремими статтями Кримінального процесуального кодексу ФРН. Так, стаття 53а надає перекладачам, які перебувають у певних стосунках із захистом або іншими носіями професійної таємниці, право на відмову від свідчень. Зокрема, право відмови від свідчень поширюється на перекладачів, яких залучили:

1. Захисники або інші особи, які мають право відмовитися від свідчень відповідно до статті 53 (наприклад, лікарі, аптекарі, адвокати, психологи), для підготовки їхніх документів, висловлювань чи консультацій.
2. Захисники (адвокати) в кримінальному провадженні для спілкування з клієнтом або для надання допомоги у здійсненні захисту.

Це положення має критичне значення для забезпечення конституційного права на захист, оскільки воно гарантує конфіденційність комунікації між обвинуваченим та його захисником, навіть якщо вона відбувається через мовного посередника. Таким чином, німецьке законодавство поширює на перекладача, залученого захистом необхідні гарантії збереження професійної таємниці. Перекладач, який відмовляється від свідчень, не може бути примушений розкрити інформацію, отриману під час такої діяльності.

Кримінальний процесуальний кодекс ФРН покладає на перекладача й низку обов'язків, які мають пряме процесуальне значення:

- обов'язок з'явитися: перекладач зобов'язаний з'явитися на виклик суду або прокуратури (якщо його не залучено захистом);
- обов'язок неупередженості: перекладач повинен забезпечити повну нейтральність і не може бути залучений у справі, де існують обставини, що можуть викликати сумнів у його неупередженості;
- обов'язок дотримання таємниці: присяга, прийнята відповідно до Закону «Про судового перекладача», містить зобов'язання зберігати державну та службову таємницю, а також таємницю, що стала відома при виконанні обов'язків.

Види юридичної відповідальності перекладача за німецьким законодавством є стандартними – передбачається притягнення перекладачів до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної та, в окремих випадках, цивільно-правової відповідальності. Так, у доктрині та судовій практиці розглядаються випадки, коли перекручення перекладу кваліфікувалося судами як сприяння наданню неправдивих показань або, у разі порушення присяги, як складання неправдивої присяги. Водночас межа між умисним перекрученням і помилкою тлумачення завжди оцінюється з великим ступенем обережності, адже лінгвістична діяльність є складною та контекстуально залежною [198].

Перекладач, який був належним чином викликаний судом або прокуратурою, зобов'язаний з'явитися та виконувати свої обов'язки. У разі неявки або необґрунтованої відмови від виконання обов'язків, до нього можуть бути застосовані засоби судового примусу відповідно до статті 70 Закону «Про судоустрій», які застосовуються також до свідків та експертів. До таких заходів належать:

- судовий штраф: це фінансова санкція, яку накладає суд.
- примусовий арешт: у разі, якщо накладений штраф не може бути стягнутий, або якщо перекладач продовжує відмовлятися від виконання обов'язків, суд може замінити штраф примусовим арештом.

- відшкодування витрат: на перекладача, який не з'явився без поважної причини, покладається обов'язок відшкодувати витрати, спричинені його неявкою (наприклад, витрати на скасування судового засідання чи виклик іншого перекладача).

Ці механізми підкреслюють, що участь перекладача у кримінальному провадженні є не просто договірною послугою, а публічно-правовим обов'язком, забезпеченим державою.

Перекладач у німецькому кримінальному процесі має особливий процесуальний статус. У доктрині його визначають як «спеціального помічника суду», процесуальний статус якого поєднує елементи ролей експерта та службової особи суду. До нього можуть застосовуватись правила про відвід, аналогічні тим, що передбачені для судових експертів, включно з підставами, пов'язаними з потенційним конфліктом інтересів або залежністю від однієї зі сторін.

З огляду на зазначене, німецька модель правового регулювання участі перекладача в кримінальному процесі є комплексною та інституційно розвиненою. Вона поєднує чітке нормативне регулювання на різних рівнях юридичної ієрархії, уніфіковані стандарти кваліфікації, централізований реєстр перекладачів, усталену практику приведення фахівців до присяги, стандартизовану систему оплати та розвинутий комплекс етичних правил [199]. Водночас федеративний характер адміністративно-територіального устрою Німеччини та зумовлює подальшу потребу у вдосконаленні регламентів, що підтверджується аналітичними матеріалами професійних організацій і науковими дослідженнями.

Дослідивши правове регулювання участі перекладача в кримінальному провадженні на прикладі Польщі та Німеччини, як країн, що, так само як і Україна, репрезентують інтегральну модель континентальної (романо-германської) правової сім'ї, яка вирізняється високою формалізацією інституту перекладача та його функціональною близькістю до процесуального експерта, перейдемо до аналізу відповідних питань держав англо-американської правової

традиції. Такий методологічний крок є критично необхідним, оскільки дозволяє здійснити зіставлення принципово різних правових парадигм і, таким чином, отримати найбільш об'єктивну базу для формулювання пропозицій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства.

Правова система Сполучених Штатів Америки є квінтесенцією традиційного змагального процесу, де ролі сторін обвинувачення та захисту максимально поляризовані, що неминуче впливає на природу, обсяг, сферу та способи забезпечення участі перекладача. На противагу європейським державам, де правова основа участі перекладача переважно закріплена у спеціалізованих законодавчих актах, у США право на переклад має конституційно-правове підґрунтя, знаходячи свою генезу у фундаментальних гарантіях дотримання прав людини і громадянина.

Правове регулювання залучення перекладача у кримінальному провадженні Сполучених Штатів Америки формувалося під впливом конституційних гарантій справедливого судового розгляду, принципів *due process* та з огляду на багатонаціональний і багатомовний характер американського суспільства. На відміну від багатьох європейських правових систем, де інститут судового перекладу є детально кодифікованим у процесуальному законодавстві, у США нормативна база є поліцентричною, поєднує федеральне конституційне регулювання, федеральні закони, судові правила, численні адміністративні акти, стандарти Міністерства юстиції, а також законодавство окремих штатів. Така багаторівнева структура зумовлює особливості статусу перекладача, його прав і обов'язків, вимог до кваліфікації, а також меж відповідальності в кримінальному провадженні.

Фундаментальним нормативним підґрунтям є Конституція США, насамперед шоста поправка, яка гарантує обвинуваченому право «бути поінформованим про характер і підставу обвинувачення» та «мати допомогу адвоката» – положення, які у взаємозв'язку із доктриною належної правової процедури (*due process*) вимагають забезпечення реальної можливості участі у провадженні особам, які не володіють англійською мовою або мають сенсорні

порушення [200]. Верховний суд США у справі *Meyer v. Nebraska* ще у 1923 році прямо підкреслив, що мовна компетентність є елементом фундаментальних прав особи у демократичному суспільстві [201]. Пізніше, у низці судових рішень, включно з *Johnson v. Zerbst* (1938 рік) та *Gideon v. Wainwright* (1963 рік), Верховний Суд уточнив, що справедливий процес передбачає реальну, а не формальну можливість брати участь у розгляді [202, 203].

Хоча у США не існує прецеденту Верховного суду, який прямо визнає конституційне право на перекладача як самостійне право, численні рішення апеляційних судів, зокрема у справах *United States v. Carrion* (1973) та *United States v. Lim* (1994), розтлумачили право на due process таким чином, що суд зобов'язаний забезпечити перекладача, якщо без цього участь обвинуваченого є неможливою чи суттєво обмеженою [204; 205].

Важливою складовою федерального регулювання є Закон «Про судових перекладачів» (Court Interpreters Act) 1978 року, який став ключовим нормативним актом, що вперше встановив уніфіковані вимоги до участі перекладачів у федеральних судах. Закон зобов'язує федеральні суди забезпечувати «кваліфікованого перекладача» для всіх учасників провадження, які не є достатньо компетентними в англійській мові для повноцінної участі у процесі. Він запроваджує спеціальний механізм сертифікації перекладачів через Адміністративну службу судів, встановлює процедури відбору та оплати, а також закріплює обов'язковість перекладу у всіх кримінальних провадженнях, коли мовний бар'єр може вплинути на справедливість розгляду. Закон охоплює як усний, так і жестовий переклад, що є важливим для забезпечення прав осіб із порушеннями слуху [206].

Додатковим нормативним пластом є стаття VI Закону «Про громадянські права» 1964 року (Civil Rights Act), який забороняє дискримінацію за мовною ознакою при наданні послуг, що фінансуються з федерального бюджету. Міністерство юстиції США роз'яснило у своїх керівних документах, що ця норма охоплює й діяльність правоохоронних органів та судів, що фактично встановлює позитивний обов'язок держави забезпечити доступ до перекладача

не лише у суді, а й на досудовому етапі, включно з допитом, затриманням, складанням процесуальних документів, укладенням угоди про визнання винуватості (plea agreement) тощо [207].

У системі федеральних судів діяльність перекладача регламентується також спеціальними правилами доказування. Так, нормативно-процесуальний акт США, який встановлює єдині правила допустимості, форми, оцінки та використання доказів у федеральних судах – «Федеральні правила доказування» (Federal Rule of Evidence), а саме правило № 604, передбачає, що перекладач повинен скласти присягу «на надання точного перекладу», що закріплює його відповідальність за достовірність передачі інформації [208]. Зазначене правило є надзвичайно лаконічним за формулюванням, однак його зміст має фундаментальне значення для гарантування справедливого судового розгляду у Сполучених Штатах Америки.

Незважаючи на те, що правило № 604 складається лише з одного речення, воно закріплює два ключові та концептуально важливі елементи – кваліфікацію перекладача та обов'язковість приведення його до присяги. Саме ці два аспекти є мінімальними процесуальними передумовами, які забезпечують добросовісність перекладача як учасника процесу, достовірність та допустимість перекладу як джерела доказової інформації. Правило не розкриває поняття «кваліфікації адже система загального права традиційно уникає формальних, жорстких дефініцій, залишаючи широку дискрецію суду. Кваліфікація перекладача в американському процесі розглядається як передумова точності доказів. Суд не лише оцінює компетентність перекладача, але й має право відхилити його кандидатуру у разі сумнівів щодо нейтральності або професійної придатності. Таким чином, правило № 604 створює нормативну матрицю, що дозволяє суду використовувати широкий спектр процедурних інструментів для перевірки кваліфікації перекладача. Таким чином, розглядувана норма виступає нормативною точкою перетину між доказовим правом, правами людини та етичними стандартами судового перекладу.

Не менш важливою є вимога приведення перекладача до присяги або надання ним урочистого підтвердження. У системі доказового права США інститут присяги трактується як ключовий механізм забезпечення достовірності. Присяга перекладача має подвійний характер: по-перше, вона створює процесуальний обов'язок правдивості, порушення якого може мати конкретні юридичні наслідки для самого порушника; по-друге, виконує функцію підвищення довіри суду до перекладу як елементу доказової інформації. У практиці американських судів перекладацька присяга має таке ж символічне та функціональне значення, як і присяга свідка – обидва учасники провадження зобов'язуються говорити правду, але перекладач має додатковий обов'язок, а саме, забезпечувати повноту й точність, не змінюючи зміст повідомлення, не додаючи й не опускаючи інформацію, не інтерпретуючи та не надаючи коментарів. Етичні кодекси, які застосовуються у судовій системі США, чітко закріплюють, що перекладач повинен бути «лінгвістичним провідником», а не консультантом чи посередником, і правило № 604 створює для цього нормативну основу.

Важливо також те, що правило № 604 функціонує як доказова гарантія права на справедливий суд відповідно до конституційної доктрини *due process*. Судовий переклад є ключовим інструментом забезпечення доступу особи до правосуддя, розуміння обвинувачення та ефективної участі у власному захисті. Американські суди неодноразово визнавали, що неналежний переклад здатен спотворити докази, обмежити права сторони й стати підставою для скасування вироку або перегляду провадження. Правило № 604 створює необхідний мінімум процесуальних гарантій, який дозволяє виявляти порушення та запобігати їм.

Цікавим з точки зору нормопроєктувальної техніки є той факт, що правило № 604 є складовою частиною статті VI Федеральних правил доказування «Свідок», що саме по собі є показовим й концептуально важливим – перекладач у системі американського доказового права регулюється у межах статей про свідків, тобто законодавець прирівнює його до суб'єкта, який за своєю природою бере участь у формуванні доказової інформації. І хоча правило № 604 не визначає

перекладача як свідка буквально, включення саме до цього розділу підкреслює, що переклад – це не технічний процес, а акт, який здатен вплинути на зміст доказів та хід судового розгляду.

Судова практика встановлює обов'язок перекладача бути неупередженим, дотримуватися точності, не здійснювати узагальнень, не змінювати зміст висловлювань та не додавати власних пояснень. Будь-яке відхилення від нейтральності розглядається як порушення етичних стандартів, передбачених Кодексом професійної відповідальності судових перекладачів [209]. Цей документ, хоча і має рекомендаційний характер, фактично виконує роль професійного етичного кодексу для перекладачів у федеральних судах і широко використовується як орієнтир для оцінювання професійної поведінки.

У кримінальному провадженні перекладач виконує не лише функцію мовного посередника, а й функцію гаранта реалізації конституційних прав особи. В американській доктрині підкреслюється, що переклад є структурною передумовою реалізації права на захист, права на конфіденційне спілкування з адвокатом, права на участь у засіданні, права бути присутнім на суді, права на перехресний допит свідків, а також права на ефективну допомогу адвоката. Саме тому судова практика послідовно вимагає від судів призначати перекладачів не лише на формальних слуханнях, а й під час укладення угод про визнання вини (*United States v. Mayans*, 1993 рік) та при ознайомленні з матеріалами справи (*United States v. Mosquera*, 1992 рік) [210]. У цих рішеннях суди наголошують, що переклад є складовою due process і не може бути формальним чи обмеженим у часі.

Обсяг прав перекладача у США визначається переважно етико-професійними стандартами та усталеною практикою. Перекладач має право на доступ до матеріалів, необхідних для точного перекладу, право уточнити незрозумілі вислови, право переривати допит або судове засідання для цілей забезпечення точності перекладу. Водночас перекладач не може надавати поради учасникам, коментувати зміст перекладеного, втручатися у правову позицію обвинуваченого чи вступати у взаємодію з ним поза межами перекладацької

функції. Судова практика неодноразово підтверджувала сувору вимогу щодо нейтральності перекладача, наприклад у справі *State v. Tamez* (1990 рік), де перекладача було відсторонено за прояв упередженості [211].

Розглядаючи питання конфіденційності, варто зазначити, що перекладач, залучений для забезпечення комунікації між обвинуваченим та його адвокатом, підпадає під захист «доктрини адвокатської таємниці» (attorney–client privilege). У праві США ця концепція означає встановлену законом заборону розкривати зміст спілкування між адвокатом та особою, яка звернулася по правничу допомогу. Головне призначення полягає в тому, щоб забезпечити повну довіру між захисником і клієнтом, створивши умови, за яких останній може повідомити адвокату всю інформацію, у тому числі потенційно інкримінувальні факти, без ризику подальшого розголошення. Привілей охоплює як усні, так і письмові форми спілкування, незалежно від того, була допомога надана безоплатно чи на платній основі, і не залежить від факту подальшого укладення формального договору про надання юридичних послуг. Ключовим є намір особи отримати фахову правничу консультацію, а також те, що така комунікація має конфіденційний характер.

Участь перекладача в спілкуванні між адвокатом та клієнтом не скасовує конфіденційності цього процесу. Американська правова доктрина виходить із того, що перекладач є необхідним учасником комунікації, без якого клієнт і адвокат не можуть ефективно обмінюватися інформацією, отже він, фактично, прирівнюється до технічного помічника адвоката. Це означає, що перекладач автоматично підпадає під дію того самого обов'язку зберігати таємницю, що й адвокат, а сама присутність перекладача не позбавляє комунікацію законного захисту. Інакше кажучи, залучення перекладача не перериває захищеного характеру спілкування. Тому все, що перекладач дізнається під час виконання своїх функцій, є недоторканною інформацією, яка не може бути розголошена, передана третім особам чи використана на шкоду клієнтові.

Правова природа цього виду захисту ґрунтується на судовій практиці, яка протягом багатьох десятиліть послідовно визначала перекладача як особу,

«включену до адвокатської команди з технічною функцією» [211]. Зокрема, суди наголошували, що неволодіння мовою робить неможливим ефективно користування правом на правничу допомогу, тому забезпечення перекладу є частиною фундаментального права на захист. Відтак будь-яке втручання держави у цей «комунікаційний ланцюг», яке призводить до примусу перекладача розкривати зміст перекладених розмов, розцінюється як порушення конституційних гарантій справедливого судового розгляду.

Попри високий рівень захисту, розглядуваний привілей не є абсолютним. Він не поширюється на комунікацію, що переслідує злочинну мету, наприклад спрямовану на планування або приховування злочину. У таких випадках, так звана «кримінальна винятковість» анулює захищений статус розмови, а всі учасники, включно з перекладачем, можуть бути допитані, якщо є достатні підстави вважати, що комунікація використовувалася для протиправних дій. Водночас межі цього винятку тлумачаться судами вузько, оскільки право на захист повинно залишатися реально дієвим. Якщо ж комунікація стосується виключно правничих порад і не спрямована на вчинення нових злочинів, вона повністю захищається привілеєм.

У справі *United States v. Kovel* 1961 року встановлено, що «перекладач, який забезпечує комунікацію клієнта з адвокатом, є процесуально прирівняним до представника юридичної команди, і все сказане в його присутності вважається конфіденційним» [212]. Це положення стало ключовим для діяльності перекладачів у кримінальних провадженнях та широко застосовується у сучасній практиці.

Вимоги до кваліфікації перекладачів у США є винятково високими. Існує кілька рівнів сертифікації, включно з федеральним сертифікатом для перекладачів з/на іспанську мову, а також системою акредитації штатів, які часто застосовують власні іспити, стандарти та реєстри судових перекладачів. Серед найрозвиненіших моделей – Каліфорнія, Нью-Йорк, Техас та Вашингтон, де діють незалежні ради судових перекладачів, встановлено стандарти підготовки, норми професійної поведінки та механізми дисциплінарної відповідальності.

Наприклад, законодавство Каліфорнії (Кодекс доказів штату Каліфорнія, розділ 8) передбачає вимогу до перекладачів скласти присягу та встановлює право суду відсторонити перекладача у разі недостатньої компетентності. У Нью-Йорку діє судовий реєстр перекладачів, а призначення відбувається відповідно до адміністративних правил єдиної інформаційної судової системи «Unified Court System», що містять детальну регламентацію професійних стандартів [213].

Питання відповідальності перекладача у США має комплексний характер і включає кримінальну, адміністративну, процесуальну та цивільну складову. Кримінальна відповідальність може наставати за надання неправдивого перекладу, якщо це кваліфікується як перешкодження правосуддю (*obstruction of justice*) або давання неправдивих свідчень (*perjury*). Судова практика щодо притягнення перекладачів до кримінальної відповідальності обмежена, проте існують відомі випадки, зокрема *United States v. Bailon-Santana* (2005 рік), де перекладачеві було пред'явлено звинувачення у навмисному спотворенні перекладу під час допиту [214]. У більшості ситуацій застосовується дисциплінарна відповідальність, яка включає позбавлення сертифікації, виключення з реєстру перекладачів або відсторонення від роботи. Федеральні стандарти передбачають можливість відсторонення перекладача суддею у разі неналежної компетентності чи порушення неупередженості, що відображено у низці рішень, зокрема *United States v. Angulo* (1979) [215].

На рівні штатів правове регулювання розглядуваних питань надзвичайно різноманітне. Багато штатів ухвалили спеціальні закони про судових перекладачів (*Court Interpreter Acts*), які визначають процедуру сертифікації, права і обов'язки перекладачів, порядок їх призначення та відсторонення. У Техасі, наприклад, розділ 57 Кодексу уряду Техасу детально регламентує діяльність перекладачів для осіб з порушеннями слуху та мови; у штаті Вашингтон розділ 2.43 Кодексу законів штату Вашингтон гарантує право обвинуваченого на перекладача і містить вимоги до професійної компетентності; у Флориді діє централізована система акредитації Ради з сертифікації судових

перекладачів [216, 217, 218]. Ці регіональні моделі суттєво впливають на практичну реалізацію права на перекладача, адже саме на рівні штатів розглядається переважна більшість кримінальних справ.

Системний аналіз американської моделі нормативного врегулювання залучення перекладача до кримінальних процесуальних правовідносин показує, що Сполучені Штати виробили складний, багатокomпонентний механізм забезпечення перекладу в кримінальному провадженні, який поєднує конституційні гарантії, федеральне законодавство, судову практику та розгалужене регіональну регламентацію відповідних питань. Перекладач у цьому контексті є ключовим суб'єктом забезпечення справедливого процесу, носієм професійної відповідальності та гарантом реалізації фундаментальних прав обвинуваченого. Високий ступінь нормативної деталізації та багаторівнева система контролю за компетентністю забезпечують загалом ефективне функціонування інституту перекладача в кримінальному правосудді США, що робить цю модель важливим взірцем для порівняльно-правових досліджень.

Завершуючи компаративний аналіз процесуального становища перекладача в різних державах, розглянемо практики й нормативні моделі ще кількох держав, які дають репрезентативну картину підходів сучасного правозастосування та містять корисні для порівняння особливості.

Так, модель залучення перекладача до провадження у Великій Британії вирізняється чіткою адміністративно-професійною інфраструктурою – існує національний реєстр публічних сервісних перекладачів і відповідні керівні настанови з організації надання перекладацьких послуг в роботі поліції та судів. Створена система, в якій стандарт якості і процедурна передбачуваність поєднуються з механізмами належної оплати послуг перекладачів та контролю за якістю виконання ними своїх зобов'язань [219]. Практичні наслідки такої моделі полягають у тому, що суд і органи досудового розслідування мають чіткі інструменти для відбору компетентного перекладача, а відсутність реєстрації у відповідних списках часто розглядається як підстава не використовувати конкретну особу в процесі. Водночас у британській практиці помітні проблеми

із задоволенням мовного попиту, зростанням використання віддаленого перекладу та викликами з підтриманням чисельності кваліфікованих фахівців у реєстрі [220].

Канадська модель правового регулювання досліджуваних питань вирізняється унікальним конституційним рівнем закріплення права на перекладача. Так, стаття 14 розділу «Е. Юридичні права» Конституції Канади передбачає таке: «Сторона або свідок у будь-якому судовому процесі, які не розуміють або не володіють мовою, якою ведеться судовий процес, або які є глухими, мають право на допомогу перекладача» [221].

Право на користування послугами перекладача у канадській конституційній парадигмі розглядається Верховним судом як інструмент забезпечення справедливості судового розгляду та дотримання засад природної справедливості. У кримінальному провадженні це право виконує одразу кілька функцій: гарантує особі можливість почути й зрозуміти висунуте їй обвинувачення та надати відповідь, забезпечує відповідність процесу базовим уявленням про справедливість і неупередженість, а також, підтримує цінність багатомовності та культурної різноманітності суспільства. можливостей [222].

Судова практика послідовно визначає, що право на перекладача ґрунтується не на мовних привілеях як таких, а на конституційній вимозі справедливого судового розгляду і має універсальний характер, оскільки поширюється на «будь-яке провадження, а не лише на кримінальні процеси». Так, Верховний суд у справі *R. v. Tran*, 1994 року зазначив, що ним можуть користуватися не лише обвинувачені, а й будь-які учасники процесу – сторони цивільних справ, учасники адміністративних слухань та свідки. Проте Суд залишив відкритим питання про можливість варіації змісту цього права залежно від характеру провадження [223].

Як було встановлено Верховним Судом у справі *Trottier c. R.* 2018 року: «право на перекладача, будучи спрямованим на забезпечення мовного розуміння, водночас не може перетворюватися на інструмент створення процесуальних переваг для осіб, які не володіють мовою суду так само добре, як

інші. Воно покликане усунути мовний бар'єр, а не компенсувати інші труднощі, пов'язані, наприклад, з освітнім рівнем чи когнітивними особливостями учасника процесу, що врегульовується вже через право на юридичну допомогу» [224].

Зміст розглядуваної статті Конституції Канади включає декілька основних елементів. По-перше, право поширюється на сторони та свідків, але не на адвокатів чи юридичних осіб, що підтверджується рішеннями нижчих судів. По-друге, тлумачення «провадження» традиційно обмежується стадією судового процесу і не включає слідчі дії чи момент затримання. Водночас порушення права на перекладача на цих етапах може призвести до обмеження інших конституційних гарантій, зокрема права на консультацію з адвокатом або права не свідчити проти себе, що визнається судами в окремих справах.

Для встановлення порушення статті 14 Конституції, як норми прямої дії, заявник повинен довести, що потребував перекладача, але не отримав його, або що якість перекладу не відповідала вимогам безперервності, точності, неупередженості, компетентності та синхронності, і що ці порушення стосувалися суттєвих аспектів провадження, безпосередньо пов'язаних із просуванням справи. Судова практика підкреслює, що потреба в перекладачі встановлюється доволі легко, оскільки сумніви тлумачаться на користь заявника, водночас суд має певну межу обов'язку виявляти потребу, адже він не може компенсувати повну пасивність сторони у реалізації власних прав.

Канадські стандарти перекладу, хоча й не вимагають абсолютної досконалості, є досить високими. Переклад має бути максимально точним, без викривлень чи редагування, здійснюватися в першій особі, бути безперервним та виконуватися перекладачем, здатним забезпечити професійний рівень мовного посередництва. Формальна акредитація у Канаді не вважається обов'язковою ознакою компетентності, однак створює презумпцію належності рівня кваліфікації. У кримінальному процесі особливу увагу приділено неупередженості перекладача, що виключає участь у цій ролі родичів, друзів, свідків або осіб, залучених до обставин справи.

У праві на перекладача особі може бути відмовлено лише у невеликій кількості випадків, оскільки така відмова чи допускається лише за умови повного усвідомлення особою наслідків, що відповідає підвищеним вимогам до відмови від фундаментальних прав. Водночас учасник процесу, який не висловив заперечень щодо якості перекладу під час слухання, може бути позбавлений можливості заявити про порушення цього права на пізнішій стадії, якщо помилки були очевидними.

При вирішенні питання засобів судового захисту при порушенні статті 14 Конституції Канади вирішується суд не повинен оцінювати, чи мала відсутність перекладу фактичний вплив на результат справи, адже порушення полягає у самому позбавленні права. Найчастішим засобом захисту є призначення нового розгляду або повторне слухання порушеного епізоду. У виняткових випадках можуть бути присуджені й інші засоби, наприклад відшкодування додаткових витрат чи шкоди.

Щодо розподілу витрат на переклад, то у кримінальних процесах вони традиційно покладаються на державу. У цивільних та адміністративних справах підходи різняться: у багатьох випадках витрати несе сторона, яка потребує перекладача, хоча вони можуть бути компенсовані як процесуальні витрати залежно від результату справи або, за окремими рішеннями, покладені на державу. Це питання досі не отримало вичерпного та усталеного вирішення в канадській судовій практиці.

Узагальнюючи наведене, слід зазначити, що право на перекладача в канадському правопорядку є невід'ємним елементом забезпечення справедливого судового розгляду й ефективного доступу до правосуддя. Його тлумачення характеризується водночас широким обсягом і високими стандартами реалізації, а також прагненням забезпечити баланс між усуненням мовного бар'єра та недопущенням надання необґрунтованих переваг окремим учасникам провадження. Це робить інститут перекладача важливим елементом конституційного механізму гарантування прав людини в умовах багатомовності та культурної різноманітності. Такий підхід дає зрозумілу пріоритетність

забезпечення прав сторони захисту, але створює ієрархічні очікування щодо стандартів, які фактично можуть вимагати від системи значних ресурсів для забезпечення високоякісних послуг у всіх регіонах країни.

Австралійська модель демонструє поєднання централізованих професійних стандартів та регіональної практики: на рівні федеральних і штатних судів існують кодекси поведінки для перекладачів, система національної сертифікації й рекомендації щодо того, що суд не має продовжувати розгляд, поки не буде забезпечено якісний переклад у кримінальному провадженні, а також чіткі процедури залучення сертифікованих фахівців [225]. У цій моделі помітні структурні інновації у вигляді поєднання усталених професійних стандартів з активною підтримкою дистанційних технологій перекладу та програм підвищення кваліфікації, що робить її придатною для країн із великими територіями та неоднорідним культурним і мовним представництвом [226].

У Франції, Іспанії та інших країнах континентальної правової сім'ї характерним є письмово-структурований підхід: обов'язки та порядок відбору перекладачів і перекладачів-експертів урегульовані в процесуальних кодексах, існують державні списки експертів і детально визначені тарифи і правила оплати, а також, подекуди, спеціалізовані правила для жестової мови. При цьому у Франції, протягом останніх років посилюється акцент на електронному та дистанційному перекладі в окремих випадках. Водночас законодавчо встановлені вимоги щодо використання фахівців з національних реєстрів підкреслюють прагнення до стандартизації і професійного відбору перекладачів [227, 228].

Іспанська модель передбачає аналогічну регламентацію порядку призначення перекладача з адміністративних списків, що гарантує високу передбачуваність процесу «рекрутингу», проте й тут наявні локальні відмінності у практиці та питаннях доступності для менш поширених мов [229].

У Японії, хоча кодифікація прав і процедур існує, спостерігається історичний акцент на практичному вирішенні проблеми кримінального процесуального перекладу через адміністративні механізми. Дискусія щодо

якості перекладацьких послуг, системи підготовки фахівців та формального встановлення стандартів триває й характерно, що японська практика підкреслює потребу створення національних реєстрів та систем безперервного навчання як важливих компонентів удосконалення процесуального забезпечення перекладу [230].

Бразилія й інші латиноамериканські країни традиційно закріплюють у процесуальному законодавстві обов'язок використовувати перекладача при допиті та під час судового розгляду, а доктринальні дискусії часто фокусується на гарантуванні доступності перекладу у великих і віддалених регіонах, а також на потребі балансувати між письмовою і усною формою перекладу в залежності від конкретної стадії провадження [231; 232, с 443].

Ці приклади дозволяють виділити низку узагальнених спостережень, які мають практичну і теоретичну значущість для компаративного аналізу. По-перше, країни, що спираються на конституційні гарантії (Канада, ПАР), формують високі стандарти процедурного захисту, але для реалізації цих стандартів необхідні адекватні ресурси: реєстри, навчання, оплата та логістика. По-друге, країни континентальної системи права схильні до детальної кодифікації ролі перекладача та державного контролю над процесами його відбору, що забезпечує формальну передбачуваність, але іноді призводить до проблем з оперативним реагуванням на попит перекладу рідкісних мовах. По-третє, загальною тенденцією є поступове зростання ролі дистанційної перекладу, як технічного рішення проблеми дефіциту кадрів, часу, логістики тощо, що вимагає від законодавця і судової адміністрації встановлення стандартів якості для усунення ризиків, пов'язаних із втратою нюансів вербального спілкування та злагожденості перекладу. По-четверте, майже у всіх розглянутих системах підвищується увага до гарантій для осіб з порушеннями слуху: жестова мова визнається окремою професійною компетенцією і країни впроваджують спеціальні вимоги до сертифікації сурдоперекладачів. По-п'яте, у відношенні до статусу перекладача найбільш промовистою й індикативною є відмінність між моделями, які розглядають його як «технічного фахівця» без особливих

процесуальних прав, і моделями, що інтегрують перекладача як складову гарантій прав обвинуваченого. У другому випадку перекладач набуває вищого статусу, пов'язаного з доступом до конфіденційних консультацій та можливістю опинитися під дією правил, подібних до правил адвокатської таємниці.

Зіставлення цих моделей з українською практикою, проаналізованою в попередніх розділах, дозволяє виділити кілька практичних висновків для реформаторської і наукової перспективи. Українська система нормативного врегулювання залучення перекладача до кримінального провадження, що містить чітке законодавче втілення процесуальних правилі процедур, могла б поставити у фокус уваги більшу концентрацію на створенні й розвитку відповідної професійної інфраструктурі. Зазначене може включати: запровадження національних реєстрів з незалежною процедурою сертифікації, розробку етичних кодексів і механізмів дисциплінарної відповідальності, а систематизацію політики оплати та підготовки фахівців, яка б враховувала сучасні виклики, віддалений (дистанційний) переклад, стандартизацію якості перекладу та спеціалізацію для жестової мови.

Крім того, українському законодавцю корисно розглянути досвід юрисдикцій, де привілеї конфіденційності для перекладача в контексті комунікації адвокат - клієнт формалізовані, або де судова практика активно захищає якість перекладу як складову належної правової процедури. Це може сприяти підвищенню захищеності учасників провадження, які не володіють мовою судочинства і зменшенню кількості апеляційних скарг, що ґрунтуються на процесуальних порушеннях, пов'язаних із неефективністю процедур усунення мовного бар'єру.

Можна констатувати, що ефективна система кримінального процесуального перекладу поєднує три елементи:

- чітке нормативне закріплення права на переклад;
- професійна інфраструктура (сертифікація, стандартизація, реєстри, етичні стандарти);
- адекватне фінансове та технічне забезпечення.

Тільки за наявності збалансованої взаємодії цих компонентів можна вести мову про гарантування реальної, а не формальної, мовної доступності кримінального процесу для всіх його учасників.

3.2. Роль перекладача у забезпеченні права на справедливий суд у контексті практики Європейського Суду з прав людини

Принцип верховенства права становить базову засаду функціонування сучасної правової держави та визначає зміст і спрямованість її правової системи. Одним із ключових складників цього принципу є забезпечення ефективного доступу до правосуддя, що реалізується через діяльність незалежного та неупередженого суду. На загальноєвропейському рівні відповідне положення було нормативно закріплено у статті 6 ЄКПЛ, ухваленій у 1950 році.

Згідно із частиною першою статті 6 ЄКПЛ: «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення» [85]. Відповідно до частини третьої статті 6 Конвенції: «кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього та одержувати безоплатну допомогу перекладача якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею» [85].

У зазначеному контексті діяльність перекладача набуває особливого значення як одного із механізмів забезпечення доступу до правосуддя, оскільки існування мовного бар'єра здатне істотно ускладнити, або навіть унеможливити належну реалізацію особою ефективного захисту її прав, свобод та законних інтересів.

У сучасній науковій доктрині питання реалізації мовних прав у межах судового провадження розглядається не виключно як технічний аспект забезпечення доступу до інформації, а передусім як один із базових елементів

концепції справедливого судочинства, що безпосередньо пов'язаний із гарантуванням процесуальної рівності сторін, автономії особи та легітимності судового рішення. Мова у цьому контексті виступає складовою процесуальної правосуб'єктності, оскільки визначає спроможність учасника провадження належним чином усвідомлювати зміст процесуальних дій, аргументовано висловлювати заперечення та правову позицію, а також надавати змістовні вказівки захиснику, суду й іншим учасникам процесу. Саме тому дослідники підкреслюють, що мовні гарантії, зокрема право на усний і письмовий переклад, мають розглядатися як невід'ємна частина «мінімальних гарантій справедливого суду», закріплених у міжнародних актах і практиці міжнародних судів [233, с. 146].

Як влучно зазначає Н. Вогіатзіс, «не може йтися про ефективний доступ до суду (як елемента права на справедливий суд) якщо обвинувачена особа, навіть за умови наявності адвоката, не здатна зрозуміти або взяти участь у провадженні» [234, с. 18]. Профільні дослідники наголошують на еволюції ЄСПЛ у бік конкретизації права на переклад: суд поступово розвиває критерії, які визначають обсяг і форму мовної допомоги (усний перекладач під час слухання, письмовий переклад ключових документів, безоплатність відповідних послуг в окремих випадках тощо), відходячи від формального підходу до тесту «розуміння мови» на користь підходу, орієнтованого на результат, що відповідає на питання: «Чи дозволяє мовна допомога особі ефективно реалізувати право на захист?». Така «об'єктивно-функціональна» модель тлумачення дозволяє враховувати індивідуальні обставини справи, як-от: складність документів, часові рамки, рівень володіння мовою, момент початку процесуальних дій тощо) та вимагати від держави позитивних дій щодо організації якісної мовної допомоги.

Окремий напрям наукових досліджень у галузі правознавства зосереджений на емпіричному та методологічному аналізі впливу перекладацьких помилок на забезпечення процесуальної справедливості судового провадження. Так, професор Дж. Г. Стоун, зокрема, досліджує природу інтерпретаційних помилок

у суді, їхні джерела (лінгвістичні, когнітивні, організаційні) та те, як такі помилки можуть де-факто змінювати фактичну основу рішення або обмежувати право на захист. Автор доходить висновку, що: «національні системи часто недооцінюють ризики, пов'язані з неякісним тлумаченням, а також не мають належних механізмів контролю, акредитації й навчання перекладачів, що, в свою чергу, створює структурну загрозу реалізації статті 6 Конвенції» [235, с. 112]. На практиці це означає що навіть наявність перекладача як формальної інституції не гарантує відсутності порушення прав – вирішальним є якість самого забезпечення мовної допомоги особі, яка її потребує.

Не менш важливим є і зв'язок між мовними правами та концепцією «доступу до правосуддя» в широкому сенсі – при розгляді перекладача як інституційної гарантії, що усуває асиметрію інформаційної доступності та забезпечує процедурну рівність сторін. Так, Дж. Г. Герардс і Л. Р. Гласс розглядають доступ до правосуддя як «багатовимірну категорію (процесуальний, матеріальний, організаційний виміри), де мовна допомога є складовою організаційного та процедурного вимірів, необхідною для реалізації матеріального права й отримання ефективного засобу правового захисту» [234, с. 14]. З цієї перспективи мовні гарантії мають оцінюватися з огляду на їхню результативність у досягненні рівного процесуального становища, а не лише як декларативна норма.

Як зазначає С. Намакула: «судовий розгляд є комунікативним процесом, а мова забезпечує його цілісність і результативність. Саме через мову реалізуються всі права обвинуваченого» [236, с. 146]. Науковиця підкреслює, що «неналежне або неточне тлумачення може не лише викривити зміст показань, але й поставити під загрозу саму основу справедливого суду, оскільки позбавляє особу можливості ефективно брати участь у процесі» [237, с. 146].

Подібної позиції дотримується й О. Майкл, який наголошує, що «перекладач не є нейтральним транслятором повідомлень, а діє як активний учасник комунікативного процесу, від якого залежить не лише розуміння сказаного, а й справедливість судового рішення» [238, с. 146]. Учений додає, що

«компетентність перекладача є ключовою умовою реалізації права на справедливий суд, особливо у багатомовних державах, де лінгвістичні відмінності можуть призводити до нерівності у доступі до правосуддя» [238, с. 220].

У контексті сучасного розвитку прав людини в Європі ці висновки мають особливе значення. Як слушно зазначає Г. МакЕвой, «питання не зводиться лише до того, чи особа розуміє мову суду. Людина може впевнено спілкуватися у повсякденних ситуаціях, але бути цілковито дезорієнтованою в умовах формального судового дискурсу» [233, с. 150]. Саме тому наукове співтовариство все частіше підкреслює проблему «мовної вразливості» (linguistic vulnerability) учасників судових процесів, яка потребує системного врегулювання – від акредитації перекладачів до створення механізмів контролю якості перекладу.

У сучасній правовій доктрині окрему увагу приділено концепції інституційного дизайну (institutional design), зміст якої полягає у визначенні сукупності організаційно-правових механізмів, що мають бути впроваджені державою з метою забезпечення ефективного функціонування інституту перекладача як гарантії реалізації права на доступ до правосуддя. До основних складових зазначеної концепції належать:

- (1) стандарти кваліфікації та акредитації тлумачів;
- (2) протоколи для перекладу «юридично значущих» документів;
- (3) незалежний контроль якості і можливість оскарження некоректного перекладу;
- (4) фінансування та гарантії безоплатного доступу для осіб, які не в змозі оплатити послуги;
- (5) навчання суддів і адвокатів щодо специфіки роботи з перекладачем. Без цих елементів держава ризикує надмірно формалізувати процедуру судового перекладу, яка на практиці не забезпечує реального права на захист [233, с. 153].

Окремо слід відзначити міждисциплінарний вимір порушеної проблеми: дослідження інтерпретації (перекладу) в суді з філолого-лінгвістичної точки

зору, робота з когнітивними аспектами перекладу та відповідні соціологічні дослідження дають змогу точніше ідентифікувати реальний вплив мовного посередництва на результат процесу. Поєднання правового аналізу практики ЄСПЛ з емпіричними методами дозволяє формувати конкретні юридичні та нормативні рекомендації: від стандартів акредитації перекладачів до включення навчальних модулів з судової інтерпретації у курси професійної підготовки суддів і адвокатів. Такий підхід знижує ризик «формального» дотримання положень ЄКПЛ і підвищує ймовірність того, що мовні гарантії дійсно виконуватимуть свою захисну функцію.

ЄСПЛ у своїй усталеній практиці неодноразово підкреслював, що положення статті 6 Конвенції повинні тлумачитися у світлі загальної мети забезпечення справедливого судового розгляду, а гарантії, передбачені частиною третьою статті 6, є конкретними аспектами більш загального права, закріпленого частині першій цієї статті.

У справі *Kamasinski v. Austria* 1989 року ЄСПЛ наголосив, що право на допомогу перекладача не може обмежуватися лише формальним наданням перекладача під час судового засідання. Воно охоплює всі ті етапи процесу, на яких обвинувачений має потребу розуміти сутність пред'явленого обвинувачення, зміст доказів і позицію сторони обвинувачення, щоб ефективно брати участь у своєму захисті. Суд зазначив, що допомога перекладача має бути такою, аби особа «знала в чому її звинувачують та могла брати ефективну участь у процесі». Отже, переклад повинен бути не лише присутнім у процесі, але й надавати якісний, повний та зрозумілий для адресата переклад [239].

Подальший розвиток підходів Суду демонструє поступове формування стандарту «практичної та ефективної» реалізації прав, закріпленого ще у справі *Artico v. Italy* 1980 року, де ЄСПЛ наголосив, що гарантії Конвенції не можуть бути «теоретичними чи ілюзорними» [240]. У сфері забезпечення права на переклад це означає, що держави-учасниці мають не лише формально передбачити можливість залучення перекладача, але й створити ефективний механізм для надання перекладацької допомоги особам, які не володіють мовою

провадження. Недостатня компетентність перекладача, неналежна якість перекладу або відсутність контролю за його роботою можуть розцінюватися як порушення статті 6 Конвенції, оскільки вони ставлять під сумнів саму можливість обвинуваченого реалізувати своє право на справедливий суд.

Цей підхід було підтверджено у справі *Cuscani v. The United Kingdom* 2002 року, де Суд констатував порушення Конвенції через відсутність кваліфікованого перекладача під час слухання справи. Суд підкреслив, що держава не може перекладати відповідальність за неналежне мовне посередництво на самого обвинуваченого або його захисника, оскільки саме на державі лежить позитивний обов'язок гарантувати ефективну участь усіх сторін у процесі [241]. Таким чином, якість перекладацької допомоги є складовою належного процесу (*due process*) у розумінні ЄКПЛ.

Особливої уваги заслуговує й рішення Великої палати у справі *Hermi v. Italy* 2006 року, в якому Суд розвинув підхід до визначення обсягу перекладацької допомоги. ЄСПЛ зазначив, що не кожен документ має перекладатися письмово, але переклад має охоплювати ті матеріали, які є вирішальними для розуміння суті обвинувачення і забезпечення можливості захисту [242]. Такий підхід демонструє прагнення Суду забезпечити баланс між процесуальною ефективністю та гарантіями прав особи, виходячи з конкретних обставин кожної справи.

Водночас у низці справ зокрема, *Husain v. Italy* 2005 року, Суд також звернув увагу на те, що допомога перекладача має бути безоплатною для обвинуваченого, оскільки будь-яке фінансове обмеження доступу до цієї гарантії може поставити під сумнів рівність сторін і справедливість процесу [243]. Цей принцип повністю узгоджується з духом статті 6 Конвенції, яка покладає на державу позитивний обов'язок забезпечити реальне, а не лише декларативне право на справедливий суд.

У ширшому вимірі залучення перекладача є проявом концепції «процесуальної справедливості», що вимагає, аби всі учасники процесу мали рівні можливості представляти свої інтереси. У контексті осіб, які не володіють

державною мовою, це означає, що мовна допомога повинна бути надана негайно, починаючи з моменту першого контакту з правоохоронними органами. Зазначене положення знаходить підтвердження у прецеденті *Salduz v. Turkey* 2008 року, де Суд закріпив принцип ефективного доступу до захисту «від самого початку провадження», що включає і право бути поінформованим зрозумілою мовою про зміст обвинувачення та свої процесуальні права [244].

Наведені приклади правових позицій ЄСПЛ яскраво ілюструють висновок, якого доходять А. Гавловська та Ю. Томіліна: «право на справедливий суд у контексті міжнародних нормативно-правових актів передбачає не лише формальну присутність перекладача в процесі, а й гарантування державою такої якості лінгвістичного супроводу, яка дозволяє особі повністю розуміти характер і причини висунутого проти неї обвинувачення, ефективно комунікувати із захисником та брати активну участь у дослідженні доказів, забезпечуючи тим самим реалізацію принципу процесуальної рівності та недискримінації» [245].

Важливо наголосити, що вимога залучення перекладача має подвійний характер: з одного боку, вона є гарантією процесуальної справедливості, а з іншого – проявом поваги до людської гідності та культурного різноманіття. Нездатність особи зрозуміти мову суду позбавляє її можливості бути «суб'єктом» процесу, перетворюючи її на пасивного спостерігача. Саме тому належне тлумачення положень статті 6 Конвенції вимагає не лише технічного забезпечення перекладу, а й створення таких умов, за яких особа дійсно може брати участь у власному судовому процесі на рівних засадах.

Таким чином, практика ЄСПЛ чітко демонструє, що перекладач виступає не допоміжною фігурою, а процесуальним гарантом реалізації одного з основоположних прав людини – права на справедливий суд. Наявність кваліфікованого, неупередженого і доступного перекладача є невід'ємною складовою справедливого судового розгляду, а держава, у свою чергу, має позитивний обов'язок забезпечити такі умови, щоб ця допомога була реальним інструментом захисту, а не формальною процедурою.

На підставі аналізу сучасних доктринальних підходів та практики ЄСПЛ щодо ролі перекладача у забезпеченні права на справедливий суд, можемо ствердно зазначити, що належне мовне посередництво є не другорядною процесуальною опцією, а ключовим елементом ефективного доступу до правосуддя в тих категоріях справ де наявні особи, що не володіють, або недостатньо володіють мовою судочинства. Без належного перекладу судовий процес втрачає свою сутність як простір рівності сторін, прозорості та змагальності, а права особи набувають винятково декларативного характеру.

ЄСПЛ послідовно розвиває підхід до розуміння перекладу як складової «практичної та ефективної» реалізації прав, передбачених статтею 6 Конвенції. Судова практика засвідчує, що формальне залучення перекладача саме по собі не гарантує справедливості, натомість визначальним є зміст, якість та ефективність перекладу, а також можливість особи дійсно розуміти й брати активну участь у процесі. Таким чином, перекладач у судовому провадженні виконує не лише технічну, але й реальну правозахисну функцію.

З позицій сучасної юридичної науки інститут судового перекладу поєднує правовий, лінгвістичний і комунікативний компоненти, формуючи комплексний механізм забезпечення процесуальної справедливості. Науковий дискурс, сформований у працях сучасних дослідників, акцентує увагу на тому, що мова є невід'ємним елементом процесуальної автономії особи у судовому провадженні, а відповідно й одним із критеріїв оцінки дотримання принципу рівності сторін. У зв'язку з цим мовна вразливість учасників судового процесу зумовлює необхідність створення державою ефективною системи акредитації судових перекладачів, контролю якості перекладацьких послуг та належного фінансового забезпечення їх надання.

Отже, перекладач у судовому процесі – це не допоміжний учасник, а гарант змістовної участі особи в реалізації свого права на захист. Його діяльність безпосередньо визначає, чи буде судовий розгляд справедливим не лише за формою, а й за суттю. Для держави це обумовлює наявність позитивного обов'язку не просто забезпечити формальну наявність перекладача, а створити

систему, у якій мовна допомога дійсно слугує засобом захисту прав, забезпечує рівність сторін і зміцнює довіру до правосуддя. Роль перекладача у забезпеченні права на справедливий суд є проявом глибинної ідеї «людяного правосуддя», яка передбачає, що істинна справедливість починається з можливості бути почутим і зрозумілим [246].

Юридична сила та практична імперативність практики ЄСПЛ в національному правовому просторі України є нині однією з центральних тем конституційно-правового та процесуального дискурсу, що має безпосередній вплив на ефективність гарантування права на доступ до суду та на реалізацію мовних гарантій у кримінальному провадженні. Конституційно-правова основа відповідності українського порядку міжнародним зобов'язанням закладена статтею 9 Конституції України, відповідно до якої ратифіковані Верховною Радою України міжнародні договори стають частиною національного законодавства й у разі невідповідності мають пріоритет щодо положень закону, якщо міжнародний договір встановлює інші правила [77]. На цій конституційній підставі законодавець прийняв Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі – Закон № 3477-IV), який прямо встановлює, що суди при розгляді справ застосовують ЄКПЛ та практику ЄСПЛ як джерело права [247]. Цей нормативний припис має дві взаємопов'язані правові наслідки для питання мовних гарантій у кримінальному провадженні: по-перше, на національному рівні формується обов'язок суддів ознайомлюватися з релевантною практикою ЄСПЛ щодо обсягу і форми допомоги перекладача і враховувати її при вирішенні процесуальних питань; по-друге, у разі виявлення порушення Конвенції держава зобов'язана здійснити заходи індивідуального та загального характеру, зокрема прийняти рішення про повторний розгляд справи або інші заходи, які можуть відновити порушені права заявника.

У кримінальному процесуальному вимірі цей загальний підхід підтримується нормами КПК, що відносять до джерел кримінального процесу, поряд із Конституцією та законами, також міжнародні договори, згоду на

обов'язковість яких дала Верховна Рада, що означає, що при вирішенні питання про наявність або відсутність гарантій на перекладача суд повинен врахувати як національні норми, так і конвенційні стандарти та відповідну практику Суду [73]. Норми міжнародного характеру, а також спеціальний Закон № 3477-IV надають підґрунтя для твердження, що практика ЄСПЛ не є у національній системі простим «корисним орієнтиром», а виступає джерелом права, яке повинно враховуватися як частина юридичної аргументації й правосуддя в кожній конкретній справі [247]. Водночас така імперативність на практиці стикається з низкою складнощів, що формують реальну можливість для особи оскаржити неправомірну відмову або неналежне забезпечення мовної допомоги як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Так, критерій «застосовності» практики ЄСПЛ у національних судах покладає на суддів обов'язок ідентифікувати релевантні рішення ЄСПЛ, зіставити їх з обставинами конкретної справи та вжити належних процесуальних заходів для забезпечення права на захист. Це може означати призначення усного перекладача, переклад ключових документів, забезпечення участі сурдоперекладача або для осіб з порушенням слуху, контролю за компетентністю перекладача тощо. Заходи, що витікають із прецедентної лінії ЄСПЛ (зокрема, позицій, викладених у керівництвах та оглядах практики Суду щодо ст. 6) і мають бути імплементовані судом першої інстанції на тій стадії розгляду, коли мовний бар'єр реально впливає на можливість підозрюваного або обвинуваченого зрозуміти повідомлення про підозру або обвинувальний акт чи застосовані проти нього докази [247].

Хоча норма статті 17 Закону № 3477-IV встановлює прямий обов'язок застосовувати практику Суду, закон не врегульовує детально всі процедурні форми її імплементації, що породжує різноманітну практику суддів, неоднорідну судову аргументацію та інколи суто формальний підхід до забезпечення, зокрема, мовних прав. У доктрині й судовій практиці відзначається, що відсутність уніфікованих стандартів щодо оцінки кваліфікації перекладача, порядку перекладу процесуальних документів і процедури контролю якості

перекладу фактично знижує практичну ефективність права на переклад, попри його нормативне закріплення [248, с. 34, 117].

Нарешті, питання про «достатність» національних засобів правового захисту, що підлягають попередньому використанню до звернення до ЄСПЛ (вимога про виснаження внутрішніх засобів правового захисту), набуває критичного значення саме у справах, де відмова у перекладачі мала дійсний вплив на здійснення захисту в процесі. Для того, щоб справа на міжнародному рівні не була оголошена недопустимою, заявник мусить довести, що він використав всі можливі засоби внутрішнього (національного) захисту, або що в конкретних обставинах використання таких засобів було неефективним або недоступним. ЄСПЛ розглядатиме таке питання через призму ефективності національних механізмів відновлення прав [249].

Щодо практичної можливості оскарження неправомірності відмови у доступі до перекладача, в індивідуальному порядку особа, яка вичерпала доступні й ефективні внутрішні засоби правового захисту (апеляція, касація, у визначених випадках – заяви про перегляд вироку у зв'язку з нововиявленими обставинами або скарги на невиконання рішень належних органів), має підстави звернутися до ЄСПЛ відповідно до статті 34 Конвенції, дотримавшись при цьому правила про вичерпання внутрішніх засобів та строк у шість місяців від дати остаточного національного рішення (з урахуванням змін, введених Протоколом 15 щодо строків у чотири місяці для нових справ – тут слід орієнтуватися на актуальні норми процесуальної практики Суду), а також продемонструвати, що неналежне забезпечення заінтересованого суб'єкта процесу перекладачем спричинило посягання на гарантії справедливого судового розгляду, передбачені ст. 6 Конвенції.

Судова практика ЄСПЛ чітко встановлює, що скарги, пов'язані з відсутністю або некомпетентністю перекладача, підпадають під предметну юрисдикцію частини третьої статті 6 ЄСПЛ і що в багатьох випадках саме неналежне забезпечення мовного посередництва може бути розцінене як порушення права на справедливий суд, якщо воно позбавило обвинуваченого

можливості знати, у чому його звинувачують, та ефективно захищатися. Одночасно ЄСПЛ висуває вимогу про демонстрацію реального впливу мовної проблеми на можливість захисту й наголошує, що питання про наявність порушення має розглядатися у світлі всього процесуального контексту справи, включно з тим, чи були надані письмові переклади ключових матеріалів, чи здійснювався переклад під час допитів і судових слухань та чи здійснювався належний контроль компетентності перекладача.

Юридичною базою для національного відновлення прав після рішення ЄСПЛ, поряд із загальними зобов'язаннями за ст. 46 Конвенції, є положення статті 10 Закону № 3477-IV про додаткові заходи індивідуального характеру, за якими держава зобов'язана вжити заходів для відновлення прав стягувача, у тому числі шляхом повторного розгляду справи чи поновлення провадження, якщо це відповідає суті визнаного порушення. На практиці це означає, що у разі позитивного для заявника рішення ЄСПЛ про порушення ст. 6 у зв'язку з відмовою у доступі до послуг перекладача або неналежною їх якістю, національні органи (суди та інші відповідальні органи) повинні реалізувати індивідуальні заходи, до прикладу, – повторний розгляд справи з урахуванням належного мовного посередництва, забезпечення безкоштовного перекладу ключових матеріалів, відновлення термінів на оскарження, інколи – звільнення особи або перегляд питання про покарання. Комітет Міністрів Ради Європи здійснює нагляд за виконанням таких рішень і може вимагати від України звіту про вжиті заходи, що створює додатковий імператив виконання [250]. Водночас на практиці спостерігаються складнощі: затримки з перекладом рішень ЄСПЛ українською, неоднозначність застосовуваних інструментів правової реституції, варіабельність підходів на різних інстанціях щодо критеріїв, за якими обґрунтовується необхідність повторного розгляду – усе це робить процедуру внутрішнього відновлення прав складною і часом формальною, що ускладнює реальне забезпечення «практичності й ефективності» гарантій, передбачених ЄСПЛ.

Крім того, для успішного оскарження рішень національних судових органів важливою є не тільки формальна наявність механізмів перегляду, а й їхня реальна дієвість: ЄСПЛ у своїй практиці підкреслює, що вимога щодо вичерпання внутрішніх засобів не є абсолютною – якщо внутрішня процедура не є ефективною для виправлення конкретного порушення (наприклад, через системні недоліки в організації мовного посередництва або через відмову національних інстанцій від перегляду з очевидно формальних підстав), Суд може визнати цю вимогу такою, що підлягала розгляду [251]. Це дає «процесуальну надію» тим учасникам провадження, які зазнали порушення права на переклад, але водночас вимагає ґрунтовної документальної підготовки, адже необхідно зібрати докази того, що відмова у залученні перекладача чи його некомпетентність позбавила можливості ефективного захисту (протоколи судових засідань, свідчення адвоката, експертизи якості перекладу тощо), а також показати, що національні засоби (апеляція, касація, заяви про перегляд) були використані або були формально недоступні або неефективні у конкретних обставинах справи.

З огляду на вищезазначене, можна констатувати, що правова конструкція, створена в Україні, формально забезпечує інтеграцію практики ЄСПЛ у національне процесуальне право й відкриває можливість для відновлення прав постраждалих від порушень мовних гарантій у кримінальному провадженні, проте ефективність цієї конструкції залежить від практичної здатності національних судів застосовувати стандарти ЄСПЛ у манері, що реально забезпечує «практичність і ефективність» права на переклад, а також від оперативності й послідовності заходів з реалізації індивідуальних рішень Суду (повторний розгляд, компенсація, організаційні зміни). Для заявника, який прагне оскаржити в ЄСПЛ відмову у доступі до перекладача, шлях процедурно реалізований: необхідно вичерпати внутрішні засоби правового захисту (або обґрунтувати, чому вони не були ефективними), зібрати належні негативного докази впливу мовного бар'єра на право на захист, звернутися до ЄСПЛ у встановлені строки та супроводжувати заяву доказами й аргументацією, що

корелює з практикою Суду з питань інтерпретації й перекладу у кримінальному процесі. Умови для успішного оскарження значною мірою залежать також від роботи адвоката на національному рівні: своєчасного виявлення мовних труднощів, наполегливого клопотання про перекладача на кожній стадії провадження, фіксації помилок перекладу та подання відповідних доказів і запитів для оцінки компетентності перекладача – усе це підвищує шанси на позитивний висновок як на національному, так і на європейському рівні.

У підсумку, імператив застосування практики ЄСПЛ в Україні створює нормативні підстави для того, щоб відмова у перекладачі в кримінальному провадженні могла бути ефективно оскаржена й виправлена: на національному рівні – через апеляційні та касаційні механізми, а в разі вичерпання або неефективності таких засобів – шляхом індивідуального звернення до ЄСПЛ з відповідною доказовою базою. Держава, в свою чергу, зобов'язана виконати остаточні рішення Суду та вжити індивідуальних і загальних заходів для усунення причини порушення та недопущення його повторення. Проте трансформація цього нормативного зобов'язання у стійку практику захисту прав залежить від уніфікації національної судової практики щодо застосування стандартів ЄСПЛ, від розробки чітких процедур і стандартів щодо акредитації і контролю якості перекладачів у кримінальному процесі, а також від розвитку механізмів оперативного виконання рішень ЄСПЛ, що спільно підвищить гарантії реального, а не декларативного, доступу до правосуддя для осіб, які не володіють мовою судочинства.

3.3. Проблеми практичної реалізації перекладачем своїх процесуальних функцій та шляхи вдосконалення правового регулювання та практичних механізмів процесуальної діяльності перекладача

Перекладач у кримінальному провадженні посідає унікальне процесуальне становище, оскільки саме через його діяльність забезпечується можливість реалізації фундаментальних прав осіб, які не володіють мовою судочинства або володіють нею недостатньо для повноцінної участі в процесі. Водночас фактична роль перекладача значно ширша, ніж це формально випливає зі змісту

кримінального процесуального законодавства, адже він не лише сприяє комунікації між учасниками провадження, а й виконує функцію гарантування справедливості судового розгляду, доступності правосуддя, рівності сторін та належної реалізації права на захист. Саме тому питання практичної реалізації перекладачем своїх процесуальних функцій набувають особливого значення, адже будь-які порушення, труднощі чи недоліки в його роботі здатні істотно вплинути на хід кримінального процесу та легітимність його результатів.

На сучасному етапі розвитку української системи кримінальної юстиції спостерігається зростання потреби у висококваліфікованому перекладі, що зумовлено як загальними тенденціями глобалізації та інтенсифікації міграційних процесів, так і специфікою воєнного стану та посткризових умов. У правозастосовній практиці органів досудового розслідування та судів дедалі частіше виникає необхідність залучення перекладачів для роботи з рідкісними мовами, діалектами або особами, що належать до вразливих груп, а також здійснення перекладу технічно складних, спеціалізованих матеріалів, пов'язаних із фінансами, кібербезпекою, військовою тематикою, медициною тощо. За таких умов функції перекладача набувають не лише лінгвістичного, а й соціально-комунікативного, інколи – медіаційного і правозахисного характеру, що значно ускладнює вимоги до компетентності і професійної підготовки цієї процесуальної фігури.

У цьому контексті особливого значення набуває аналіз існуючих проблем, які перешкоджають ефективній реалізації перекладачем своїх функцій, а також пошук шляхів удосконалення правового регулювання та формування таких механізмів, які б забезпечили реальне, а не декларативне здійснення гарантій доступу до правосуддя через належне забезпечення мовного посередництва. Сучасна правова доктрина підкреслює, що якість перекладу безпосередньо корелює з якістю кримінального судочинства загалом, оскільки переклад стає інструментом, за допомогою якого особа може зрозуміти пред'явлене обвинувачення, ефективно спілкуватися з адвокатом, брати участь у доказуванні, реалізовувати право на оскарження та інші процесуальні права. Тому відсутність

належних процедур, стандартів і гарантій перекладу може прямо порушувати засади змагальності, рівності сторін і справедливого судового розгляду.

Водночас питання вдосконалення правового статусу перекладача потребує не лише опису наявних труднощів, а й узагальнення тих тенденцій, які властиві міжнародним стандартам та правовим системам інших держав. Порівняльний аналіз дозволяє виявити ключові підходи до регламентації діяльності перекладачів у кримінальному процесі, зокрема щодо професійного добору, сертифікації, етичних вимог, процесуального статусу та відповідальності, а також механізмів забезпечення якості перекладу. Ці моделі створюють цінний фундамент для формування цілісної концепції модернізації національного законодавства у цій сфері.

Таким чином, нашою метою є ґрунтовне теоретико-практичне осмислення проблем реалізації перекладачем своїх процесуальних функцій у кримінальному провадженні та визначення шляхів удосконалення як нормативної регламентації, так і практичних механізмів залучення, роботи та контролю діяльності перекладача. З огляду на особливу роль перекладу у забезпеченні справедливості кримінального процесу, відповідні питання потребують всебічного, системного аналізу, що дозволить сформувати ефективну модель правового регулювання, здатну забезпечити високу якість перекладацької діяльності та реальну реалізацію процесуальних гарантій учасників кримінального провадження.

З часу ухвалення чинного КПК правовий статус перекладача не зазнавав змін і зберіг низку внутрішніх суперечностей та недорозвинених елементів. Порівняння національного регулювання з міжнародними стандартами та практикою іноземних держав свідчить про те, що українське законодавство містить низку прогалин, які унеможливають системне забезпечення високої якості перекладу, створюють передумови для неоднорідності слідчої та судової практики залучення перекладача до процесу, а в окремих випадках – і для порушення конституційних гарантій.

Подальший аналіз розпочнемо з першої ключової проблеми, яка є базовою та водночас системотворчою у сфері правовідносин, що лежать в основі нашого

дослідження, а саме – фрагментарності й нечіткості нормативного закріплення статусу перекладача, а також критеріїв, які дозволяють оцінити рівень володіння учасником процесу мовою провадження та визначити необхідність залучення перекладача у конкретній процесуальній ситуації. Попри те, що на законодавчому рівні існує спеціальна стаття 68 КПК, яка визначає коло прав і обов'язків перекладача, саме по собі її існування не усуває тієї проблеми, що правовий статус цього учасника кримінального провадження залишається нормативно неповним, несистемним та позбавленим чіткої внутрішньої логіки. Стаття 68 КПК лише частково окреслює процедурні аспекти діяльності перекладача, однак не формує всебічної й узгодженої моделі його правового статусу, а також не забезпечує необхідного рівня нормативної визначеності, що впливає з конституційних гарантій і міжнародних стандартів забезпечення права на переклад. Саме ця ситуація і дає підстави говорити про фрагментарність, а не про відсутність регулювання, адже окремі елементи правового статусу (права та обов'язки) дійсно врегульовані, проте вони не поєднані в єдину концептуальну конструкцію.

Регулятивний потенціал статті 68 КПК обмежений низкою чинників. Передусім, у нормі відсутнє визначення процесуальної функції перекладача – законодавець не надає відповідь, чи є перекладач нейтральним, суто технічним посередником, чи активним учасником провадження зі специфічною процесуальною роллю, подібною до спеціаліста або експерта. Не надано визначення й важливій частині понятійного апарату: відсутня дефініція «перекладача», не розкрито зміст терміну «компетентність», не встановлено критеріїв її перевірки, не врегульовано питання про кваліфікаційні вимоги, професійні стандарти чи етичні засади процесуальної діяльності перекладача. Як наслідок, норма, яка покликає забезпечити гарантії належного мовного посередництва в провадженні, фактично потребує подальшої деталізації самою практикою її застосування.

Стаття 68 КПК окреслює лише загальний перелік прав і обов'язків перекладача. Хоча право ставити уточнюючі запитання, подавати зауваження до

протоколу, отримувати винагороду чи звертатися із клопотанням про забезпечення безпеки є важливими, вони не вичерпують повного спектра питань, що постають у реальних процесуальних ситуаціях. Неврегульованими лишаються такі аспекти, як обсяг правомірної (дозволеної) комунікативної взаємодії з особою, в інтересах якої здійснюється переклад, межі ініціативи перекладача, порядок поводження з термінологічними невідповідностями, стандарти точності перекладу, допустимість та межі використання пояснень, а також специфіка перекладу в різних видах слідчих (розшукових) дій.

О. Сотула та А. Гавловська доходять побідних висновків, розглядаючи окремі принципи кримінального провадження в контексті забезпечення процесуальних прав вразливих осіб. У своїй роботі автори відносять осіб, які не володіють державною мовою (іноземців, осіб без громадянства, мовні меншини) до вразливих учасників процесу, характерним для яких є наявність мовного бар'єру як процедурної перешкоди для розуміння обвинувачення, участі у допитах і захисті та, відтак, реальної доступності справедливого правосуддя без належного забезпечення перекладу/тлумачення. При цьому, дослідники зазначають, що: «недостатньо детально, на нашу думку, прописані й положення статті 68 КПК щодо залучення перекладача для цілей кримінального провадження. Так, невирішеними залишаються питання щодо критеріїв професійності відповідних спеціалістів, їх відповідальності, особливостей роботи під час негласних слідчих розшукових дій тощо» [252].

Ще однією суттєвою проблемою національної правової бази є відсутність уніфікованого механізму сертифікації та акредитації перекладачів для кримінальних процесуальних цілей. На законодавчому рівні наразі не існує жодних нормативних вимог ні до рівня лінгвістичної підготовки перекладача, ні до його фахової спеціалізації у сфері права, ні до підтвердження знань перекладацької методології, ані до дотримання професійних стандартів, які забезпечують адекватність і надійність перекладу у кримінальному провадженні. Фактично інститут перекладача продовжує існувати у кримінальному процесі на підставі «припущення про компетентність», що не ґрунтується на жодному

формальному чи процедурному механізмі верифікації, перевірки, оновлення та підтримання відповідної кваліфікації.

Н. Логінова та Н. Тарасюк зазначають: «проблемним є питання визначення компетенції перекладача. Залишається незрозумілим, яким чином особі, яка не володіє мовою, на яку та з якої здійснюватиметься переклад, можна перевірити, чи перекладач володіє цією мовою на належному рівні. В Україні для з'ясування цього питання не передбачено жодних процедур чи методик. Єдиним формальним підтвердженням компетентності може бути диплом перекладача. Проте, якщо йдеться про нерозповсюджені в світі мови, то навіть і з цією формальною ознакою можуть виникати проблеми» [253, с. 7]. Дійсно, українське законодавство не встановлює жодної форми обов'язкового допуску до професії судового перекладача. На відміну від багатьох держав ЄС та світу, де функціонують стандартизовані системи державної сертифікації, екзаменації, кваліфікаційних рейтингів та реєстрів судових інтерпретаторів, національна правова система України не передбачає навіть мінімальних процедурних вимог до осіб, які залучаються для забезпечення мовних гарантій у кримінальних провадженнях. Відсутність процедур державних іспитів, спеціалізованих тестів на юридичну термінологію, вимоги обов'язкового володіння навичками послідовного та синхронного перекладу, навичками роботи в умовах психологічного тиску, характерного для окремих категорій кримінальних проваджень, чи комунікаційних бар'єрів. Немає також визначених на державному рівні норм щодо перевірки знань перекладачем процесуальних основ, таких як принципи конфіденційності інформації, правила дотримання неупередженості та заборони на будь-які додаткові комунікації з учасниками процесу.

За таких умов суди, органи досудового розслідування та сторони кримінального провадження фактично вимушені самотійно здійснювати оцінку компетентності залученого перекладача, спираючись на випадкові критерії – рекомендації, особисте знайомство, досвід попередньої співпраці або навіть суто формальні підстави, як-от наявність диплома філолога. М. Щербаківський,

аналізуючи у своїх працях проблематику достовірності висновку експерта у кримінальному процесі, зазначає: «Уважають, якщо результати експертного дослідження базуються на науковому підґрунті, то не варто сумніватися в їх достовірності, що обумовлено суб'єктивними й об'єктивними чинниками. До перших належить надмірна довіра слідчого, прокурора, судді до судового експерта як неупередженої обізнаної особи (особливо якщо вона співробітник державної спеціалізованої експертної установи або служби), до других – реальна неспроможність усебічно оцінити висновок у частині наукової обґрунтованості експертного дослідження учасником процесу, який не має спеціальних знань у необхідному обсязі» [254, с. 24]. Цілком погоджуючись із думкою дослідника, вважаємо, що аналогія наведених міркувань є виправданою й щодо оцінки результатів діяльності перекладача у кримінальному провадженні, адже переклад, так само як і експертний висновок, ґрунтується на спеціальних знаннях, недоступних для повноцінної перевірки іншими учасниками процесу. Це зумовлює формування надмірної довіри до перекладача як до неупередженого фахівця, особливо у випадках його залучення з числа працівників офіційних установ або акредитованих суб'єктів, а також об'єктивну неспроможність слідчого, прокурора чи суду критично оцінити правильність, повноту й адекватність перекладу без володіння відповідними лінгвістичними компетенціями.

Така ситуація закономірно породжує різку нерівномірність практики у вимірі всієї країни та створює ризики очевидного зловживання або недбалості. У низці регіонів спостерігається фактичне домінування «традиційних» перекладачів, які десятиліттями залучаються без жодної об'єктивної перевірки, а їхня компетентність носить «презюмований» характер. В інших регіонах, особливо в тих, що приймають значні потоки іноземців чи біженців, правоохоронні та судові органи вимушені залучати перекладачів із суміжних сфер діяльності, які не мають досвіду судової інтерпретації, що негативно відбивається на стандартах доказування та якості відповідних процесуальних рішень.

Цей стан речей слід розглядати як системно небезпечний, оскільки у кримінальному провадженні переклад виконує не технічну, а процесуально конститутивну функцію, що було неодноразово доведено у попередніх розділах дослідження. Помилка перекладача або його некомпетентність здатні нівелювати саму можливість реалізації прав учасника кримінального провадження, перетворюючи процес на формальну процедуру без реальної комунікаційної рівності сторін. У країнах зі сталою практикою сертифікації (США, Канада, Німеччина, Нідерланди, Франція, Японія) такий ризик визнається настільки значним, що інститут судових перекладачів перебуває під суворим державним контролем: функціонують державні кваліфікаційні іспити, періодичні курси підвищення кваліфікації, рейтингові реєстри, дисциплінарні процедури, механізми автоматичного відсторонення у разі недбалості.

Відсутність в Україні таких механізмів призводить не лише до невпевненості суддів та правоохоронців у компетентності перекладача, а й до низки практичних проблем. По-перше, суди змушені покладатися на власну інтуїцію при визначенні того, чи є особа достатньо фаховою, адже закон не передбачає навіть орієнтовних критеріїв компетентності. По-друге, у зв'язку з відсутністю державної сертифікації будь-які скарги на переклад набувають розмитого характеру й суду складно визначити, чи помилка перекладача є наслідком об'єктивної складності ситуації, чи результатом низької кваліфікації. По-третє, відсутність акредитації позбавляє суд можливості системно оцінювати роботу перекладача – немає жодного органу, куди суд міг би передати інформацію про дефекти перекладу, а отже, немає дієвого механізму впливу на професійний статус такого перекладача в майбутньому. Для наочного порівняння зазначимо, що стосовно адвоката суд має можливість застосовувати дисциплінарні заходи, подавати скарги до органів адвокатського самоврядування та контролювати дотримання ним професійних стандартів, що створює реальні стимули до належного виконання обов'язків. У випадку перекладача ж відсутність формалізованого механізму акредитації і контролю робить його професійну поведінку практично неконтрольованою, а можливість

усунення або дисциплінарного реагування обмежується лише окремими разовими заходами, які не впливають на майбутню практику та не формують системи стійкої й передбачуваної професійної відповідальності.

Наслідки описаної проблеми проявляються на всіх рівнях системи доказування. Неналежний переклад показань підозрюваного або свідка може бути підставою для визнання доказів недопустимими, але, за відсутності об'єктивного засобу оцінки якості перекладу, суди часто або ігнорують можливі помилки, не маючи процесуальної можливості їх встановити належним чином. Брак сертифікації посилюється відсутністю стандартизованих інструментів фіксації перекладу (аудіозапис, стенограма, паралельний запис мовою оригіналу і перекладом), що робить майже неможливим ретроспективний контроль якості.

Крім того, відсутність сертифікації позбавляє перекладачів професійної ідентичності та стимулів до підвищення кваліфікації. У країнах, де існують відповідні механізми, професійний статус судового перекладача є прецизійно визначеним: він належить до спеціалізованої категорії судових фахівців, які виконують службово значиму функцію, а його статус підтверджується документально. Такий перекладач зобов'язаний систематично проходити курси, дотримуватися етичних стандартів, звітувати про порушення, а в разі недбалості несе відповідальність не лише правову, а й професійну – через дисциплінарні процедури, що впливають на його допуск до роботи. Українське законодавство нічого подібного не передбачає, внаслідок чого інститут перекладача функціонує як сукупність індивідуальних практик, а не як структурований елемент правосуддя.

Загалом, відсутність єдиного механізму сертифікації й акредитації перекладачів створює системну загрозу для реалізації фундаментальних процесуальних гарантій. Це, в свою чергу, підриває довіру до кримінального судочинства, посилює ризики залучення недобросовісних чи некомпетентних перекладачів, ускладнює оцінку доказів, негативно впливає на права підозрюваного, потерпілого, свідків тощо і перешкоджає імплементації стандартів практики ЄСПЛ, який неодноразово наголошував, що переклад у

кримінальному провадженні має бути не формальним, а таким, що забезпечує реальне розуміння процесу та ефективну участь кожного із його суб'єктів. Українська модель, яка характеризується відсутністю кваліфікаційної перевірки, фактично не здатна забезпечити такий рівень гарантій. Саме тому проблема сертифікації може розглядатися як ключова системна вада нормативного регулювання, що вимагає негайного вирішення з огляду на конституційні та міжнародно-правові стандарти кримінальної юстиції.

Третьою проблемою, яку вважаємо за необхідне виокремити є неврегульованість фінансових відносин між органами та особами, що ведуть кримінальне провадження та залученими перекладачами. На практиці це становить одну з найгостріших загроз для належного виконання перекладачем як окремим учасником кримінального провадження своїх процесуальних функцій та має багатовимірні правові, організаційні й процесуальні наслідки. Вітчизняне процесуальне законодавство формально визнає право перекладача на винагороду та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням, і встановлює загальні принципи розподілу таких витрат між сторонами або за рахунок державного бюджету. Зокрема, відповідні положення містяться у статтях, що регулюють статус перекладача і механізми визначення процесуальних витрат у кримінальному провадженні, проте практична відсутність єдиного, послідовного й оперативного механізму оплати праці перекладачів призводить до виникнення системних складнощів.

Нормативна база щодо розміру винагороди й порядку її затвердження є фрагментарною: частина правил закріплена у процесуальних нормах, частина – у підзаконних актах Кабінету Міністрів України, органів судової адміністрації або місцевих розпорядчих документах. Відсутність уніфікованої тарифної сітки для різних типів перекладацьких послуг (усний синхронний, письмовий переклад процесуальних документів, екстрені виклики у позаробочий час, сурдопереклад тощо) породжує невизначеність очікувань як у замовників послуг (органів досудового розслідування, судів), так і у самих перекладачів. Конкретні процедури щодо оформлення заявки на оплату, термінів подання рахунків та

документального підтвердження факту надання послуг часто регламентовані локальними інструкціями (наприклад, у розпорядчих документах апаратів судів або Державної судової адміністрації), що ускладнює їх застосування.

Відповідно до частини другої статті 122 КПК, витрати, пов'язані із участю потерпілих у кримінальному провадженні, залученням та участю перекладачів для перекладу показань підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України в порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України [73]. Постановою Кабінету Міністрів України від 01.07.1996 № 710 на виконання згаданої норми КПК, а також аналогічних норм інших кодифікованих процесуальних актів, було затверджено Інструкцію про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, затвердженої (далі – Інструкція).

Відповідно до абзацу першого пункту 1 Інструкції, який кореспондує зі статтями 121, 122 КПК, за перекладачем зберігається середня заробітна плата за весь час, витрачений ним у зв'язку з явкою до органу досудового розслідування, прокуратури або суду. Такий підхід є важливим елементом гарантування доступу фахівця до участі в провадженні, проте на практиці саме механізм збереження середньої заробітної плати часто породжує проблеми: суб'єкти, які здійснюють виклик, нерідко не мають достатньої інформації щодо реального розміру доходу особи, або ж роботодавець не вчасно підтверджує необхідні відомості, що затягує процедуру компенсації [255].

Абзац другий пункту 1 Інструкції передбачає, що особам, які не працюють або не є працівниками підприємств, установ чи організацій, виплачується компенсація за відрив від звичайних занять. Це положення особливо важливе для перекладачів жестової мови, які найчастіше працюють на умовах індивідуальної зайнятості або тимчасових контрактів і не мають стабільного роботодавця, який

міг би підтвердити збереження середнього заробітку. У пункті 4 Інструкції закріплено ще одну фундаментальну норму: винагорода за виконану роботу перекладачу сплачується лише у випадку, якщо переклад не є його службовим обов'язком. Однак у відсутність єдиної системи кваліфікаційних вимог і типових посадових інструкцій нерідко виникає колізія між статусом особи (працівник за наймом, працівник державної установи, фрілансер) та визначенням того, чи входять функції перекладу до її службових обов'язків [255]. Це, у свою чергу, спричиняє різні тлумачення при ухваленні рішень про виплату винагороди.

Пункт 7 Інструкції покладає фінансування відповідних виплат у кримінальних провадженнях на орган, який здійснив виклик [255]. Формально така конструкція має забезпечувати безперервність та оперативність фінансування, проте в реальній практиці вона створює значне навантаження на місцеві органи досудового розслідування та суди, оскільки кошти на такі виплати передбачаються у їхніх кошторисах як допоміжна стаття, яка часто вичерпується задовго до завершення бюджетного року. Внаслідок цього виникають затримки у розрахунках, що є хронічною проблемою, особливо у випадках залучення перекладача для участі у численних або довготривалих процесуальних діях.

Винагорода перекладача визначається з урахуванням прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого на 1 січня відповідного року, і розраховується у відсотковому співвідношенні: 15 % від прожиткового мінімуму за одну годину усного перекладу та 10 % – за виконання письмового перекладу обсягом 1860 символів з пробілами. Така методика, закріплена в Інструкції, не враховує ані ринкової вартості перекладацьких послуг, ані складності та спеціалізації перекладу, ані терміновості процесуальної дії. Застосування регіональних коефіцієнтів (1,1, 1,2, 1,25 – залежно від чисельності населення населеного пункту, де розташований суд) частково коригує дисбаланс, але не усуває проблеми невідповідності між реальними витратами перекладача та сумами, які компенсуються державою. До того ж пункт 6-1 Інструкції встановлює граничний розмір виплат – не більше трикратного прожиткового

мінімуму для працездатних осіб, – що унеможлиблює повноцінну компенсацію у випадках інтенсивного або тривалого навантаження.

Процедура отримання винагороди також ускладнена адміністративно. Виплата компенсації провадиться на підставі ухвали суду, яка має містити вихідні дані для визначення суми: тривалість роботи перекладача, вид виконаних послуг, обсяг письмового перекладу, застосовані коефіцієнти. Фактичне отримання коштів перекладачем вимагає подання заяви до територіального управління Державної судової адміністрації України із зазначенням банківських реквізитів та копії судової ухвали. Проте на практиці територіальні управління не завжди мають можливість забезпечити розрахунок у мінімальні строки, що знову ж таки створює значні затримки і формує негативну мотивацію для фахівців брати участь у майбутніх процесуальних діях.

Додатковою проблемою є відшкодування витрат, пов'язаних з виконанням процесуальних функцій поза межами місця проживання перекладача: законодавство передбачає компенсацію проїзду, витрат на найм житлового приміщення та добових у межах норм відрядження, але не визначає спеціальної процедури їх підтвердження для випадків термінових викликів, що особливо актуально для перекладачів жестової мови, які фактично відсутні у багатьох регіонах і яких доводиться запрошувати з інших міст або областей. У таких випадках фінансове навантаження фактично тимчасово перекладається на перекладача, що прямо суперечить моделям забезпечення доступу до правосуддя, які застосовуються в європейських державах.

Таким чином, навіть наявність спеціальної Інструкції не створює цілісного, логічного й ефективного механізму оплати праці та компенсації витрат перекладачам. Фактична залежність виплат від бюджетних можливостей конкретного суду або органу досудового розслідування, складність процедур їх оформлення, застарілість підходів до визначення вартості перекладу, необхідність самостійного авансування витрат перекладачем та обмеженість граничних сум виплат об'єктивно сприяють відмовам перекладачів від участі у процесуальних діях або стимулюють залучення некваліфікованих осіб. У

системному вимірі це створює загрозу порушення гарантій справедливого судового розгляду, права на розуміння процесу та ефективну участь у ньому, а також підриває якість доказового матеріалу, який формується за участю перекладача. Тому проблема нормативної та фінансової неврегульованості набуває не лише організаційного, а й правозахисного значення, вимагаючи перегляду підходів до встановлення тарифів, спрощення процедур компенсації, цифровізації процесу подання документів для потреб кримінального судочинства тощо.

Відсутність чітко прописаних оперативних процедур відшкодування витрат у разі екстрених викликів і роботи у неробочий час створює реальну часову проблему: перекладачі не завжди мають гарантію миттєвої оплати або авансування витрат на проїзд і проживання, тому вони або відмовляються від участі у процесі або погоджуються на надання послуг за приватними домовленостями без офіційного розрахунку, що підвищує ризик застосування некваліфікованих посередників, які пропонують швидке, але недороге «вирішення» потреби у перекладі. Такий стан справ нерідко зумовлюється й тим, що судова практика й розпорядчі акти іноді допускають визначення винагороди у відсотках від мінімальної заробітної плати або шляхом застосування інших спрощених підходів, що не відображають реальної вартості спеціалізованих мовних послуг у регіонах з обмеженим кадровим ресурсом [256].

Досліджений нами міжнародний досвід підтверджує, що розрив між правовим визнанням права на переклад і відсутністю оперативного механізму грошового забезпечення послуг створює системний ризик порушення процесуальних прав учасників кримінального провадження. Європейські стандарти та практичні рекомендації підкреслюють важливість доступності кваліфікованих перекладачів, регламентації тарифів, а також забезпечення механізмів швидкої виплати або авансування винагороди у випадках, коли переклад потрібен невідкладно; одночасно дослідження вказують, що навіть в умовах наявності директивних вимог у різних державах-членах ЄС рівень оплати й порядок відшкодування істотно відрізняються, що ставить перед

адміністраціями судів завдання створення уніфікованих процедур на національному рівні [257, с. 19, с. 56].

Економічні дослідження й порівняльні звіти також показують, що низькі або невизначені тарифи на перекладацькі послуги з одного боку створюють стимул для зниження якості послуг, а з іншого – зумовлюють приховані витрати системи правосуддя у вигляді апеляцій, тривалих розглядів і репутаційних ризиків для сторін. У країнах, де введені чіткі тарифні рамки, механізми авансування та централізовані реєстри кваліфікованих перекладачів, досягається кращий баланс між оперативністю забезпечення перекладацьких послуг і їх якістю. Це, у свою чергу, знижує адміністративні витрати і підвищує довіру до процесуальних рішень [258, с. 13, с. 19].

Отже, неврегульованість фінансових відносин щодо оплати та відшкодування послуг перекладача в кримінальному провадженні – це не лише питання соціального захисту окремої професійної групи, але й важливий елемент забезпечення процесуальної справедливості та ефективності кримінального судочинства. Типові прояви цієї проблеми, як-от фрагментарність нормативної регламентації, відсутність уніфікованих тарифів і швидких процедур відшкодування при екстрених викликах, складнощі з документальним оформленням та затримки у виплаті тощо породжують ланцюгову реакцію – відмови і затримки, залучення некваліфікованих виконавців, помилки в перекладі, процесуальні спори і додаткові витрати для системи правосуддя. Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу, який поєднує законодавчі зміни (визначення типової тарифної сітки або встановлення винятково ефективних ринкових відносин й процедур для різних видів перекладацьких робіт), впровадження підзаконних актів і внутрішніх регламентів із чіткими строками й механізмами авансування та оплати, створення централізованого реєстру кваліфікованих перекладачів і цифровізації процесу подання й погодження рахунків. Такі заходи дозволять мінімізувати часові витрати, підвищити прозорість платежів і зміцнити гарантії прав учасників кримінального провадження.

Процеси життєдіяльності сучасної людини з кожним днем дедалі ширше інтегруються у віртуальні середовища різного роду (соціальні мережі, електронні платформи послуг, браузері, чат-боти тощо). Цілком логічним видається й те, що вплив ІТ-технологій, що розвиваються надстрімкими темпами, спостерігається й у сфері кримінально-процесуальних суспільних відносин.

У зв'язку з динамічними впровадженням технологій дистанційного судочинства, особливо в умовах пандемії COVID-19 та запровадженням правового режиму воєнного стану на території України в лютому 2022 року, виник значний попит й на дистанційні послуги перекладу, які дозволяють інтегрувати лінгвістичний супровід у відеоконференції й інші віддалені формати слідчих та, особливо, судових процедур. Водночас розвиток нейронних систем машинного перекладу, систем автоматичного розпізнавання мовлення і моделей штучного інтелекту відкрив нові можливості для часткового або повного автоматизації перекладацьких функцій у процесі. Ця конвергенція дистанційних технологій та ШІ створює широку палітру юридичних, етичних, процесуальних і технічних ризиків, які потребують системного аналізу та запровадження гарантій і стандартів.

Однією з пріоритетних галузей застосування ШІ, починаючи з моменту перших розробок у даній сфері, була і залишається лінгвістика. Автори програмного забезпечення ставлять за мету подолання будь-яких комунікаційних бар'єрів при взаємодії носіїв різних мов у всіх варіаціях суспільних відносин. Значного успіху в цій сфері досягли онлайн-перекладачі з використанням нейронних мереж «NLLB-200», «SONIX», «DeepL» та ін. Нейромережі таких ресурсів здатні враховувати найтонші відтінки сенсів та застосовувати їх у перекладі на рівні, що, на перший погляд, не відрізняється від перекладу, виконаного професійним фахівцем. Лінгвістичні операції зі складною юридичною термінологією стають можливими для ШІ, оскільки створення програм синтезу й розпізнавання мовлення передбачає використання контенту таких дотичних дисциплін, як прикладна фонетика, прикладне програмування,

теоретична граматика, лексикологія, лексикографія, психолінгвістика, логіка та прагматика [258, с. 34–36].

Програма на основі ШІ ще на етапі машинного навчання «тренується» сортувати текст за відповідними рубриками та обирати потрібні за контекстом джерела для того, щоб фінальний переклад був доречним та відповідав меті оператора завдання. Так, застосунок «DeepL» дозволяє швидко й з надвисокою точністю перекласти уривок з Кримінального кодексу / судового рішення / висновку експерта тощо. Чатбот корпорації Open AI «ChatGPT» здатний підтримувати комунікацію з користувачем у реальному часі та брати до уваги будь-які запропоновані умови перекладу. Наприклад, у діалоговому вікні чат-боту можна дати текстову команду «Використовуй лексику, притаманну кримінальному законодавству України» або «Перекладай текст у офіційно-діловому стилі». Окрім безпосередньо функції перекладу, «ChatGPT» може структурувати текст будь-якого обсягу, виокремити основні елементи його змісту, узагальнити інформацію.

Перекладач у кримінальному провадженні сприяє належній комунікації між учасниками процесу, які не володіють мовою кримінального судочинства: він запрошується для здійснення перекладу документів, пояснень, показань, для надання допомоги під час проведення слідчих і судових дій, для ознайомлення учасників з матеріалами провадження. Очевидним є те, що, використовуючи програми ШІ, можна тією чи іншою мірою вирішувати наведені вище завдання й без залучення професійного перекладача в кримінальне провадження. Однак, якщо одні дії можуть бути виконані нейронною мережею швидко й у зручний спосіб (переклад процесуальних документів), то інші, як-от, здійснення синхронного перекладу під час проведення слідчо-розшукових дій, потребують більшого часу й на практиці просто не можуть гарантувати додержання прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального процесу. Прослідковується цікава особливість – приблизно половина потенційних завдань виконується ШІ значно швидше, ніж людиною-фахівцем, утім нейромережа наразі не володіє

«абсолютною компетентністю» при виконанні всього комплексу перекладацьких завдань.

При пошуку оптимальних варіантів імплементації новітніх ІТ технологій у імперативне середовище кримінального процесуального законодавства дійсно виникає низка серйозних і фундаментальних питань. Так, важко визначитися із суб'єктом кримінального провадження, який безпосередньо міг би виконувати функції оператора програми ШІ. Очевидно, що покладення таких функцій на одну зі сторін кримінального процесу буде грубо порушувати загальні засади кримінального провадження, передбачені ст. 7 КПК України та створювати конфлікт інтересів. Отже, перекладач у будь-якому разі залучатиметься до провадження в порядку ст. 68 КПК України. Зміни можуть мати місце, скоріше, не в процесуальній площині, а в практичних аспектах діяльності перекладачів, адже при використанні технологій ШІ вони зможуть здійснювати переклад швидше, якісніше й у більших обсягах [259].

Важко не погодитися з висновками аналітичного звіту ОБСЄ, присвяченого функціонуванню судової системи під час пандемії COVID-19. Так, у матеріалі вказано: «...заміна офлайн-слухань відеоконференціями або іншими онлайн-процедурами вимагає, щоб відповідні технічні рішення були доступні для всіх залучених сторін, тобто суддів, адвокатів, прокурорів, сторін, свідків, перекладачів (за необхідності) з достатньо надійним і безперебійним аудіо- та відеоз'єднанням. Сторонам має бути надано технічну підтримку, щоб забезпечити їх ефективну участь, а слухання мають бути припинені, якщо з'єднання переривається. Воно може бути продовжене лише після вирішення проблеми. Слід зазначити, що особи, які не є технічно підкованими або мають сенсорні порушення, можуть не мати можливості ефективно використовувати таку технологію або брати участь у процесі. Проведення тестових запусків технології, а також використання додаткових засобів комунікації з учасниками (таких як телефонні номери) може полегшити деякі з цих проблем. Деякі учасники провадження можуть не мати доступу до надійного інтернет-з'єднання, програмного забезпечення або знань для використання необхідних платформ.

Документи та матеріали також необхідно обмінюватися в електронному вигляді безпечним способом» [260].

З огляду технічної та процедурної площини, дистанційний переклад забезпечує очевидні переваги: розширення доступу до кваліфікованих перекладачів для віддалених або маломовних районів, оперативність у випадках термінових допитів чи арештів, економію коштів на логістику та швидку інтеграцію перекладу у гібридні формати слухань. Проте, описані переваги неодмінно супроводжуються суттєвими обмеженнями, що носять, здебільшого, технічний характер. По-перше, технічні проблеми (низька пропускна здатність каналів зв'язку, приглушеність звуку, переривання з'єднання) можуть спричинити втрату фрагментів висловлювань, що особливо критично при перекладі коротких, але юридично значущих фраз (наприклад, відмови від права на адвоката чи зізнання). По-друге, відеоформат може обмежувати здатність перекладача точно інтерпретувати невербальні сигнали, інтонацію, паузи та взаємодію між учасниками – елементи, котрі в усному процесі часто передають важливі відтінки значення промов. По-третє, організаційні питання (ідентифікація учасників, управління черговістю мовлення, надання перекладачу доступу до матеріалів справи) у віддаленому режимі потребують чітких процедур, без яких підвищується ризик помилок і зловживань. Ці висновки підтверджуються численними дослідженнями й практичними настановами щодо VRI та віддалених слухань [261].

Загрозу точності та надійності перекладу у віддаленому режимі посилює й потенційна можливість використання автоматизованих систем ШІ у ролі основного або допоміжного інструмента перекладу. Сучасні NMT-системи, підсилені глибокими нейронними мережами, продемонстрували значний прогрес у загальних доменах, однак у спеціалізованих юридичних контекстах їхня продуктивність має суттєві обмеження. Основні проблеми включають неточності у передаванні юридичних термінів, полісемантичні помилки (коли одна й та сама лексема некоректно інтерпретується залежно від процесуального контексту), спрощення складних синтаксичних конструкцій, а також тенденцію

до «флюїдної» (paraphrase) генерації, яка може вносити інтерпретативні домисли в текст. Автоматичне розпізнавання мови, інтегроване з НМТ для перетворення усного висловлювання в письмовий переклад або його голосовий еквівалент, додатково страждає від погіршення якості при фонетичній нестабільності, нечіткій артикуляції, наявності акцентів, шумовому фоні або перерваному мовленні. Практичні випробування відповідних систем у перекладацькій практиці в сфері юриспруденції вказують: ШІ може бути корисним при попередній обробці текстів, підготовці шаблонних документів або як допоміжний інструмент для перекладача-людини, проте його використання як єдиного джерела перекладу у кримінальному процесі без додаткової «валідації» живим експертом є недоцільним і ризикованим [262].

Юридичні наслідки помилкового або недостатньо верифікованого перекладу в кримінальному провадженні можуть бути критичними: хибні переклади свідчень, неточності в протоколах допитів або ухвалах можуть призвести до порушення права на захист, необґрунтованого обвинувачення чи, навпаки, до неправомірного виправдання винного. Саме тому міжнародні експертні інституції й профільні дослідники наполегливо рекомендують, щоб при використанні дистанційних технологій і ШІ існували чіткі гарантії – прозорі правила вибору засобів, технічних стандартів якості звуку і відео, вимоги щодо кваліфікації перекладачів для роботи у віртуальному середовищі, а також заборона на використання ШІ без людської перевірки, особливо у випадках де йдеться про кримінальну відповідальність особи.

Питання конфіденційності, захисту персональних даних і безпеки інформації також набувають особливої гостроти при залученні ШІ-сервісів для перекладу. Багато комерційних провайдерів машинного перекладу із застосуванням хмарних моделей зберігають і/або використовують введені користувачами дані для подальшого навчання моделей або аналітики. У контексті кримінального провадження це означає, що персональні і чутливі дані (включно зі свідченнями, деталями злочину, інформацією про потерпілих чи свідків) можуть опинитися поза контролем сторін або бути використаними у

непередбачуваний спосіб, якщо суд або правоохоронний орган не забезпечить конфіденційність і належні правові основи для обробки таких даних.

Регуляторні вимоги *acquis* ЄС, зокрема положення Регламенту (ЄС) № 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (GDPR) та настанови щодо обробки персональних даних у перекладацькій діяльності свідчать про необхідність максимально обережного використання ШІ-платформ, котрі зберігають дані або «тренуються» на них. Вимагається наявність належно юридично обґрунтованих договорів про обробку даних і технічних засобів захисту (наприклад, шифрування, локальний режим роботи моделей, мінімізація наборів даних) [263, с. 9, 264]. Керівні матеріали галузевих асоціацій і професійних об'єднань підкреслюють, що перекладацькі сервіси повинні дотримуватися принципів «конфіденційності за замовчуванням» та «мінімізації даних», а у випадках особливо чутливої інформації – уникати передачі в хмарні сховища зовнішніх постачальників послуг без відповідних правових та організаційних гарантій [265, с. 4].

З огляду на процесуальні гарантії, при осмисленні потенційних нововведень до законодавства щодо запровадження розглядуваних новацій, необхідно розглядати дистанційний і ШІ-підтримуваний переклад через призму права на ефективний захист. Сторона повинна мати можливість оскаржити якість перекладу, вимагати повторного перекладу людиною, викликати експертів-перекладачів для перевірки перекладу, а також отримати доступ до записів перекладу й алгоритмічних логів у випадку застосування автоматичних систем. Практична реалізація цих гарантій включає ведення суворих протоколів про роботу перекладачів у віртуальному середовищі (включно з фіксацією технічних параметрів з'єднання), обов'язкове записування звукових/відео сесій (за умови захищеного зберігання), визначення правил зберігання й доступу до даних та можливість проведення незалежної лінгвістичної експертизи. Найкращі практики, запропоновані судовими адміністраціями, радять також

впроваджувати попередні тестування якості з'єднання і звуку перед початком службових аудіо- чи відеоперекладів, а також забезпечувати резервні канали комунікації для уникнення переривань у критичні моменти.

Етична складова стосується професійної відповідальності перекладача та судової адміністрації при використанні дистанційних і ШІ-технологій. Так, перекладач, навіть працюючи віддалено або користуючись ШІ-інструментами в якості допоміжних ресурсів, зберігає професійну відповідальність за достовірність переданої інформації. Йому слід бути навченим особливостям дистанційної взаємодії, зокрема управлінню чергою мовлення, виявленню технічних аномалій, правилу переривання й запиту уточнень. Крім того, судова система повинна визначити, за яких умов перекладач може залучати ШІ-інструменти (наприклад, попередній чорновий переклад протоколів, довідкові термінологічні бази) і коли використання ШІ є забороненим (наприклад, при наданні прямих показань, свідчень щодо сенситивних особливостей приватного життя учасників провадження тощо). Етичні керівні принципи також мають охоплювати питання прозорості, зокрема, сторони мають знати, що при перекладі використовувалися автоматичні системи, та мати можливість вимагати людської перевірки [266, с. 74].

З формально-юридичної точки зору корисно послатися на стандарти якості, які можуть застосовуватися для регулювання дистанційного та ШІ-підтримуваного перекладу. Хоча більшість існуючих стандартів (наприклад, ISO 17100) орієнтовані на письмові переклади і процеси в індустрії локалізації, принципи управління якістю, перегляду й верифікації перекладів, обробки термінології й збереження конфіденційності можуть бути адаптовані під вимоги судової практики. Офіційні настанови судових адміністрацій потенційно можуть містити практичні вимоги до обладнання, тестування, кваліфікації персоналу та ведення записів і, відтак, можуть стати основою для запровадження обов'язкових процедур у кримінальному провадженні [123].

З огляду на наявну динаміку й перспективи розвитку галузі ШІ, можна очікувати, що нейронні мережі й подібні засоби будуть дедалі активніше

використовуватися як допоміжні інструменти у підготовчій праці перекладачів, наприклад – для швидкого створення чорнових перекладів письмових доказів, для автоматичного формування термінологічних глосаріїв, для розпізнавання й індексації мовленнєвих масивів та для полегшення роботи при наступному пост-редагуванні. Однак, повна автоматизація усного перекладу у кримінальному провадженні без людської участі на даному етапі технологічного розвитку є недоцільною через вищезгадані ризики. Тому оптимальним є сценарій «людина-в-контурі» (human-in-the-loop), де ШІ підвищує продуктивність і якість підготовчих робіт, а остаточне юридично значуще відтворення повідомлення контролюється кваліфікованим перекладачем.

У зв'язку з наведеним, практичні рекомендації для законодавця щодо впровадження у кримінальні процесуальні норми правового регулювання розглядуваних нами новацій, повинні включати:

1) визначення чітких процесуальних правил для застосування дистанційного перекладу і ШІ-технологій у кримінальному провадженні;

2) встановлення технічних стандартів якості звуку/відео для дистанційного відеоперекладу і обов'язкових процедур тестування перед слуханнями;

3) вимогу прямого інформування сторін про використання ШІ для перекладу і надання права сторонам вимагати перевірки відповідних результатів перекладачем-людиною;

4) правила зберігання й доступу до записів, логів і метаданих ШІ-систем з урахуванням принципів захисту персональних даних;

5) спеціалізовані навчальні програми для перекладачів, слідчих, прокурорів і суддів щодо специфіки дистанційної взаємодії і роботи з ШІ, включаючи тренінги з етичних питань;

6) запровадження механізмів сертифікації або акредитації перекладачів, які працюють віддалено (у режимі відеоконференції) та з використанням ШІ-підтримуваних середовищ;

7) можливість проведення незалежної лінгвістичної експертизи перекладу як засобу захисту прав підозрюваних і потерпілих.

Перелічені заходи дозволять поєднати переваги новітніх технологічних можливостей із збереженням базових гарантій справедливого судового розгляду.

Слід констатувати, що дистанційний переклад і ШІ-технології відкривають потенційно привабливі перспективи для підвищення доступу до правосуддя та ефективності процесів, проте супутні ризики для точності, конфіденційності і процесуальної справедливості потребують системного нормативного врегулювання і технічних, організаційних та етичних запобіжників. Відсутність таких гарантій може спричинити реальні порушення прав учасників кримінального провадження. Надважливо також, щоб на етапі впровадження технологій суди та правоохоронні органи спиралися на міжнародні настанови й локальні практичні напрацювання, використовуючи політику «людина-в-контурі» для всіх критично значущих комунікаційно-мовленнєвих акцій у процесі.

З огляду на викладене, логічним завершенням проведеного дослідження, на нашу думку, є формулювання конкретних, науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України, спрямованих на комплексне нормативне врегулювання участі перекладача у кримінальному провадженні в умовах сучасних викликів і ризиків. Запропонований проєкт змін до КПК, викладений у Додатку В до дисертаційної роботи, має системний та послідовний характер і покликаний не лише усунути наявні прогалини правового регулювання, але й еволюційно розвинути інститут кримінального процесуального перекладу, збагатити його та, як наслідок, забезпечити належну реалізацію конституційних гарантій права на захист і справедливий суд для вразливих учасників процесу.

Передусім, концептуально важливою, на наш погляд, стала пропозиція доповнення частини першої статті 3 КПК авторським визначенням поняття «перекладач», яке стало результатом узагальнення найбільш влучних та релевантних доктринальних тлумачень та узагальнення відповідної практики в рамках проведеного дослідження. Чинна редакція КПК, оперуючи відповідною категорією, не містить її нормативного визначення, що створює підґрунтя для

неоднакового тлумачення правового статусу перекладача як процесуальної фігури, критеріїв її залучення та вимог до кваліфікації. Запропоноване визначення відображає сутнісні характеристики перекладача як процесуально незаінтересованої особи, яка володіє необхідними мовними та комунікативними компетенціями й залучається у передбаченому законом порядку для забезпечення перекладу пояснень, показань або документів. Особливе значення має включення до дефініції не лише володіння відповідними мовами, а й «іншими засобами комунікації», що охоплює сурдопереклад та інші форми альтернативної комунікації. Такий підхід відповідає сучасному розумінню доступності правосуддя для осіб з інвалідністю та узгоджується з міжнародними стандартами захисту прав людини.

Визначення перекладача як процесуально незаінтересованої особи має фундаментальне значення для забезпечення принципів змагальності та неупередженості кримінального провадження. Воно виключає можливість виконання перекладацьких функцій особами, пов'язаними зі сторонами процесу, а також підкреслює автономність перекладача як допоміжного учасника судочинства, діяльність якого спрямована на забезпечення комунікації, а не на підтримку позиції будь-якої зі сторін.

Наступною важливою новелою є доповнення частини третьої статті 12 КПК України положенням про можливість залучення перекладача до зустрічей затриманої або взятої під варту особи за її бажанням. Запропонована норма спрямована на реальне, а не формальне забезпечення права на захист, адже ефективність конфіденційного спілкування з захисником або іншими особами безпосередньо залежить від мовної доступності такого спілкування. У практичному вимірі ця новела усуває ситуації, коли формально право на побачення забезпечується, але фактично особа не може скористатися ним через мовний бар'єр. Водночас акцент на добровільності залучення перекладача («за бажанням особи») відповідає принципу автономії волі та виключає нав'язування перекладацьких послуг у випадках, коли особа вважає їх непотрібними.

Доповнення статті 14 КПК України положенням щодо гарантування таємниці спілкування із залученням перекладача має принципове значення для забезпечення конфіденційності взаємодії між учасниками кримінального провадження. У традиційному розумінні таємниця спілкування передбачає відсутність сторонніх осіб, однак у випадку необхідності перекладу присутність перекладача є об'єктивно неминучою. Запропонована норма усуває потенційну колізію між необхідністю перекладу та вимогами конфіденційності, встановлюючи презумпцію повного збереження таємниці незалежно від участі перекладача. Водночас вона прямо забороняє використання факту залучення перекладача як підстави для контролю або обмеження спілкування, що є важливим запобіжником від можливих зловживань з боку органів досудового розслідування чи адміністрації місць несвободи.

Особливої уваги заслуговує пропозиція доповнення статті 29 КПК України нормою про обов'язкове надання особам, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, письмових перекладів процесуальних документів, що мають істотне значення для забезпечення їх прав і законних інтересів. Така новела конкретизує зміст права користуватися рідною мовою та узгоджується з підходами міжнародних судових інституцій щодо необхідності забезпечення особі розуміння суті обвинувачення, процесуальних рішень і правових наслідків процесуальних дій. Важливим є також закріплення вимоги щодо «розумного строку» надання перекладу, що дозволяє враховувати об'єктивні складнощі перекладацької діяльності, але водночас запобігає невиправданім затримкам, які можуть негативно вплинути на реалізацію процесуальних прав.

Комплекс змін до статті 68 КПК України спрямований на підвищення професійного рівня перекладацької діяльності та забезпечення якості перекладу. Введення обов'язку повідомляти про недостатній рівень володіння мовою або спеціальною термінологією сприяє запобіганню ситуаціям, коли перекладач, не маючи необхідної компетентності, все ж бере участь у провадженні, що може призвести до суттєвих процесуальних порушень. Така норма стимулює

відповідальне ставлення перекладача до своїх функцій і узгоджується з принципами професійної доброчесності.

Не менш важливою є й пропозиція встановлення обов'язку дотримання правил професійної етики та забезпечення належної якості перекладу. Ця новела фактично формує нормативну основу для оцінки діяльності перекладача з позицій професійних стандартів, що відкриває можливість для подальшого розвитку механізмів дисциплінарної відповідальності та сертифікації.

Запровадження Єдиного реєстру перекладачів у кримінальному провадженні є ключовим організаційним елементом запропонованої реформи. Такий реєстр дозволить забезпечити оперативне залучення кваліфікованих фахівців, підвищить прозорість процедур добору та сприятиме формуванню професійної спільноти судових перекладачів. Крім того, централізований облік перекладачів дає змогу встановлювати вимоги до їх освіти, досвіду, спеціалізації, а також контролювати дотримання стандартів діяльності. Делегування Кабінету Міністрів України повноважень щодо визначення порядку створення та функціонування реєстру відповідає природі підзаконного регулювання організаційних питань і забезпечує гнучкість у впровадженні відповідного механізму.

Найбільш інноваційною складовою запропонованих змін є пропозиція введення до КПК нової статті 68¹, присвяченої дистанційному перекладу. Вона відображає сучасні тенденції розвитку кримінального процесу, пов'язані з цифровізацією правосуддя та використанням відеоконференційних технологій. Закріплення можливості здійснення перекладу із застосуванням засобів дистанційного зв'язку дозволяє значно розширити доступ до перекладачів, особливо у випадках рідкісних мов або віддалених регіонів, а також підвищити оперативність проведення процесуальних дій.

Водночас запропонована норма містить принципово важливі запобіжники. По-перше, дистанційний переклад допускається лише за умови, що він не перешкоджає безпосередності спілкування та не порушує прав сторін. Це положення відображає пріоритет процесуальних гарантій над міркуваннями

зручності чи економії ресурсів. По-друге, передбачено обов'язок забезпечити фізичну присутність перекладача у випадках, коли це необхідно для ефективного здійснення права на захист або забезпечення належної якості перекладу. Таким чином, законодавець закріплює гнучку модель, яка дозволяє використовувати дистанційні технології як допоміжний інструмент, але не як безумовну альтернативу традиційній участі перекладача.

Прикінцеві та перехідні положення проєкту мають техніко-юридичний характер, однак їх значення також є істотним. Встановлення короткого строку для приведення підзаконних актів у відповідність із законом сприятиме оперативному впровадженню нових правил та уникненню нормативних колізій.

Таким чином, запропонований комплекс змін формує цілісну модель правового регулювання участі перекладача у кримінальному провадженні, що враховує як традиційні аспекти перекладацької діяльності, так і новітні технологічні виклики. Його реалізація сприятиме підвищенню доступності правосуддя для осіб, які не володіють державною мовою, зміцненню гарантій права на захист, забезпеченню конфіденційності процесуального спілкування та підвищенню якості перекладу. Водночас закладені у проєкті положення створюють нормативну основу для подальшої інтеграції дистанційних та цифрових технологій у кримінальний процес без шкоди для фундаментальних принципів справедливого судочинства.

На наше переконання, законодавче закріплення запропонованих положень дозволить досягти балансу між потребою модернізації кримінального процесу та необхідністю збереження високого рівня процесуальних гарантій, що відповідає сучасним тенденціям розвитку правових систем демократичних держав і міжнародним стандартам захисту прав людини.

ВИСНОВКИ

Проведене дисертаційне дослідження дозволило комплексно оцінити історичну еволюцію, теоретико-правову природу, сучасний стан нормативного врегулювання та актуальні проблеми практичної реалізації участі перекладача в кримінальному провадженні на території України. Узагальнення результатів аналізу нашої роботи дає змогу сформулювати цілісне уявлення про місце перекладача в системі кримінального процесу, його роль у забезпеченні засади мови кримінального провадження, а також про напрями вдосконалення правової регламентації цього інституту, зокрема з урахуванням міжнародних стандартів і зарубіжного досвіду. Таким чином, було сформовано комплексну теоретико-практичну концепцію інституту перекладача як учасника кримінального провадження, яка поєднує історико-правовий аналіз, сучасний науковий дискурс, емпіричні спостереження та порівняльно-правовий підхід.

Дослідження історичних та теоретичних засад перекладацької діяльності показало, що «судовий перекладач» є одним із найдавніших професійних суб'єктів публічної комунікації. Починаючи з античних цивілізацій, де перекладач виконував функцію посередника між представниками різних народів і закінчуючи формуванням середньовічних шкіл перекладу, перекладацька діяльність поступово інституціоналізувалася. Вже на ранніх етапах розвитку права переклад мав безпосередній вплив на «реалізацію справедливості», правильна передача змісту висловлювань була умовою достовірності публічних актів, договорів, свідчень та судових рішень. Із виникненням та еволюцією національних правових систем зростала потреба в перекладачах, які здатні забезпечити точне й повне відтворення змісту мовлення в умовах зростання міжкультурних та міждержавних контактів.

В історії українських земель перекладацька діяльність була пов'язана, як із церковними практиками (переклад Святого Письма та богослужбових текстів), так і з державною адміністрацією. Уже в добу Київської Русі існували фахівці, які супроводжували дипломатів або купців. У подальші століття переклад

використовувався в судовій та адміністративній практиці, що засвідчує його сталість як соціального так і правового інституту. У XIX–XX ст. у Європі формується концепція судового перекладу як спеціалізованої діяльності з власними методами, етичними стандартами та професійними вимогами. Україна, інтегруючись у світовий правовий простір, дедалі більше потребувала нормативного оформлення цієї практики, що зрештою знайшло відображення у кримінальному процесуальному законодавстві.

Узагальнюючи одержані в ході дослідження фактичні дані, ми дійшли висновку, що *перекладач у кримінальному провадженні – це незамінний учасник процесу*, діяльність якого спрямована на забезпечення реалізації права особи на розуміння змісту обвинувачення, процесуальних дій і судових рішень, при цьому якість виконуваного ним перекладу безпосередньо впливає на справедливість, законність і обґрунтованість судового розгляду, а ефективне функціонування цього інституту потребує належного нормативного регулювання, орієнтованого на міжнародні стандарти та комплексне вдосконалення законодавчих, організаційних і освітніх засад його діяльності.

Аналіз теоретичних засад перекладу дозволив встановити, що точність, адекватність, повнота та нейтральність перекладу є базовими критеріями його якості. Розбіжності між дослівним і смисловим підходами, між точністю й адаптацією у перекладі були предметом доктринальних дискусій упродовж століть. У контексті кримінального процесу ці суперечності мають не лише теоретичний, а й практичний вимір, адже неправильний переклад може призвести до хибного розуміння доводів сторін, викривлення показань, порушення права на захист і, як наслідок, – до необґрунтованого чи незаконного судового рішення. Зазначене доводить, що переклад у кримінальному судочинстві має бути максимально наближеним до ідеалу точності та нейтральності, а перекладач повинен діяти як спеціальний суб'єкт, наділений відповідальністю за зміст переданої інформації.

Доведено, що правовий статус перекладача в кримінальному провадженні України є достатньо визначеним у частині його процесуальних прав, обов'язків

та відповідальності. Перекладач у кримінальному процесі визнається самостійним учасником провадження. Він виконує важливу функцію – забезпечує реалізацію права кожної особи, яка не володіє державною мовою, на справедливе судочинство. Це право є невід’ємним елементом принципу змагальності, доступу до правосуддя та рівності сторін.

Утім, на наше переконання, питання, пов’язані з кваліфікацією, компетентністю, професійністю та дотриманням етичних вимог під час відбору перекладача й виконання ним процесуальних функцій, досі залишаються недостатньо врегульованими, неповними та несистематизованими.

У ході проведеного дослідження встановлено, що сучасний стан правового регулювання статусу перекладача характеризується низкою суттєвих недоліків, зокрема: відсутністю законодавчо закріпленого визначення перекладача як самостійної процесуальної фігури; невизначеністю вимог до рівня його професійної кваліфікації, у тому числі щодо володіння юридичною термінологією; відсутністю належних механізмів підтвердження компетентності перекладача при його залученні до кримінального провадження; відсутністю єдиного державного реєстру перекладачів, який би забезпечував прозорість процедури їх добору; неврегульованістю обов’язкових до дотримання професійно-етичних стандартів; ускладненістю процедури ініціювання відводу перекладача у випадках неналежної якості виконання обов’язків або проявів упередженості; наявністю труднощів у забезпеченні належного документування перекладу, здійсненні контролю за його якістю та можливості подальшої перевірки.

Доведено, що в Україні фактично відсутні належні механізми перевірки рівня володіння мовою особою, яка залучається як перекладач. У більшості випадків суд або слідчий змушені покладатися на суто декларативні твердження особи щодо її мовної компетентності. Відсутність системи атестації та стандартизованих кваліфікаційних вимог створює ризики залучення до кримінального провадження осіб, які не здатні забезпечити належну якість

перекладу. Це, своєю чергою, може призвести до порушення основоположних прав людини.

Крім того, в процесі дослідження виявлено низку процедурних проблем, які потребують вирішення. Так, на нашу думку, процедура встановлення факту володіння або недостатнього володіння державною мовою учасником процесу є недостатньо деталізованою, що створює передумови для можливих зловживань процесуальним правом на залучення перекладача. Як наслідок, зазначене може негативно впливати на оперативність здійснення досудового розслідування та дотримання розумних строків судового розгляду тощо.

Відсутність чітких правил щодо запису перекладу, зокрема технічних засобів фіксації також потенційно може становити загрозу для юридичної визначеності при обробці й аналізі доказових матеріалів чи інших відомостей, важливих для провадження.

Суттєвою прогалиною чинного кримінального процесуального законодавства є недостатня регламентація питань оплати праці перекладача та відшкодування його витрат. Попри формальне закріплення відповідного права, закон не містить чітких критеріїв розрахунку винагороди, порядку її виплати, а також переліку витрат, що підлягають компенсації. Відсутність уніфікованих тарифів, стандартизованих методик оцінки складності перекладу й детального механізму компенсації фактичних витрат перекладача призводить до системних труднощів у забезпеченні належної якості перекладу. Фахівці нерідко змушені працювати в умовах невизначеності, що негативно впливає як на професійну мотивацію, так і на стабільність участі перекладачів у кримінальних процесах. На відміну від європейських юрисдикцій, де тарифікація та порядок оплати судових перекладачів нерідко уніфіковані на державному рівні, українська практика не забезпечує ані передбачуваності, ані достатнього рівня фінансових гарантій.

Недостатню увагу з боку законодавця, на нашу думку, приділено й питанням конфіденційності та етики перекладача за неналежне виконання своїх обов'язків.

У ході дослідження було проаналізовано міжнародні стандарти участі перекладача у кримінальному провадженні, закріплені в ЄКПЛ, Директиві ЄС 2010/64, рекомендаціях Ради Європи та практиці ЄСПЛ. Встановлено, що право особи на безоплатну допомогу перекладача є обов'язковою процесуальною гарантією. Міжнародні документи наголошують на необхідності забезпечення повного та негайного перекладу важливих документів, забезпечення кваліфікованих фахівців, права на оскарження якості перекладу та забезпечення процесуальної рівності сторін незалежно від мовних бар'єрів.

Вивчення зарубіжного досвіду (Німеччина, Польща, США, Австрія, Нідерланди, Франція та ін.) показало, що в більшості європейських країн існують високі стандарти підготовки перекладачів, передбачено спеціальні курси судового перекладу, діють національні реєстри при судах, міністерствах юстиції або незалежних професійних організаціях. У деяких державах перекладачі зобов'язані складати професійний іспит, підтверджувати рівень знань юридичної термінології, періодично проходити підвищення кваліфікації. Такий підхід забезпечує високий рівень довіри до перекладачів, знижує ризики процесуальних помилок і підвищує якість кримінального судочинства.

За результатами аналізу зарубіжних моделей організації судового перекладу сформульовано комплекс пропозицій, спрямованих на вдосконалення українського законодавства. Зокрема, обґрунтовано необхідність законодавчого визначення перекладача як повноцінного учасника кримінального провадження із встановленням чітких вимог до його кваліфікації, доброчесності та дотримання професійної етики.

Важливим напрямом еволюційного розвитку вітчизняної правозастосовної практики може стати створення єдиного державного реєстру перекладачів у сфері кримінального судочинства із зазначенням їхніх мовних компетенцій і спеціалізацій, а також запровадження системи сертифікації або атестації, що передбачатиме перевірку рівня володіння мовою, знань юридичної термінології та навичок роботи в умовах процесуальної комунікації.

Окрему увагу приділено визначенню мінімальних стандартів професійної підготовки, включаючи впровадження спеціалізованих освітніх програм для судових перекладачів, курсів підвищення кваліфікації та заходів професійної адаптації. Поряд із цим пропонується розробити та впровадити етичний кодекс перекладача, який би закріплював принципи нейтральності, недопущення конфлікту інтересів, забезпечення конфіденційності та відповідальності за неналежну якість перекладу.

Крім того, доцільним є нормативне закріплення обов'язкової процедури фіксації процесу перекладу з метою подальшої перевірки його точності, а також забезпечення учасникам провадження ефективних процесуальних механізмів оскарження якості перекладу та ініціювання заміни перекладача у разі обґрунтованих сумнівів щодо його компетентності.

Важливим результатом дослідження є встановлення того, що в Україні відсутня системна підготовка суддів, слідчих та адвокатів щодо роботи з перекладачами. Брак знань у цих суб'єктів щодо особливостей перекладацького процесу, принципів міжмовної комунікації та критеріїв оцінки якості перекладу призводить до виникнення помилок на всіх етапах провадження. Саме тому автором запропоновано запровадити спеціальні навчальні модулі для працівників правоохоронних органів та суддів, які б включали методiku взаємодії з перекладачами, механізми контролю якості перекладу, основи міжкультурної комунікації та техніку роботи з особами, які не володіють державною мовою або мають додаткові комунікативні обмеження (глухота, порушення мовлення тощо).

У дисертації також зроблено висновок про те, що використання сучасних технологій дистанційного перекладу та штучного інтелекту не здатне повністю замінити перекладача-людину, однак може значно підсилити її професійні спроможності й позитивно вплинути на якість роботи. Проте використання таких технологій повинно бути обмежене чіткими процесуальними гарантіями, адже автоматизовані перекладацькі програми й застосунки можуть створювати ризики порушення права на справедливий суд через неточність, контекстуальну

помилку або відсутність емоційно-прагматичного компонента перекладу. Тому такі технології можуть використовуватися в якості допоміжного інструмента, але не як альтернативний механізм заміни фахового перекладача.

Основним практичним результатом дисертаційного дослідження стало формулювання авторських пропозицій щодо внесення комплексних змін до кримінального процесуального законодавства України, спрямованих на системне вдосконалення правового регулювання участі перекладача у кримінальному провадженні. Запропонований законопроект передбачає низку важливих нововведень. Зокрема, пропонується законодавчо закріпити визначення перекладача як процесуально незаінтересованої особи, уточнити гарантії його участі на різних стадіях провадження, а також забезпечити конфіденційність комунікації за участю перекладача. Окрім цього, передбачається встановлення обов'язку надання письмового перекладу процесуальних документів, що мають істотне значення для реалізації прав особи.

Важливим елементом є також запровадження чітких професійних вимог до діяльності перекладача, зокрема щодо дотримання етичних стандартів та обов'язку повідомляти про недостатній рівень власної компетентності.

Окрему увагу приділено організаційним механізмам забезпечення якості перекладу, зокрема створенню Єдиного реєстру перекладачів у кримінальному провадженні як інструменту прозорого та оперативного залучення кваліфікованих фахівців.

Крім того, запропоновано нормативне закріплення можливості здійснення дистанційного перекладу із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій за умови дотримання принципів безпосередності та недопущення порушення процесуальних прав сторін, із обов'язковим забезпеченням особистої участі перекладача у випадках, коли це необхідно для ефективного здійснення права на захист.

Таким чином, розроблені законодавчі пропозиції спрямовані на формування цілісної моделі функціонування інституту перекладача в кримінальному процесі України, що поєднує підвищення стандартів професійної діяльності, посилення

процесуальних гарантій та можливість використання сучасних технологій без шкоди для принципів справедливого судочинства. Їх реалізація здатна істотно підвищити рівень доступності правосуддя для осіб, які не володіють державною мовою, та зміцнити гарантії реалізації права на справедливий суд у національній правовій системі.

Підсумовуючи результати дослідження, зазначимо, що інститут перекладача не є другорядним чи факультативним елементом кримінального процесу, натомість, він втілює в собі ключову процесуальну гарантію забезпечення прав людини у тих категоріях справ, де один чи декілька учасників процесу не володіють, або недостатньо володіють мовою провадження.

Розвиток цього інституту має бути невід'ємною складовою модернізації кримінальної юстиції України, особливо в умовах динамічної глобалізації, жвавого зростання міграційних процесів та посилення міжнародної комунікації. Удосконалення правового статусу перекладача сприятиме підвищенню загального рівня довіри до судової системи, зміцненню верховенства права та наближенню України до найкращих європейських і світових стандартів у сфері забезпечення прав людини.

Список використаних джерел

1. Wittgenstein L. Tractatus Logico-Philosophicus. Project Gutenberg, 2010. URL: <https://www.gutenberg.org/files/5740/5740-pdf.pdf>.
2. Білоус О. М. Теорія і технологія перекладу : курс лекцій. Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. 158 с.
3. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу. Київ : Академія, 2015. 448 с.
4. Bacon R. The Opus Majus / transl. by R. B. Burke. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1928. URL: https://upload.wikimedia.org/wikisource/en/b/bf/The_Opus_Majus_of_Roger_Bacon.pdf.
5. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад. Львів : Видавництво Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2003. 147 с.
6. Сухенко В. Мова і суспільство: взаємодія і розвиток. 2016. URL: <https://ispan.waw.pl/ireteslaw/bitstream/handle/20.500.12528/872/Lexikografia-2016-734-742.pdf>.
7. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. Київ : Академія, 2001. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kocherhan_Mykhailo/Vstup_do_movoznavsta.pdf.
8. Гріднєва С. А., Гончаренко Н. В. Машинний переклад чи людина-перекладач. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2018. № 37, т. 4. С. 186–189. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v37/part_4/43.pdf.
9. Anderson R. B. W. Perspectives on the Role of Interpreter // Translation: Applications and Research / ed. by R. W. Brislin. New York : Gardner Press, 1976. P. 208–228.
10. Kade O. Zu einigen Besonderheiten des Simultandolmetschens. Fremdsprachen. 1967. Bd. 11, Nr. 1. S. 8–17.
11. Ребрій О. В. Вступ до перекладознавства : конспект лекцій. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2016. 185 с. URL: <https://foreign-languages.karazin.ua/resources/df8048d597ab4174434ed96e9c8ee59b.pdf>

12. Кияк Т. Р., Огуй О. Д., Науменко А. М. Теорія та практика перекладу : підручник. Вінниця : Нова книга, 2006. 592 с.
13. Прокопенко А. В. Історія перекладу та перекладацької думки: Англія, Німеччина, Америка, Україна : конспект лекцій. Суми : Сумський державний університет, 2018. 88 с.
14. Пшеничнова В. Р., Студентський погляд на переклад в сучасному світі : збірник матеріалів Всеукраїнської студентської науково-практичної інтернет-конференції. Сєверодонецьк : Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, 2017.
15. Damaska M. The Faces of Justice and State Authority: A Comparative Approach to the Legal Process. New Haven ; London : Yale University Press, 1986. 323 p.
16. García Morales M. G. Translators and Interpreters during the Spanish Inquisition. *Lebende Sprachen*. 2016. *Vol. 61, No. 2*. P. 353–367.
17. Правда Руська. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm>.
18. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України. Київ : *Ін Юре*, 2007. 622 с.
19. Feldbrugge F. J. M. A History of Russian Law: From the Council Code (Ulozhenie) of Tsar Aleksei Mikhailovich of 1649 to the Bolshevik Revolution of 1917. Leiden ; Boston : Brill | Nijhoff, 2023. URL: <https://brill.com/abstract/title/63285>
20. Липитчук О. В., Лешкович Н. О. Суд і судочинство в Росії після судової реформи 1864 року. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1.
21. Фойницький І.Я., 1847-1913, Енциклопедія права, *Цифрова колекція Національного університету "Києво-Могилянська академія"*, URL: <https://dlib.ukma.edu.ua/document/459>.
22. Статут кримінального судочинства 1864 р. URL: <https://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137/>.

23. Кримінально-процесуальний кодекс РСФСР 1923 р. URL: <http://museumreforms.ru/node/13986>.
24. Конституція (Основний Закон) Української РСР : Закон від 20 квітня 1978 р. № 888-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09>.
25. Tomlinson J. Globalization and Culture. Chicago : University of Chicago Press, 1999. 248 p.
26. Тищик С. М. Вплив інформаційного глобалізму на інформаційне забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності. *Наукові праці МАУП*. 2012. Вип. 3(34). С. 218–224. URL: https://journals.maup.com.ua/journal/34_2012/8.pdf.
27. Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рилейшнз. Київ : МАУП, 2005. 440 с.
28. Єрмоленко С. Я. Сучасні проблеми дослідження літературної мови. Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. Київ, 2001. Вип. 4. С. 7–8. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=apyl_2001_4_3
29. Машталер А. А. Культура в епоху Інтернету: зміна ціннісних орієнтацій. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. Київ, 2008. № 2. С. 130–134.*
30. Чемеркін С. Г. Глобалізація і сучасні лінгвістичні процеси. *Мовознавство*. 2013. № 1. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/a931d456-9cb0-4d84-b958-a73b8284d8ee/content>.
31. Jauss H. R. Pour une esthétique de la réception / *Hans Robert Jauss ; trad. de l'allemand par Claude Maillard. Paris : Gallimard, 1990. 336 p.*
32. Glissant E. Introduction à une poétique du divers / *Edouard Glissant. Paris : Gallimard, 1996. 160 p.*

33. Олефір Г. І. Переклад художніх текстів у добу глобалізації. Київ : *Київський національний лінгвістичний університет*, 2017. URL: <http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/787878787/2042/%D0%9E%D0%B%D0%B5%D1%84%D1%96%D1%80%205.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
34. Донец Н. П. Основи загальної теорії міжкультурної комунікації : науковий статус, понятійний апарат, мовний і немовний аспекти, питання етики й дидактики. Харків : *Штрих*, 2013. 386 с.
35. Adewuni S. Globalizing translation: What hope for the translator? 2005. URL: <http://www.translationdirectory.com/article1190.htm>
36. Newmark P. Translation in a globalized world. 2003. URL: <http://zif.spz.tu-darmstadt.de/jg-08-2-3/beitrag/Newmark1.htm>
37. House J. Translation. Oxford : Oxford University Press, 2009. Jones S. What is globalization? US has supported globalization for decades. URL: <http://www.usforeignpolicy.about.com/introtoforeignpolicy/a/What-Is-Globalization.htm>
38. Гесь О. Тонкощі перекладу. *Tabula блог*. 2019. URL: <https://tabula.com.ua/ua/blog/kaksovremennyye-tehnologii-menyayut-rabotu-perevodchika/>
39. Мамрак А. В. Вступ до теорії перекладу. Київ : *Центр учбової літератури*, 2009. URL: <https://lib.in.ua/142378-posibnyk-vstup-do-teorii-perekladu>.
40. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад : монографія. Львів : *Видавництво при Львівському державному університеті*, 1989.
41. R. Toepfer, P. Burschel, J. Wesche, Übersetzen in der Frühen Neuzeit – Konzepte und Methoden / Concepts and Practices of Translation in the Early Modern Period / *Berlin; Boston: De Gruyter*, 2021.
42. Nida E. A. Toward a Science of Translating. *Leiden : E. J. Brill*, 1964. URL: <https://iniciacionalatraduccionuv.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/01/towards-a-science-of-translating-nida.pdf>

43. Venuti L. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London; *New York* : *Routledge*, 1995. URL: https://www.academia.edu/19224281/The_Translator_s_Invisibility_A_History_of_Translation
44. Коптілов В. В. *Теорія і практика перекладу*. Київ : *Вища школа*, 1982. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0006843
45. Коломієць Л. В. *Перекладознавчі семінари: актуальні теоретичні концепції та моделі аналізу поетичного перекладу : навч. посіб. Київ : Київський університет*, 2011. 527 с.
46. Nord C. *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. Manchester : *St. Jerome Publishing*, 1997. 155 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/325112287_Translating_as_a_purposeful_activity_Functionalist_approaches_explained
47. Baker M. Non-cognitive Constraints and Interpreter Strategies. In: Simms K. (ed.). *Translating Sensitive Texts: Linguistic Aspects*. Amsterdam ; Atlanta : *Rodopi*, 1997. P. 111–129. URL: <https://brill.com/display/title/27729>
48. Rabin C. The Linguistics of Translation. In: Smith G. (ed.). *Advances in the Sociology of Language*. The Hague : *Mouton*, 1958. P. 123–145.
49. Brislin R. W. Introduction. In: Brislin R. W. (ed.). *Translation: Applications and Research*. New York : *Gardner Press*, 1976. P. 1–43.
50. Salevsky H. *Probleme des Simultandolmetschens: Eine Studie zur Handlungsspezifik*. Berlin : *Akademie der Wissenschaften der DDR*, 1987.
51. Toury G. The Nature and Role of Norms in Translation. In: Venuti L. (ed.). *The Translation Studies Reader*. London ; New York : *Routledge*, 2000. P. 198–211.
52. Newmark P. *A Textbook of Translation*. London : *Prentice Hall*, 1988. 292 p.
53. Карабан В. І. *Теорія і практика перекладу (англійська мова) : підручник*. Вінниця : *Нова книга*, 2004. 608

54. Андреева А. Д. Огляд систем машинного перекладу. Херсон, 2013. С. 64–66.
55. Übersetzen und Dolmetschen. Berufsbilder im Wandel. Reutlingen : Doculine, 2006. URL: http://www.transforum.de/download/uebersetzen_und_dolmetschen.pdf
56. Pöchhacker F. Simultandolmetschen. In: Snell-Hornby M., Höning H. G., Kußmaul P., Schmitt P. A. (Hrsg.). Handbuch Translation. Tübingen : Stauffenburg, 1998. S. 301–304.
57. Gile D. Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2009. 283 p.
58. Gile D. Conference Interpreting as a Cognitive Management Problem. In: Pöchhacker F., Shlesinger M. (eds.). The Interpreting Studies Reader. London ; New York : Routledge, 2002. P. 163–176.
59. Гончаренко Л. О. Види усного перекладу в теорії та практиці. Молодий вчений. 2019. № 5.1 (69.1). С. 62–65. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/5.1/19.pdf>.
60. Gaiba F. The Origins of Simultaneous Interpretation. Ottawa : University of Ottawa Press, 1998. 176 p.
61. Shuttleworth M., Cowie M. Dictionary of Translation Studies. Manchester ; Kinderhook (NY) : St. Jerome Publishing, 2007.
62. Barkhudarov L. Urovni yazykovoy iyerarkhii i perevod [Levels of language hierarchy and translation]. Tetradi perevodchika. 1969. No. 6. P. 3–12.
63. Übersetzung – Translation – Traduction : Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung / An International Encyclopedia of Translation Studies / Encyclopédie internationale de la recherche sur la traduction / hrsg. von H. Kittel et al. Berlin ; New York : De Gruyter, 2004.
64. Sorvali I. Översättare och översättningsprocess. Oulu : Institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet, 1994.
65. The Routledge Companion to Translation Studies / ed. by J. Munday. London ; New York : Routledge, 2009.

66. Malmkjær K. Unit of translation. In: Routledge Encyclopedia of Translation Studies / ed. by M. Baker. London ; New York : Routledge, 1998. P. 286–287.
67. Carl M., Kay M. Gazing and typing activities during translation: A comparative study of translation units of professional and student translators. *Meta: Translators' Journal*. 2011. Vol. 56, No. 4. P. 952–975.
68. Cokely D. Sign Language Interpreters: A Demographic Survey. *Sign Language Studies*. 1981. No. 32. P. 261–286.
69. Setton R. Experiments in the Application of Discourse Studies to Interpreter Training. In: Dollerup C., Lindegaard A. (eds.). *Teaching Translation and Interpreting 2*. Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 1994. P. 183–198.
70. Carl M., Schaeffer M. Sketch of a Noisy Channel Model for the Translation Process. In: Hansen-Schirra S., Hofmann S., Meyer B. (eds.). *Empirically Modelling Translation and Interpreting*. Berlin : Language Science Press.
71. *Conference Interpreting: Current Trends in Research* / ed. by Y. Gambier, D. Gile, C. Taylor. Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 1997.
72. Moser-Mercer B. Screening Potential Interpreters. *Meta: Translators' Journal*. 1985. Vol. 30, No. 1. P. 97–100.
73. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Урядовий кур'єр. 2012. № 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
74. Шевчук С. В. Основи конституційної юриспруденції : монографія. Київ : Український центр правничих студій, 2001. 302 с.
75. Новожилов В. Застосування належної правової процедури як завдання кримінального провадження: до питання про сутність та практичне значення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2019. Т. 26, № 4. URL: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2019-26-4-89>.
76. Леоненко М. І. Правове положення перекладача як суб'єкта забезпечення принципу національної мови кримінального судочинства. *Вісник Запорізького державного університету*. 2003. № 1.

77. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
78. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 21. Ст. 81.
79. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
80. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
81. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05 липня 2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
82. Кубарева О. В. Зміст та окремі аспекти реалізації засади мови, якою здійснюється кримінальне провадження. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 2. С. 134–137. URL: http://lsej.org.ua/2_2022/31.pdf
83. Гусак О. С. Принципи судочинства в системі принципів права: теоретико-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2017. 225 с.
84. Філософсько-енциклопедичний словник / під заг. ред. А. М. Прохорова. Київ: Українська енциклопедія, 1998. 576 с.
85. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
86. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
87. Саркисянц Г. П., Агзамходжаєв А. А. Перекладач у радянському кримінальному процесі. Ташкент, 1974. 41 с.
88. Єрохін В. В., Юхно О. О. Захисник як учасник кримінального провадження: монографія / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків, 2018. 240 с.
89. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 20 серпня 2019 р. у справі № 672/1599/17, провадження № 51-435км19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.

90. Альперт С. А. Суб'єкти кримінального процесу. Харків : Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 1997. 60 с.
91. Веселов М., Гайденко В., Приходько К. Правосуб'єктність учасників кримінального провадження: проблеми законодавчого врегулювання. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 6. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/06/35.pdf>
92. Паршак С. А. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження у контексті правозахисної функції держави. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 7. С. 145–148. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2020/38.pdf
93. Столітній А. В., Каланча І. Г. Інші учасники кримінального провадження в системі суб'єктів кримінального процесу. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 6, ч. 3. С. 120–124. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_6\(3\)_30](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_6(3)_30)
94. Черванчук В. Забезпечення прав учасників кримінального провадження, які перебувають у статусі іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, у проведенні слідчих (розшукових) дій. Юридичний вісник. 2019. № 3. URL: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.2203>
95. Кузик Т. М. Теоретико-правові та процесуальні аспекти участі перекладача у кримінальному провадженні : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2014. 20 с.
96. Юридичні терміни: тлумачний словник / за ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Либідь, 2003.
97. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. 14-те вид., допов. і перероб. Київ : Правова єдність, 2017. 828 с.
98. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, В. П. Пшонка та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки. Харків : Право, 2013. 824 с.

99. Стратонов В., Кельман М. Загальна теорія права : підручник. Вид. 6-те, допов. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 742 с.
100. Кримінальний процес : підручник / О. В. Капліна, О. Г. Шило, В. М. Трофименко та ін. ; за заг. ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2019. 584 с. ISBN 978-966-937-430-1
101. Лисиченко В. К., Омеляненко Г. М. Концептуальні напрямки і етапи розвитку кримінально-процесуального законодавства України. Вдосконалення законодавства України в сучасних умовах : збірник наукових статей. С. 177–180.
102. Тertiшник В. М. Кримінально-процесуальне право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 38 с.
103. Бриков В.М. Перекладач у системі кримінальних процесуальних правовідносин: правовий статус, функції, проблематика. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2023. Вип. 5. С. 10.
104. Мархевка О. В. Участь перекладача під час провадження досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2015. 19 с.
105. Шумило І. Особливості перекладу юридичних текстів. Філологічний дискурс. 2016. Вип. 4. С. 266–272.
106. Савчук Р. Права перекладача як учасника адміністративного судочинства. *European Political and Law Discourse.* 2017. Vol. 4, Issue 2. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2017/2017-4-2/36.pdf>
107. Іванюк І. Д. Проблеми вдосконалення статусу перекладача в контексті протидії зловживання правом у кримінальному процесі України. *Університетські наукові записки.* 2011. № 3. С. 342.
108. Михайлов П. С. Безпека учасників кримінального провадження як правове поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.68>

109. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3782-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 11. Ст. 51.
110. Шкелебей В. А. Перекладач як учасник кримінального провадження. Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d78fc709-79ca-432f-9eef-9f33b7865843/content>
111. Леоненко М. І. Особливості проведення слідчих дій за участю перекладача у кримінальному процесі України. Вісник Академії митної служби України. Серія «Право». 2009. № 2. С. 153–159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsup_2009_2_28
112. Андрасаях А., Олійник О., Лукомська А. Правові аспекти діяльності перекладача у кримінальному провадженні та деякі труднощі перекладу юридичної термінології. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2023. № 1. С. 377–383. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-1-377-383. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/11898/1/56.pdf>
113. Скрябін О. М. Окремі аспекти участі перекладача в кримінальному провадженні. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2020. № 2. ISSN 2616-9444.
114. Мачуська І. Б., Гуляр Т. Б., Мачуський В. В. Особливості правового статусу перекладача у цивільному процесі. Аналітично-порівняльне правознавство : електронне наукове видання. 2023. № 6. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.39>
115. Савчук Р. М. Перекладач як учасник адміністративного судочинства: процесуальний статус, компетентність, неупередженість : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2018. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/035019d9-73c2-49df-85cb-1536340495de/content>

116. Бондар В., Нудьга А. Вплив глобалізації на міжнародний бізнес. Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи : матеріали наук.-практ. конф. / за ред. К. О. Бояринової. 2011. С. 33–34. URL: <http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/271411>
117. Ольховська А. С. Чинники успішного працевлаштування перекладача за фахом : навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти спеціальності «Переклад» (англійська мова). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. URL: <https://karazinbook.com/sites/default/files/books/olhovska2.pdf>
118. Про стандартизацію : Закон України від 05.06.2014 № 1315-VII. Голос України. 2014. № 124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text>
119. Зюба Д., Подвойська О. Мовно-структурні особливості стандартів НАТО на методи випробування: перекладацький аспект. Актуальні питання гуманітарних наук. 2023. Т. 61, № 4. С. 30–36.
120. Aufrant L. Is NLP Ready for Standardization? Findings of the Association for Computational Linguistics: EMNLP 2022, Abu Dhabi, United Arab Emirates. Stroudsburg, PA, USA, 2022. DOI: <https://doi.org/10.18653/v1/2022.findings-emnlp.202>.
121. Амеліна С. М., Тарасенко Р. О. Орієнтація професійної підготовки перекладачів на вимоги міжнародних стандартів щодо реалізації перекладацьких проєктів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2016. Т. 51, № 104. С. 45–52.
122. Овандер Н. Огляд міжнародних та українських стандартів з управління ризиками з погляду сучасних викликів та загроз. Економіка та суспільство. 2021. № 27. С. 123–130. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-27-26>
123. British Standards EN ISO 17100:2015 Translation Services. Official edition. London, 2015. 30 p.
124. Романюха М. В. Нормування перекладацької діяльності: міжнародний аспект. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія:

- Філологія. 2020. № 46(3). С. 164–168. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2020.46-3.38>
125. ASTM International Technical Committee F43 on Language Services and Products. 2019. URL: https://mcsdocs.astm.org/committee-documents/F43_Fact_Sheet_2019.pdf.
126. Роз'яснення Міністерства економічного розвитку і торгівлі України з питань застосування стандартів, у тому числі у зв'язку зі скасуванням у 2015 році міждержавних стандартів (ГОСТ). 2016. URL: <http://surl.li/yaof>.
127. Матвієнко Л. Г. Захист інформації в ході перекладацької діяльності з застосування професійних електронних ресурсів. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-303-3-34>.
128. СТТУ АПУ 001-2000: Стандарт асоціації перекладачів України «Кваліфікація та сертифікація перекладачів. Загальні вимоги», 29 березня 2000 р., зареєстрований Українським науково-дослідним інститутом стандартизації, сертифікації й інформатики № 804/700002 від 27 квітня 2000 р. URL: <https://uta.org.ua/15.htm>.
129. СТТУ АПУ 002-2000: Стандарт асоціації перекладачів України «Послуги з письмового та усного перекладу. Загальні правила й вимоги до надання послуг», 29 березня 2000 р., зареєстрований Українським науково-дослідним інститутом стандартизації, сертифікації й інформатики № 804/700001 від 27 квітня 2000 р. URL: <https://uta.org.ua/16.htm>.
130. EN 15038:2006: European quality standard approved by the European Committee for Standardization (CEN) on 13 April 2006. URL: <http://qualitystandard.bs.en-15038.com>.
131. Ольховська А. С. Галузеві стандарти та роботодавці як визначники вимог до змісту фахової компетентності перекладача. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. 2017. № 112. С. 54–60. URL: <https://karazinbook.com/sites/default/files/books/olhovska2.pdf>.
132. Стратонов В. М. Проблемні питання щодо участі перекладача у кримінальній процесуальній діяльності. Актуальні проблеми публічного

права: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової інтернет-конференції «Актуальні проблеми публічного права», присвяченої 120-річчю університету. 2018. С. 169–175.

133. Бриков В.М. Професійні стандарти і етика перекладача в контексті кримінального правосуддя. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2024. Вип. 6. С. 24.

134. Müller R. Übersetzung als fester Bestandteil der EU-Rechtssetzung. In: Hoffmann R., Mallon D., Keßler N. (eds.) *Sprache und Recht*. Berlin: De Gruyter, 2017. С. 92–101.

135. Directive 2010/64/EU of the European Parliament and of the Council of 20 October 2010 on the right to interpretation and translation in criminal proceedings. *Official Journal of the European Union*, L 280, 20.10.2010, pp. 1–7. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010L0064>.

136. European Union. Denmark did not participate in the adoption of Directive 2010/64/EU; consequently, it is not bound by it or subject to its application (Recital 36 of Directive 2010/64/EU). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010L0064>.

137. Spronken T., Attinger M. *Procedural Rights in Criminal Proceedings: Existing Level of Safeguards in the European Union*. Brussels: European Commission, 2005. С. 11–25. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/7f2341d4-b78b-4b2a-8d0f-3e0f0e06e0e7>.

138. Wahl T. Fair trial and defence rights. In: Sicurella R., Mitsilegas V., Parizot R., Lucifora A. (eds.) *General Principles for a Common Criminal Law Framework in the EU: A Guide for Legal Practitioners*. Cham: Springer, 2017. С. 106–118.

139. *Bundesgesetzblatt (BGBl) [German Federal Law Gazette]* 2019 I, No. 46, S. 2124–2135. URL: https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBl&jumpTo=bgbl119s2124.pdf.

140. Nartowska K. Court interpreting in Poland in the light of Directive 2010/64/EU. In: Czyżewska M., Matulewska A. (eds.) *Przyszłość zawodu tłumacza*

- przysięgłego i specjalistycznego – współczesne wyzwania. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2019. C. 55–70.
141. Ministerio de Asuntos Exteriores. Libro Blanco de la traducción y la interpretación institucional. Madrid: Ministerio de Asuntos Exteriores, 2011. C. 62–68.
142. Kotzurek M. Directive 2010/64/EU on translation and interpretation services in criminal proceedings: A new quality seal or a missed opportunity? On its implementation in Germany, Poland and Spain. *Eucrim – European Law Forum: Prevention • Investigation • Prosecution*, 2025. URL: <https://doi.org/10.30709/eucrim-2021-034>
143. Olschner S. Das Recht auf Verstehen. *Legal Tribune Online (LTO)*, 2018. URL: <https://www.lto.de/recht/job-karriere/j/dolmetscher-uebersetzer-gericht-justiz-qualifizierung>
144. Blasco Mayor M. Quality of Interpreting in criminal proceedings in Spain under European Directive 2010/64/EU. *Cuadernos de ALDEEU*, 2013, № 165. C. 170–178.
145. Placer D. Los juzgados me contrataron como traductor de árabe aunque no sé ni una palabra. *Economía Digital*, 2018. URL: https://www.economiadigital.es/politica-y-sociedad/los-juzgados-me-contrataron-como-traductor-de-arabe-aunque-no-se-ni-una-palabra_183818_102.html
146. Baarends S. Quality of Interpretation in Criminal Proceedings: The EU Perspective. *European Criminal Law Review*, 2012. C. 109–123.
147. Hertog H. Status and Standards of Legal Interpreting in the EU. *The Interpreters' Newsletter*, 2013. C. 45–56.
148. Gesetz zur Stärkung der Verfahrensrechte von Beschuldigten im Strafverfahren. *BGBI. I* 2013, Nr. 34, 05.07.2013. URL: https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBI&start=//*%5b@attr_id=%27bgbl113s1938.pdf%27%5d

149. Yalçın Ü. Das Stigma des Finanzierungsvorbehalts – Stärkung der Beschuldigtenrechte im Strafverfahren. *Zeitschrift für Rechtspolitik*, 2013, № 4. C. 104–110.
150. Wahl T., Oppers A. Country reports on Germany. In: Panizza R. (ed.) *Criminal procedural laws across the European Union – A comparative analysis of selected main differences and the impact they have over the development of EU legislation. Annex I – Country reports*. 2018. C. 4–20.
151. Hessisches Ministerium der Justiz [Hessian Ministry of Justice]. Dolmetscher- und Übersetzerdatenbank [Database of translators and interpreters]. URL: <http://www.justiz-dolmetscher.de/>
152. Nartowska K. Ustawa o zawodzie tłumacza przysięgłego a tłumaczenie sądowe w Polsce. *Rocznik Przekładoznawczy*, 2018, № 13, C. 171–185.
153. Ministerstwo Sprawiedliwości. Lista tłumaczy przysięgłych. URL: <https://arch-bip.ms.gov.pl/pl/rejestry-i-ewidencje/tlumacze-przysiegli/lista-tlumaczy-przysieglych/search.html>
154. Katowice Court of Appeal (Sąd Apelacyjny w Katowicach), 13 September 2011, II AKa 210/11. *KZS*, 2012, № 1, poz. 65.
155. Organic Law 5/2015, of April 27, amending the Criminal Procedure Law and Organic Law 6/1985, of July 1, on the Judiciary, to transpose Directive 2010/64/EU on the right to interpretation and translation in criminal proceedings and Directive 2012/13/EU on the right to information in criminal proceedings. *BOLETÍN OFICIAL DEL ESTADO*, 2015, № 101, C. 4605–4616. URL: <https://www.boe.es/boe/dias/2015/04/28/pdfs/BOE-A-2015-4605.pdf>
156. Vidal Fernández B. Derecho a una interpretación y traducción fidedigna y de calidad. 2007. C. 214–231.
157. Cebulla M. *Sprachmittlerstrafrecht: Die strafrechtliche Verantwortlichkeit der Dolmetscher und Übersetzer*. Berlin: Wissenschaftlicher Verlag, 2007. 179 c. ISBN 978-3-86573-285-9.

158. Directive 2012/13/EU of the European Parliament and of the Council of 22 May 2012 on the right to information in criminal proceedings. Official Journal L 142, 1.6.2012, C. 1–10.
159. Sellier E., Weyembergh A. Criminal procedural laws across the European Union – A comparative analysis of selected main differences and the impact they have over the development of EU legislation. Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, Directorate General for Internal Policies of the Union, PE 604.977, August 2018. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/604977/IPOL_STU\(2018\)604977_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/604977/IPOL_STU(2018)604977_EN.pdf)
160. Panzavolta M. Reforms and CounterReforms in the Italian Struggle for an Accusatorial Criminal Law System. North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation, 2005, C. 577–622.
161. Directive 2013/48/EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2013 on the right of access to a lawyer in criminal proceedings and in European arrest warrant proceedings, and on the right to have a third party informed upon deprivation of liberty and to communicate with third persons and with consular authorities while deprived of liberty. Official Journal L 294, 6.11.2013, C. 1–12.
162. Shlesinger M. Extending the Theory of Translation and Interpretation: Norms as a Case in Point. Target, 1989, № 1(3), C. 111–115.
163. Kalina S. Ethical challenges in different interpreting settings. MonTI Special, 2015, № 2, C. 63–86.
164. International Federation of Translators (FIT). Code of Ethics, 2001. URL: <https://www.fit-ift.org>
165. American Translators Association (ATA). Code of Ethics and Professional Practice, 2019. URL: <https://www.atanet.org>
166. European Council of Literary Translators Associations (CEATL). Code of Ethics, 2016. URL: <https://www.ceatl.eu>
167. Chartered Institute of Linguists (CIOL). Code of Conduct, 2018. URL: <https://www.ciol.org.uk>

168. Association Internationale des Interprètes de Conférence (AIIC). Code of Professional Ethics, 2015. URL: <https://aiic.net>
169. European Legal Interpreters and Translators Association (EULITA). Code of Professional Ethics for Legal Interpreters and Translators, 2013. URL: <https://www.eulita.eu/wp-content/uploads/files/EULITA-code-London-e.pdf>
170. National Association of Judiciary Interpreters & Translators (NAJIT). Code of Ethics and Professional Responsibilities, revised 2016. URL: <https://www.najit.org/wp-content/uploads/2016/09/NAJITCodeofEthicsFINAL.pdf>
171. Berk-Seligson S. The Bilingual Courtroom: Court Interpreters in the Judicial Process. 2nd ed. Chicago: University of Chicago Press, 2017.
172. Hale S. B. The Discourse of Court Interpreting: Discourse Practices of the Law, the Witness and the Interpreter. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2004.
173. Українська асоціація перекладачів та усних перекладачів. Етичні норми перекладача. URL: <https://www.uati.org/wp-content/uploads/2025/06/Rules-of-translation-ethics.pdf>
174. Кримінальний Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III
175. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24) Кодекс України; Закон, Кодекс від 07.12.1984 № 8073-X
176. О. Андрушко Кримінальна процесуальна відповідальність за правопорушення в кримінальному процесі Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції № 4. 2019 УДК 343.13 DOI <https://doi.org/10.15421/391940>
177. Rosiak Ł. (2017), „Paradygmat rzetelnego procesu w kontekście nowelizacji Kodeksu postępowania karnego”, Veritas Iuris. 1: 44-59
178. Nowak, M., Stanisławska, M. (2017), „Prawo pokrzywdzonego i oskarżonego do tłumacza”, [w:] Tomasz Kaczmarek, Monika Filipowska-Tuthill, Justyna Żylińska, red. Ochrona prawna pokrzywdzonego, Wyższa Szkoła Prawa im. H. Chodkowskiej, Wrocław
179. Katarzyna Liber-Kwiecińska Między Oryginałem a Przekładem 2021, nr 4(54), s. 99-115 <https://doi.org/10.12797/MOaP.27.2021.54.06>

180. Brykov V.M., Stratonov V.M. Legal status and current challenges of interpreters' participation in criminal proceedings in Ukraine and Poland: a comparative aspect. *Łódzkie Studia Humanistyczne*. No. 2. Łódź, 2025. P. 26.
181. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483).
182. Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. *Prawo o ustroju sądów powszechnych* (Dz. U. 2001 nr 98 poz. 1070 ze zm.).
183. *The right to interpretation and translation and the right to information in criminal proceedings in the EU – Poland*. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), 2022. URL: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/rights-suspected-persons-country_pl.pdf
184. Kodeks postępowania karnego z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 89 poz. 555, z późn. zm.).
185. Hofmański P. (red.) (2011). *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do art. 1–296. Tom I*. Warszawa: C.H. Beck.
186. Сотула О. С. Процесуальний статус перекладача та організація судочинства: професійна кваліфікація та доступ до правосуддя у кримінальному провадженні України та Республіки Польща // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Юридичні науки». 2026. Вип. 1. С. 37–41. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-1-7A.D>.
187. Kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553, z późn. zm.), art. 233 §4.
188. *Kodeks tłumacza przysięgłego*. Polska Izba Tłumaczy Przysięgłych i Specjalistycznych TEPIS, Warszawa, 2018.
189. Zaborowski M. „Legal Interpreter Rights in Poland: Essential Knowledge for Foreign Defendants”. URL: <https://criminallawpoland.com/advice/legal-interpreter-rights-in-poland-essential-knowledge-for-foreign-defendants/>

190. Корнуков В. М. *Теоретичні та правові основи положення особи в кримінальному судочинстві*: дис. д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 / В. М. Корнуков. – Харків, 1988. – 410 с.
191. *Gerichtsverfassungsgesetz (GVG) § 184* «*Gerichtssprache ist deutsch*». [online-версія] URL: https://www.gesetze-im-internet.de/gvg/_184.html
192. *Strafprozessordnung (StPO)* vom 24. Juni 1974 (BGBl. I S. 1347), zuletzt geändert durch Artikel 4 des Gesetzes vom 10. Oktober 2023 (BGBl. I S. 1934). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/BJNR134910974.html>
193. *Gerichtsdolmetschergesetz (GDolmG)* vom 10. Juni 2004, BGBl. I S. 1204, zuletzt geändert durch Artikel 2 des Gesetzes vom 21. März 2023, BGBl. I S. 452. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gdolmg/BJNR212400019.html>
194. *Dolmetscher- und Übersetzerdatenbank (DÜD)*. Bundes- und Landesjustizverwaltungen, офіційний державний реєстр перекладачів та усних перекладачів у Німеччині.
195. Brandenburg – *Zulassungsvoraussetzungen* (Вимоги до сертифікації). *Dolmetscher- und Übersetzerdatenbank*.
196. *Neue Übersetzer- und Dolmetschergesetze in Deutschland*. Linguabrasilis.de – аналітичний матеріал щодо реформи 2023 року.
197. *Justizvergütungs- und -entschädigungsgesetz (JVEG)* vom 5. Mai 2004 (BGBl. I S. 718, 776), zuletzt geändert.
198. *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik (ZIS)*. Aussagedelikte und Dolmetscher: доктринальне дослідження ролі перекладачів у контексті викривлення свідчень. 2020. № 4. С. 15–28.
199. BDÜ (Bundesverband der Dolmetscher und Übersetzer e.V.). *Positionspapier: Zur einheitlichen Umsetzung des Gerichtsdolmetschergesetzes (GDolmG) und Qualitätsstandards im Gerichtsdolmetschen*. Berlin, 2019. 12 с.
200. The Constitution of the United States of America / Adopted 17 September 1787; amended. Washington, D.C.: Government Printing Office, 2020. 36 с.
201. Meyer v. Nebraska, 262 U.S. 390 (1923). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/262/390/>

202. Johnson v. Zerst, 304 U.S. 458 (1938). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/304/458/>
203. Gideon v. Wainwright, 372 U.S. 335 (1963). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/372/335/>
204. United States v. Carrion, 488 F.2d 12 (1st Cir. 1973). URL: <https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F2/488/12/>
205. United States v. Lim, 794 F. Supp. 1228 (D. Haw. 1994). URL: <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp/794/1228/>
206. Court Interpreters Act, 28 U.S.C. § 1827 (1978). URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/28/1827>
207. Guidance to Federal Financial Assistance Recipients Regarding Title VI Prohibition Against National Origin Discrimination Affecting Limited English Proficient Persons / U.S. Department of Justice. 2002. URL: <https://www.justice.gov/crt/guidance-federal-financial-assistance-recipients-regarding-title-vi-prohibition-against-national-origin-discrimination-affecting-limited-english-proficient-persons>
208. Federal Rules of Evidence : прийняті публічним законом США № 93–595 від 2 січня 1975 р. із подальшими змінами. URL: <https://www.law.cornell.edu/rules/fre>
209. Code of Professional Responsibility for Interpreters in the Judiciary / Administrative Office of the U.S. Courts. URL: <https://www.uscourts.gov/services-forms/federal-court-interpreters/code-professional-responsibility-interpreters-judiciary>
210. United States v. Mayans, 17 F.3d 1174 (9th Cir. 1993). URL: <https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F3/17/1174/>
211. State v. Tamez, 803 S.W.2d 918 (Tex. App. 1990). URL: <https://law.justia.com/cases/texas/court-of-appeals/1990/04-89-00258-cr-4.html>
212. United States v. Kovel, 296 F.2d 918 (2d Cir. 1961). URL: <https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F2/296/918/>

213. California Evidence Code. URL: <https://law.justia.com/codes/california/code-evid/>
- New York Unified Court System. Court Interpreter Rules. URL: <https://ww2.nycourts.gov/courtinterpreter>
214. United States v. Bailon-Santana, 429 F.3d 1258 (9th Cir. 2005). URL: <https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F3/429/1258/>
215. United States v. Anguloa, 598 F. Supp. 2d 1270 (D. Haw. 2009). URL: <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/hawaii/hidce/1:2008cr00022/80848/146/>
216. Texas Government Code § 57 (Interpreters). URL: <https://statutes.capitol.texas.gov/Docs/GV/htm/GV.57.htm>
217. Washington Revised Code (RCW) 2.43 – Court Interpreters. URL: <https://app.leg.wa.gov/rcw/default.aspx?cite=2.43>
218. Florida Rules for Certification and Regulation of Court Interpreters / Florida Court Interpreter Certification Board. 2016. URL: <https://flcourts-media.flcourts.gov/content/download/216676/file/FLORIDA-RULES-FOR-CERTIFICATION-AND-REGULATION-OF-INTERPRETERS.pdf>
219. National Register of Public Service Interpreters (NRPSI). URL: <https://www.nrpsi.org.uk/>
220. Criminal investigations: use of interpreters. Guidance / UK Government. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/criminal-investigations-use-of-interpreters/criminal-investigations-use-of-interpreters-accessible>
221. Constitution Act, 1867 (An Act for the Union of Canada, Nova Scotia, and New Brunswick, and the Government thereof). 29 March 1867. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/Const/page-1.html>
222. Charterpedia – Section 14: Right to an Interpreter / Department of Justice Canada. URL: <https://www.justice.gc.ca/eng/csjsjc/rfc-dlc/ccrf-ccd1/check/art14.html>
223. R. v. Tran, 1994 CanLII 56 (SCC), [1994] 2 SCR 951. URL: <https://www.canlii.org/en/ca/scc/doc/1994/1994canlii56/1994canlii56.html>

224. Trottier c. R., 2018 QCCA 1693. URL: <https://www.canlii.org/en/qc/qcca/doc/2018/2018qcca1693/2018qcca1693.html>
225. Federal Court of Australia. General Practice Note – Use of Interpreters (GPN-INT) / Chief Justice J. L. B. Allsop. 24 March 2023. URL: <https://www.fedcourt.gov.au/law-and-practice/practice-documents/practice-notes/gpn-interpret>
226. Interpreters in Criminal Proceedings: Benchbook for Judicial Officers. Judicial Commission of New South Wales, 2022. URL: <https://jcdi.org.au/wp-content/uploads/2022/08/Interpreters-in-Criminal-Proceeding-Benchbook.pdf>
227. Кримінальний процесуальний кодекс Франції (Code de procédure pénale), ст. А 43-7. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGISCTA000006137415>
228. Витрати правосуддя: тарифи для письмових та усних перекладачів / Міністерство юстиції Франції (Ministère de la Justice). URL: <https://www.justice.gouv.fr/documentation/ressources/frais-justice-tarifs-applicables-traducteurs-interpretes>
229. Кримінально-процесуальний закон Іспанії (Ley de Enjuiciamiento Criminal) від 14 вересня 1882 р. (зі змін.). Boletín Oficial del Estado. URL: [https://www.boe.es/eli/es/rd/1882/09/14/\(1\)](https://www.boe.es/eli/es/rd/1882/09/14/(1))
230. Kim J. Legal Case Analysis on Court Interpreting in Criminal Trials: Challenges Faced by Japanese Courtrooms Post-World War : master's thesis. Waseda University. URL: <https://scispace.com/pdf/interpreting-in-criminal-cases-in-japan-past-present-and-cdycxxrtpu.pdf>
231. Кримінальний процесуальний кодекс Бразилії (Código de Processo Penal) : Decreto-Lei № 3.689 від 3 жовтня 1941 р. Portal da Câmara dos Deputados. URL: <https://www2.camara.leg.br/legin/fed/declei/1940-1949/decreto-lei-3689-3-outubro-1941-322206-norma-pe.html>
232. Pereira C. J. L., Marchioni G. L. Direito ao conhecimento da acusação, garantia constitucional ao intérprete judicial e aplicação de programas de tradução em atos

- processuais // Opinión Jurídica. 2021. Vol. 20, № 43. DOI: <https://doi.org/10.22395/ojum.v20n43a18>
233. McEvoy G. Language proficiency and the right to an interpreter when accessing a fair trial // Translation & Interpreting. 2023. Vol. 15, № 2. University of Birmingham. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/cdee/6428d9c3f26c0f9b16acec471092d67d8a50.pdf>
234. Vogiatzis N. Interpreting the Right to Interpretation under Article 6(3)(e) ECHR: A Cautious Evolution in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights? // Human Rights Law Review. 2021. DOI: <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngab027>
235. Stone J. D. Court Interpreters and Fair Trials. Cham : Springer International Publishing, 2018.
236. Gerards J. H., Glas L. R. Access to justice in the European Convention on Human Rights system // Netherlands Quarterly of Human Rights. 2017. Vol. 35, № 1. P 11–30. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0924051917693988>
237. Namakula C. S. Language and the Right to Fair Hearing in International Criminal Trials. Heidelberg : Springer, 2013. 146 p.
238. Michael C. O. Communication of an interpreter and fair trial under Nigerian criminal justice system. Berlin ; Boston : De Gruyter, 2016.
239. Kamasinski v. Austria, Application No. 9783/82, Judgment of 19 December 1989. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57614>
240. Artico v. Italy, Application No. 6694/74, Judgment of 13 May 1980. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57424>
241. Cuscani v. United Kingdom, Application No. 32771/96, Judgment of 24 September 2002. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-5932>

242. *Hermi v. Italy* (Grand Chamber), Application No. 18114/02, Judgment of 18 October 2006. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77543>
243. *Husain v. Italy* (decision), Application No. 18913/03, Decision of 24 February 2005. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-968>
244. *Salduz v. Turkey*, Application No. 36391/02, Judgment of 27 November 2008. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89893>
245. Гавловська А. О., Томіліна Ю. Є. Перекладач як суб'єкт забезпечення права на справедливий суд у контексті стандартів доступу до правосуддя. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2026. Вип. 1. С. 31
246. Бриков В.М. Роль перекладача у забезпеченні права на справедливий суд: аналіз практики Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2025. Вип. 4. С. 23
247. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3477-15>
248. Guide on Article 6: Right to a Fair Trial (Criminal Limb) / European Court of Human Rights. Council of Europe, 2022. URL: <https://rm.coe.int/guide-art-6-criminal/1680304c4e>
249. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : наук.-метод. посіб. для суддів. Київ, 2015.
250. Guide to Good Practice in Respect of Domestic Remedies / European Court of Human Rights. Council of Europe. URL: https://www.echr.coe.int/documents/pub_coe_domestics_remedies_eng.pdf

251. Guide on Article 46 of the European Convention on Human Rights: Binding Force and Execution of Judgments / European Court of Human Rights. Council of Europe. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_46_eng
252. Сотула О., Гавловська А. Окремі принципи кримінального провадження у контексті забезпечення процесуальних прав вразливих осіб // Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 3. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-11>
253. Логінова Н., Тарасюк Н. Правовий статус перекладача у кримінальному процесі України // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2019. Вип. 4.
254. Щербаковський М. Г. Стандарт достовірності висновку експерта у кримінальному процесі // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021. Вип. 3 (25). С. 21–39.
255. Про затвердження Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення : постанова Кабінету Міністрів України від 01.07.1996 № 710 (у ред. станом на 05.12.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-96-п>
256. Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 17.11.2025 у справі № 420/29462/25. № рішення 131832621.
257. Toolkit on the Right to Interpretation and Translation Directive / Fair Trials. August 2020. URL: <https://www.fairtrials.org/app/uploads/2021/12/FT-Toolkit-on-Right-to-Interpretation-and-Translation-Directive.pdf>
258. Remuneration of Experts in Europe: Comparative Study of Remuneration Systems in Europe. Update 2024 / EuroExpert. URL: https://euroexpert.org/wp-content/uploads/2024/07/Remuneration_Study_klick_neu_072024.pdf
259. Бриков В.М. Трансформація ролі та функцій перекладача у кримінальному провадженні у контексті розвитку технологій штучного

інтелекту. У зб.: *Кримінальна юстиція в умовах військової агресії та глобальних викликів XXI століття*. НЮУ імені Ярослава Мудрого. Харків, 2023.

260. The Functioning of Courts in the Covid-19 Pandemic / OSCE. 2020. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/5/469170.pdf>

261. Holmes J., Holmes W. *Speech Synthesis and Recognition*. London ; New York : Taylor & Francis, 2002. 298 p.

262. Remote Interpreting Guide for Courts and Court Staff / National Center for State Courts. June 2014. URL: <https://courts.ca.gov/sites/default/files/courts/default/2024-12/cos-vrilap-mds-080816-attachment-7.pdf>

263. Spulak G. *Machine Translation: Considerations and Cautions for Courts*. Williamsburg, VA : National Center for State Courts, 2025.

264. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 р. Про захист фізичних осіб у зв'язку з обробкою персональних даних і про вільний рух таких даних та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>

265. GDPR and Personal Data in Translation. EUATC, 2021. URL: <https://atc.org.uk/wp-content/uploads/2021/06/EUATC-GDPR-and-Personal-Data-in-Translation.pdf>

266. Biernacka A. Towards ethics and best practices in distant public service interpreting in Poland // FITISPos International Journal. 2025. Vol. 12, № 1. P. 69–84. DOI: <https://doi.org/10.37536/FITISPosIJ.2025.12.1.392>

267. Показники діяльності Державної міграційної служби України (щорічні звіти та статистичні дані за 2016–2025 рр.) / Державна міграційна служба України. URL: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/statistichni-dani.html>

268. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (щорічні звіти за 2016–2025 рр.) / Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://surl.li/zoiifk>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бриков В.М. Перекладач у системі кримінальних процесуальних правовідносин: правовий статус, функції, проблематика. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2023. Вип. 5. С. 10.
2. Бриков В.М. Професійні стандарти і етика перекладача в контексті кримінального правосуддя. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2024. Вип. 6. С. 24.
3. Бриков В.М. Роль перекладача у забезпеченні права на справедливий суд: аналіз практики Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2025. Вип. 4. С. 23.
4. Brykov V.M., Stratonov V.M. Legal status and current challenges of interpreters' participation in criminal proceedings in Ukraine and Poland: a comparative aspect. *Łódzkie Studia Humanistyczne.* No. 2. Łódź, 2025. P. 26.

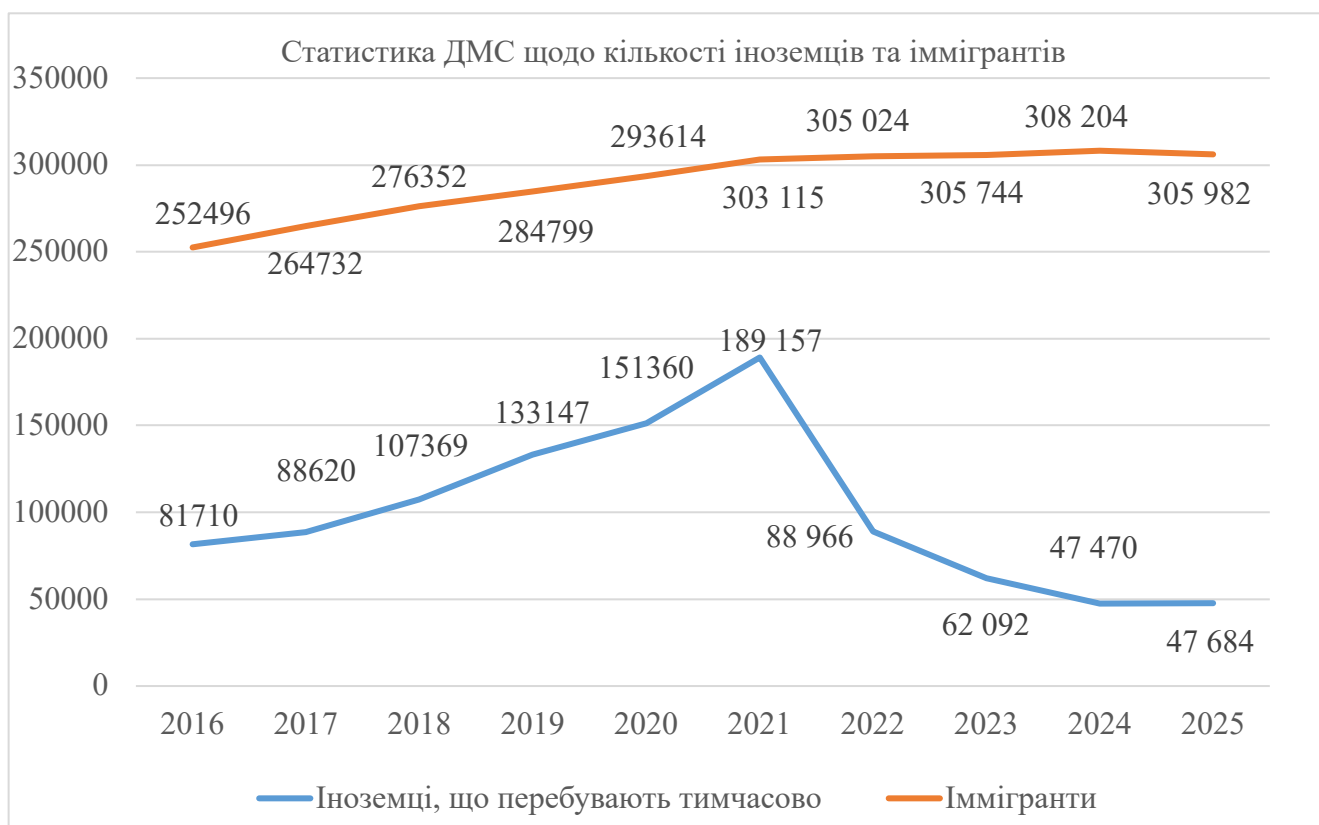
Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Бриков В.М. Особливості залучення перекладача в кримінальному провадженні. У зб.: *Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів.* ХДУ. Івано-Франківськ, 2022.
2. Бриков В.М. Участь перекладача у кримінальному та цивільному процесі: порівняльний аспект. У зб.: *Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів.* ХДУ. Івано-Франківськ, 2023.

3. Бриков В.М. Трансформація ролі та функцій перекладача у кримінальному провадженні у контексті розвитку технологій штучного інтелекту. У зб.: *Кримінальна юстиція в умовах військової агресії та глобальних викликів XXI століття*. НЮУ імені Ярослава Мудрого. Харків, 2023.
4. Бриков В.М., Стратонов В.М. Інші учасники кримінального провадження: проблеми правового статусу та класифікація. У зб.: *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*. ННЦ «Інститут судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України. Харків, 2025.
5. Бриков В.М. Роль перекладача у забезпеченні дотримання принципу мови кримінального провадження. У зб.: *Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів*. ХДУ. Івано-Франківськ, 2025.

СТАТИСТИЧНІ ДАНІ ОГП ТА ДМС ЩОДО ПЕРЕБУВАННЯ ІНОЗЕМЦІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ 2016-2026 РОКІВ

За офіційними даними, представленими на вебсайті ДМС, сформовано індикативну діаграму, яка демонструє релевантну динаміку міграційних процесів в Україні [267].

Діаграма Б1

Аналіз поданих вище показників Державної міграційної служби демонструє дві різні, але взаємопов'язані демографічні траєкторії, що опосередковано впливають на масштаб потенційної потреби у залученні перекладача до кримінального провадження.

Перша досліджена група – іноземці, які перебувають на території України тимчасово. У 2016 - 2021 роках їх кількість зростала надзвичайно динамічно: від 81 710 у 2016 р. до пікового значення 189 157 у 2021 р. Таке майже подвійне зростання за п'ять років свідчило про зростаючу мобільність, поживлення економічних контактів, освітньої та трудової міграції, і відповідно – зростання кількості правовідносин, у яких виникала потреба в забезпеченні мовних прав

іноземців. Після початку повномасштабної війни очікувано спостерігається суттєвий обвал: 88 966 у 2022 р., 62 092 у 2023 р., 47 470 у 2024 р. та 46 966 у 2025 р. (поточне значення).

Друга досліджена група – іммігранти (особи з дозволом на імміграцію / постійні резиденти). Динаміка щодо цієї категорії осіб істотно відрізняється: з 252 496 у 2016 р. до 308 204 - 306 068 у 2023 - 2025 рр. Тобто, попри війну, кількість іммігрантів не лише не скоротилася різко, а залишилася на стабільно високому рівні. Ця група характеризується значно більш тісними та постійними зв'язками з Україною, що зумовлює їх стійку участь у цивільних, адміністративних та кримінальних правовідносинах, включаючи статус потерпілих, свідків, підозрюваних чи обвинувачених. Стабільність статистичних показників цієї категорії означає, що «попит» на перекладача у кримінальному процесі нікуди не зник навіть у період найглибшої «турбулентності», викликаній триваючою військовою агресією РФ.

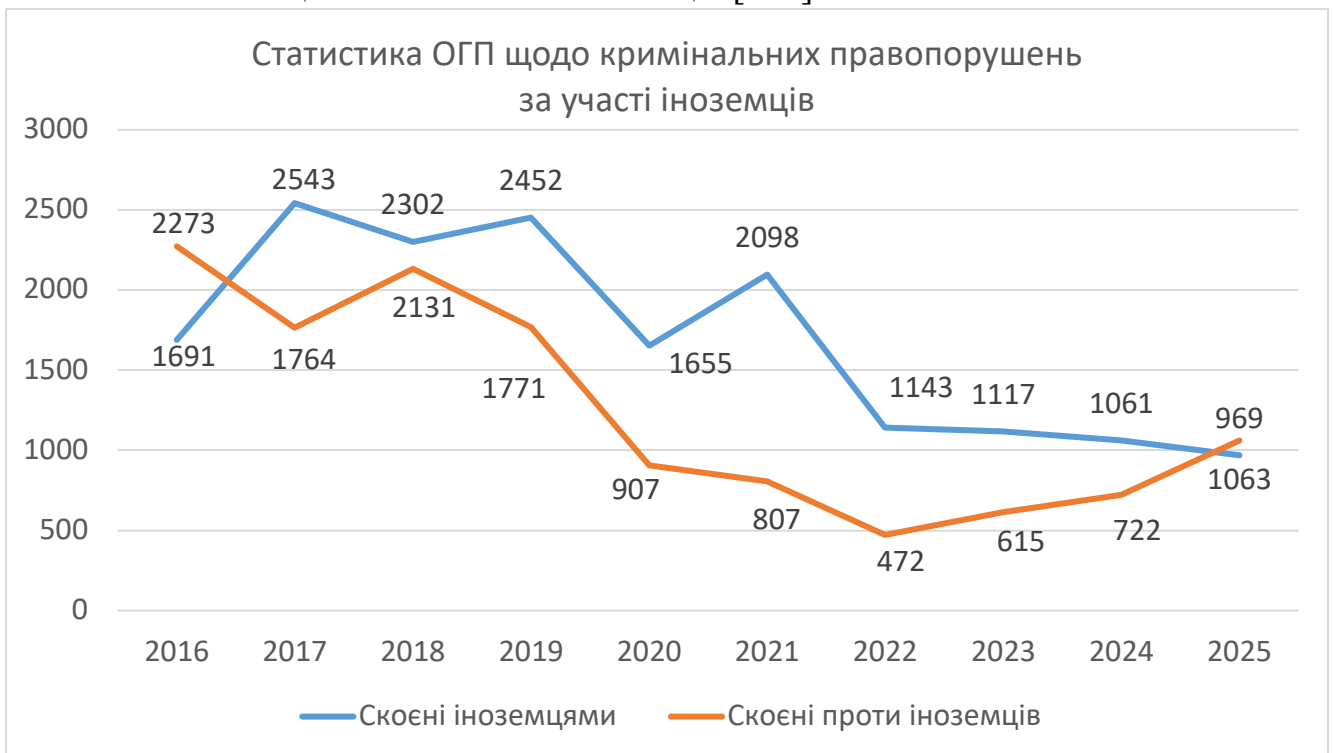
Отже, співставлення двох ліній демонструє важливий структурний ефект: тимчасова міграція знизилася, а постійна – ні. Це створює ситуацію, коли питомо більша частина осіб, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою у майбутніх потенційних кримінальних провадженнях буде не «тимчасово присутньою», а більш інтегрованою групою з глибшими соціальними, економічними та родинними зв'язками в Україні. Для цілей нашого дослідження це означає зміну як запиту, так і ризиків при залучення перекладачів до кримінального процесу. Зі зростанням частки постійних резидентів збільшується кількість справ, де іноземець виступає не випадковим учасником процесу, а стороною, залученою у тривалі правовідносини (сімейні конфлікти, майнові спори, трудові і корпоративні взаємини, ДТП, побутові злочини тощо). Такі провадження містять більше контексту, складнішу доказову базу та вищі вимоги до точності перекладу й юридичної термінології.

Темпи відновлення тимчасової міграції після завершення активних бойових дій та скасування правового режиму воєнного стану на території України, ймовірно, будуть вищими, ніж у імміграційної категорії, оскільки

студенти, підприємці та працівники частіше повертаються до країн, що швидко відбудовуються. З огляду на докризову траєкторію (2016 - 2021), можна очікувати, що після скасування воєнних обмежень і стабілізації безпекової ситуації іноземці можуть відновити свою чисельність на рівні 200 - 220 тис. протягом декількох років, що перевищить довоєнний максимум (189 тис.). Той факт, що кількість іммігрантів збереглася на рівні ≈ 300 тис. навіть у період війни, також свідчить: під час відбудови Україна стане значно привабливішим центром для довгострокового проживання. У сукупності дві досліджені групи можуть сформувати іноземну спільноту розміром 0,6 - 0,65 млн осіб у перспективі 5 - 7 років після війни, що більше за їх сумарний довоєнний показник.

У підсумку, це означитиме різке і гарантоване зростання попиту на перекладацькі послуги, адже природне збільшення міграційних потоків завжди супроводжується зростанням кількості правовідносин, зокрема конфліктів, кримінальних правопорушень за участю іноземців.

За офіційними даними, представленими на вебсайті ОГП, сформовано індикативну діаграму, яка демонструє динаміку кримінальних правопорушень, скоєних іноземцями та стосовно іноземців [268].

Діаграма Б2

Статистика ОГП демонструє, що кількість кримінальних правопорушень вчинених іноземцями та вчинених щодо іноземців стабільно корелює з численністю тимчасово та постійно проживаючих на території України мігрантів. У докризові роки обидві категорії становили понад дві тисячі справ щорічно, у 2020 - 2021 роках динаміка дещо змінилася під впливом пандемії COVID-19, але залишалася високою. Після початку війни обидві криві почали стрімко спадати, однак навіть у 2024 - 2025 роках все ще фіксується понад тисячу справ, так само як і сотні злочинів, постраждалими у яких є іноземні громадяни. Це підтверджує, що навіть мінімальна присутність іноземців у країні не виключає криміногенності у відповідних середовищах та забезпечує стабільну кількість кримінальних проваджень, учасниками яких є особи, які не володіють мовою процесу.

Прогнозоване зростання міграційних потоків у післявоєнний період неминує призведе до пропорційного зростання числа відповідних кримінальних проваджень. Враховуючи довоєнні «пікові» значення (понад 2 000 - 2 500 справ щорічно), цілком реалістично припустити, що у разі повернення числа іноземців, які тривалий час перебувають на території держави навіть до довоєнного рівня, кількість кримінальних правопорушень, де потенційно постане потреба в залученні перекладача, знову сягне щонайменше 2,5 - 3 тис. проваджень на рік, а за умов післявоєнного «економічного буму» може й перевищити ці значення.

ПРОЄКТ

Вноситься народними депутатами
України

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо деяких питань участі перекладача у кримінальному провадженні

Верховна Рада України п о с т а н о в л я є:

I. У Кримінальному процесуальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2013 р., №№ 9-13, ст. 88):

1) частину першу статті 3 доповнити пунктом 13¹ такого змісту:

"13¹) перекладач - процесуально незаінтересована особа, яка має належну кваліфікацію, володіє державною мовою та іншою мовою або відповідними засобами комунікації на рівні, достатньому для виконання своїх процесуальних функцій, і залучається сторонами кримінального провадження, слідчим суддею чи судом у випадках та порядку, передбачених законом, для здійснення перекладу (сурдоперекладу) пояснень, показань або документів у кримінальному провадженні";

2) частину третю статті 12 доповнити третім реченням такого змісту: "За бажанням затриманої особи, особи, взятої під варту або обмеженої у праві на вільне пересування в інший спосіб, до проведення зазначених зустрічей має бути залучено перекладача.";

3) статтю 14 доповнити частиною четвертою такого змісту:

"4. У разі здійснення спілкування із залученням перекладача таємниця такого спілкування гарантується в тому ж обсязі, що й при безпосередньому спілкуванні між його учасниками. Залучення перекладача не може бути підставою для обмеження конфіденційності спілкування чи здійснення контролю за ним, крім випадків, прямо передбачених цим Кодексом.";

4) статтю 29 доповнити частиною п'ятою такого змісту:

"5. Особам, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, у розумний строк мають бути надані письмово перекладені процесуальні

документи, що мають істотне значення для забезпечення їх права, свобод та законних інтересів.";

5) у статті 68:

частину третю доповнити пунктами 5 та 6 такого змісту:

"5) повідомити слідчого, прокурора, слідчого суддю чи суд про недостатній рівень володіння мовою, спеціальною термінологією або інші обставини, що можуть перешкодити здійсненню повного і правильного перекладу;

б) дотримуватися правил професійної етики перекладача та забезпечувати належну якість перекладу відповідно до вимог цього Кодексу.";

доповнити частиною шостою такого змісту:

"6. З метою забезпечення належної якості перекладу та оперативного залучення перекладачів до процесу ведеться Єдиний реєстр перекладачів у кримінальному провадженні. Порядок створення і функціонування Єдиного реєстру перекладачів у кримінальному провадженні затверджується Кабінетом Міністрів України.";

5) доповнити статтю 68¹ такого змісту:

"Стаття 68¹. Дистанційний переклад

1. У разі необхідності переклад під час кримінального провадження може здійснюватися із застосуванням засобів дистанційного зв'язку (відеоконференції при трансляції з іншого приміщення або інших інформаційно-комунікаційних технологій), якщо це не перешкоджає безпосередності спілкування та не порушує прав сторін.

У випадках, коли для забезпечення ефективного здійснення права на захист або належної якості перекладу необхідна фізична присутність перекладача, забезпечується його особиста участь.

II. Прикінцеві та перехідні положення

1. Цей закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України протягом трьох місяців з дня набрання чинності цим Законом забезпечити приведення своїх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом, а також приведення міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом.

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ

до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо деяких питань участі перекладача у кримінальному провадженні»

Чинна редакція	Редакція з урахуванням запропонованих змін
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ	
Розділ I	
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ	
Глава 1. Кримінальне процесуальне законодавство України та сфера його дії	
Стаття 3. Визначення основних термінів Кодексу 1. Терміни, що їх вжито в цьому Кодексі, якщо немає окремих вказівок, мають таке значення: ... Норма відсутня	Стаття 3. Визначення основних термінів Кодексу 1. Терміни, що їх вжито в цьому Кодексі, якщо немає окремих вказівок, мають таке значення: ... 13¹) перекладач - процесуально незаінтересована особа, яка має належну кваліфікацію, володіє державною мовою та іншою мовою або відповідними засобами комунікації на рівні, достатньому для виконання своїх процесуальних функцій, і залучається сторонами кримінального провадження, слідчим суддею чи судом у випадках та порядку, передбачених законом, для здійснення перекладу (сурдоперекладу) пояснень, показань або документів у кримінальному провадженні
Глава 2. Засади кримінального провадження	
Стаття 12. Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність ...	Стаття 12. Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність ...

<p>3. Про затримання особи, взяття її під варту або обмеження в праві на вільне пересування в інший спосіб, а також про її місце перебування має бути негайно повідомлено її близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи в порядку, передбаченому цим Кодексом. Затримана особа, особа, взята під варту або обмежена у праві на вільне пересування в інший спосіб, має право на зустріч із захисником (захисниками) у кримінальному провадженні, адвокатом (адвокатами), законним представником (законними представниками), який (які) представляє (представляють) особу під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, адміністративних, цивільних, господарських справ у суді, юристом (юристами), фахівцем (фахівцями) у галузі права, який (які) представляє (представляють) особу в Європейському суді з прав людини, а неповнолітня особа або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, також має право на зустріч із своїм (своїми) законним представником (законними представниками), негайно в розумний строк на її вимогу без обмеження в часі та кількості у робочі, вихідні, святкові, неробочі дні в будь-який час за власною ініціативою та/або ініціативою захисника (захисників), законного представника (законних представників).</p>	<p>3. Про затримання особи, взяття її під варту або обмеження в праві на вільне пересування в інший спосіб, а також про її місце перебування має бути негайно повідомлено її близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи в порядку, передбаченому цим Кодексом. Затримана особа, особа, взята під варту або обмежена у праві на вільне пересування в інший спосіб, має право на зустріч із захисником (захисниками) у кримінальному провадженні, адвокатом (адвокатами), законним представником (законними представниками), який (які) представляє (представляють) особу під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, адміністративних, цивільних, господарських справ у суді, юристом (юристами), фахівцем (фахівцями) у галузі права, який (які) представляє (представляють) особу в Європейському суді з прав людини, а неповнолітня особа або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, також має право на зустріч із своїм (своїми) законним представником (законними представниками), негайно в розумний строк на її вимогу без обмеження в часі та кількості у робочі, вихідні, святкові, неробочі дні в будь-який час за власною ініціативою та/або ініціативою захисника (захисників), законного представника (законних представників). За бажанням затриманої особи, особи, взятої під варту або обмеженої у праві на вільне пересування в інший спосіб, до проведення зазначених зустрічей має бути залучено перекладача.</p>
<p>Стаття 14. Таємниця спілкування ...</p>	<p>Стаття 14. Таємниця спілкування ...</p>

<p style="text-align: center;">Норма відсутня</p>	<p>4. У разі здійснення спілкування із залученням перекладача таємниця такого спілкування гарантується в тому ж обсязі, що й при безпосередньому спілкуванні між його учасниками. Залучення перекладача не може бути підставою для обмеження конфіденційності спілкування чи здійснення контролю за ним, крім випадків, прямо передбачених цим Кодексом.</p>
<p>Стаття 29. Мова, якою здійснюється кримінальне провадження ...</p> <p style="text-align: center;">Норма відсутня</p>	<p>Стаття 29. Мова, якою здійснюється кримінальне провадження ...</p> <p>5. Особам, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, у розумний строк мають бути надані письмово перекладені процесуальні документи, що мають істотне значення для забезпечення їх права, свобод та законних інтересів.</p>
<p>Глава 3. Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження</p>	
<p>Стаття 68. Перекладач ... 3. Перекладач зобов'язаний: ...</p> <p style="text-align: center;">Норми відсутні</p>	<p>Стаття 68. Перекладач ... 3. Перекладач зобов'язаний: ... 5) повідомити слідчого, прокурора, слідчого суддю чи суд про недостатній рівень володіння мовою, спеціальною термінологією або інші обставини, що можуть перешкодити здійсненню повного і правильного перекладу; б) дотримуватися правил професійної етики перекладача та забезпечувати належну якість перекладу відповідно до вимог цього Кодексу.</p>

<p style="text-align: center;">Норма відсутня</p>	<p>...</p> <p>6. З метою забезпечення належної якості перекладу та оперативного залучення перекладачів до процесу ведеться Єдиний реєстр перекладачів у кримінальному провадженні. Порядок створення і функціонування Єдиного реєстру перекладачів у кримінальному провадженні затверджується Кабінетом Міністрів України.</p>
<p style="text-align: center;">Стаття відсутня</p>	<p>Стаття 68¹. Дистанційний переклад</p> <p>1. У разі необхідності переклад під час кримінального провадження може здійснюватися із застосуванням засобів дистанційного зв'язку (відеоконференції при трансляції з іншого приміщення або інших інформаційно-комунікаційних технологій), якщо це не перешкоджає безпосередності спілкування та не порушує прав сторін.</p> <p>У випадках, коли для забезпечення ефективного здійснення права на захист або належної якості перекладу необхідна фізична присутність перекладача, забезпечується його особиста участь.</p>

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо деяких питань участі перекладача у кримінальному провадженні»

1. Обґрунтування необхідності прийняття законопроекту

Однією з ключових гарантій справедливого судового розгляду кримінальної справи є забезпечення особі права розуміти суть обвинувачення, зміст процесуальних дій та ефективно реалізовувати своє право на захист. Відповідні гарантії передбачені, зокрема, статтею 29 та статтею 59 Конституції України, а також міжнародними зобов'язаннями України, зокрема статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Практика Європейського суду з прав людини послідовно підкреслює, що гарантія залучення перекладача до кримінального провадження є складовою права на справедливий суд та ефективний захист, і має забезпечуватися не лише формально, а фактично – через дієві механізми й процедури та з належним контролем за якістю перекладу (зокрема у справах *Kamasinski v. Austria*, *Cuscani v. the United Kingdom*).

Разом з тим, чинне регулювання участі перекладача в кримінальному процесуальному кодексі України не є достатньо деталізованим та не забезпечує належного рівня процесуальних гарантій. Зокрема, відсутнє законодавче визначення поняття перекладача, не врегульовано вимоги до якості перекладу, відсутні чіткі обов'язки перекладача щодо повідомлення про недостатній рівень компетентності, не визначено механізми забезпечення доступу до перекладу процесуальних документів, а також не врегульовано питання дистанційного перекладу.

Крім того, на практиці виникають проблеми із забезпеченням конфіденційності спілкування між захисником та підозрюваним (обвинуваченим) у разі залучення перекладача, що може призводити до порушення права на захист.

У зв'язку із зазначеним виникає необхідність удосконалення кримінального процесуального законодавства України з метою комплексного врегулювання питань участі перекладача у кримінальному провадженні відповідно до міжнародних стандартів і передових сучасних практик перекладацької діяльності.

2. Цілі та основні завдання прийняття законопроекту

Метою законопроекту є підвищення рівня забезпечення прав учасників кримінального провадження, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, а також удосконалення процесуальних механізмів участі перекладача в кримінальному провадженні.

Основними завданнями законопроекту є:

- законодавче визначення поняття перекладача у кримінальному провадженні;
- забезпечення права на переклад під час конфіденційного спілкування із захисником;
- гарантування збереження таємниці спілкування за участю перекладача;
- встановлення обов'язку надання письмового перекладу процесуальних документів, що мають істотне значення;
- визначення додаткових обов'язків перекладача щодо якості перекладу та професійної етики;
- створення правової підстави для формування Єдиного реєстру перекладачів у кримінальному провадженні;
- врегулювання можливості здійснення дистанційного перекладу із застосуванням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

3. Загальна характеристика та основні положення законопроекту

Законопроектом пропонується внести зміни до кримінального процесуального кодексу України, якими:

- запроваджується законодавче визначення поняття «перекладач» як процесуально незаінтересованої особи, що має належну кваліфікацію;
- передбачається можливість залучення перекладача до конфіденційного спілкування затриманої особи із захисником за її бажанням;
- встановлюється гарантія збереження таємниці спілкування за участю перекладача;
- закріплюється обов'язок надання письмового перекладу процесуальних документів, що мають істотне значення для реалізації прав особи;
- розширюється перелік обов'язків перекладача, зокрема щодо повідомлення про недостатній рівень компетентності та дотримання професійної етики;
- передбачається створення Єдиного реєстру перекладачів у кримінальному провадженні з метою забезпечення належної якості перекладу та підвищення оперативності залучення перекладачів;
- запроваджується можливість здійснення дистанційного перекладу із застосуванням відеоконференцзв'язку та інших технологій за умови дотримання прав сторін.

4. Стан нормативно-правової бази у даній сфері правового регулювання

Станом на сьогодні правове регулювання участі перекладача у кримінальному провадженні здійснюється, насамперед, кримінальним процесуальним кодексом України. Окремі положення, що стосуються забезпечення права на переклад та використання рідної мови, також прямо гарантовані положеннями Конституції України. Законом України «Про передне

ув'язнення передбачена заборона допиту перекладача з питань, пов'язаних з конфіденційністю сповіді особи, взятої під варту.

Разом з тим, чинне законодавство не повною мірою врегульовує статус перекладача, вимоги до якості перекладу, механізмів контролю за діяльністю перекладачів та інструментів їх системного залучення до кримінального провадження.

Прийняття законопроекту дозволить усунути наявні прогалини та узгодити національне законодавство із міжнародними стандартами у сфері захисту прав людини.

5. Фінансово-економічне обґрунтування

Реалізація положень законопроекту не потребує додаткових витрат з Державного бюджету України чи місцевих бюджетів.

Витрати, пов'язані із створенням та функціонуванням Єдиного реєстру перекладачів у кримінальному провадженні, можуть бути здійснені в межах видатків, передбачених на утримання відповідних органів державної влади, а також за рахунок оптимізації існуючих процедур залучення перекладачів.

Запровадження дистанційного перекладу, навпаки, сприятиме зменшенню витрат, пов'язаних із залученням перекладачів, зокрема витрат на їх прибуття до місця проведення процесуальних дій.

6. Прогноз соціально-економічних та інших наслідків прийняття законопроекту

Прийняття законопроекту матиме позитивні соціально-правові наслідки, зокрема:

- підвищення рівня гарантування права на справедливий судовий розгляд;
- забезпечення ефективної реалізації права на захист особами, які не володіють державною мовою;
- підвищення якості перекладу у кримінальному провадженні;
- зміцнення довіри до органів правопорядку та судової системи;
- зниження ризиків порушення Україною міжнародних зобов'язань та відповідних рішень Європейського суду з прав людини;
- оптимізація процесуальних витрат за рахунок використання сучасних технологій.

У довгостроковій перспективі реалізація положень законопроекту сприятиме підвищенню ефективності кримінального провадження та забезпеченню належного балансу між інтересами правосуддя і правами людини.

**НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ
УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
У М. КИЄВІ
ПОДІЛЬСЬКЕ
УПРАВЛІННЯ ПОЛІЦІЇ**
вул. Хорива, 20, м. Київ, 04071
044-425-24-34
podilskyi_pd@kyiv.police.gov.ua

Віктору БРИКОВУ
brykovvictor@gmail.com

Акт

24.04.2026

м. Київ

Про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи «Перекладач як учасник кримінального провадження» здобувача наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

БРИКОВА Віктора Михайловича

Цей акт засвідчує факт апробації та впровадження результатів дисертаційного дослідження Брикова В.М. на тему «Перекладач як учасник кримінального провадження» у практичну діяльність Подільського управління поліції Головного управління Національної поліції у місті Києві, а також у процес професійної підготовки, підвищення кваліфікації слідчих, дізнавачів та інших працівників управління упродовж 2025-2026 років.

Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані у дисертаційному дослідженні Брикова В.М., мають вагоме теоретичне і практичне значення для вдосконалення діяльності органів досудового розслідування у рамках кримінальних проваджень, до участі в яких залучається перекладач.

Практичну цінність становлять, зокрема, запропоновані автором:

- науково обгрунтовані підходи до визначення процесуального статусу перекладача як учасника кримінального провадження;
- пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання участі перекладача у кримінальному процесі;
- рекомендації щодо забезпечення прав осіб, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, а також осіб з порушеннями слуху чи мовлення;
- практичні механізми залучення перекладача під час проведення слідчих (розшукових) дій, процесуальних заходів та інших етапів кримінального провадження;
- висновки щодо гарантій незалежності, неупередженості та професійної компетентності перекладача;

ГУНП у м. Києві № 140347-2026 від 24.04.2026 (2147819)

Підписав: ЧЕРНОВ ВЛАДИСЛАВ ЛЕОНІДОВИЧ

Сертифікат: 5E984D526F82F38F0400000B2481801C6FF1F07

Дійсний: з 26.01.2026 09:48:56 по 26.01.2027 21:59:59

- рекомендації щодо запобігання порушенням процесуальних прав учасників кримінального провадження, які можуть виникати у зв'язку з неналежним забезпеченням перекладу.

Результати дисертаційної роботи використовуються працівниками Подільського управління поліції Головного управління Національної поліції у місті Києві під час організації та проведення допитів, пред'явлення для впізнання, обшуків, слідчих експериментів та інших слідчих (розшукових) дій за участю перекладача, при документуванні події злочину та складанні процесуальних документів, підготовці методичних матеріалів та внутрішніх рекомендацій для працівників поліції, проведенні службових занять, семінарів та заходів з підвищення професійної кваліфікації тощо.

Окремі положення дисертації можуть бути використані під час подальшого вдосконалення відомчих інструкцій, методичних рекомендацій та практики діяльності органів досудового розслідування.

**Перший заступник начальника
управління поліції –
начальник слідчого відділу**

Владислав ЧЕРНОВ